

Про авторів

Петро Нікіфоров,

доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України (наукове відділення 03 Економіка), відмінник освіти України, завідувач кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: теорія публічних фінансів, грошовий обіг та його регулювання, фіскальна і монетарна політика, поведінкові фінанси.

Інші інтереси (захоплення): історико-філософська література, кросворди, футбол, відпочинок на природі біля води та ін.

Євген Ткач,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, працює над докторською дисертацією.

Наукові інтереси: макро- та мікроекономіка, історія економічних учень, сучасні економічні теорії, вплив історії (історичної пам'яті) й інших неформальних інституцій на розвиток економіки, макроекономічна політика, взаємозв'язок фіскальної та монетарної політики, розвиток соціально відповідального й інноваційно активного малого бізнесу, фінансування стартапів.

Інші інтереси (захоплення): люблю рідних, природу, активний відпочинок, футбол та інші види спорту, економічну теорію, історію, Україну-Русь Київську та ін.

ФІСКАЛЬНА ТА МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА:
МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Є.В. ТКАЧ, П.О. НІКІФОРОВ

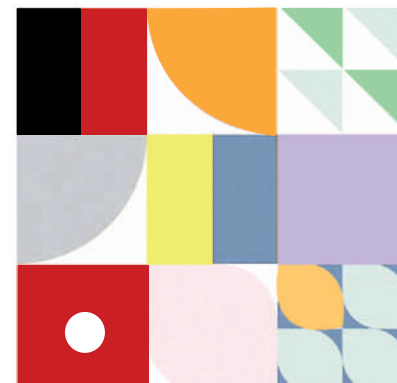

Громадянське суспільство
Національна безпека
Україна-Русь Київська
Менеджмент
Стратегія
Наука
Право
Зайнятість
Фінансовий ринок
Валовий внутрішній продукт
Добробут людини
Бюджет
Соціальний захист
Монетарна політика
Цінності
Економічні теорії

Макроекономіка
Психологія
Глобалізація
Культура
Бренд держави
Релігія
Стартапи
Економічний розвиток
Податки
Освіта
Гроші
Валютний курс
Соціально відповідальний інноваційно активний бізнес
Інфляція
Науково-технічний прогрес
Інституції
Історична пам'ять

Є.В. Ткач, П.О. Нікіфоров

ФІСКАЛЬНА ТА МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА: МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Є.В. ТКАЧ, П.О. НІКІФОРОВ

**ФІСКАЛЬНА ТА МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА:
МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ
ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ**

Навчальний посібник

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2022

УДК 336.02:330.101.542](075.8)

T-48

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 9 від 30.08.2022 р.)*

Рецензенти :

Крупка М. І. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка

Зянько В. В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та інноваційного менеджменту Вінницького національного технічного університету

Ткач Є. В., Нікіфоров П. О.

T-48 **Фіскальна і монетарна політика: макроекономічний аналіз та інституційне середовище: навч. посіб. / Є. В. Ткач, П. О. Нікіфоров. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. 2022. 240 с.**

Видання присвячене питанням фінансового регулювання економіки методами та інструментами фіскальної і монетарної політики. Таке регулювання базується на науковому підґрунті – ідеях, концепціях, теоріях, моделях – тобто на тому ресурсі знань, який продукує фінансово-економічна наука у сфері макроекономічного аналізу і даний посібник саме репрезентує той навчальний матеріал, який необхідний для професійної підготовки майбутніх фахівців-фінансистів.

Для студентів, аспірантів, викладачів економічного та фінансового напрямку та всіх тих, хто цікавиться проблематикою розробки та реалізації фіскальної і монетарної політики в сучасних умовах.

УДК 336.02:330.101.542](075.8)

© Є.В. Ткач, П.О. Нікіфоров, 2022

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2022

У даному посібнику розкрито бачення економічної політики України та необхідності урахування основних ідей, теорій і концепцій різних науково-економічних шкіл при її реалізації.

Викладено:

- цілі, стратегію та види макроекономічної політики;
- суть економічної політики крізь призму генезису економічної науки;
- особливості механізму функціонування економіки та циклічності її розвитку, суть макроекономічної та інституційної рівноваги;
- аналіз основних макроекономічних, макрофінансових та макросоціальних показників;
- особливості сфери регулювання, суть та інструментарій монетарної і фіскальної політики, їх взаємозв'язок та необхідність координації;
- вплив інституційного середовища (різних формальних і неформальних інституцій) на макроекономічну політику і розвиток національної економіки.

ЗМІСТ

Передмова	10
-----------------	----

ТЕМА 1. Суть, цілі, стратегія та види макроекономічної політики .....

14
----

1. Поняття, суть, функції та стратегія макроекономічної політики	14
2. Мета, основні цілі та завдання макроекономічної політики	16
- економічне зростання (екстенсивне та інтенсивне);	
- зайнятість ресурсів;	
- стабільність національної грошової одиниці (стабільний рівень цін і валютно-курсова стабільність);	
- вирівнювання платіжного балансу;	
- макроекономічна стабільність та соціально-економічний розвиток;	
- підвищення добробуту людей.	
3. Види макроекономічної політики: фіскальна, монетарна, соціальна (політика регулювання доходів), зовнішньо-економічна (протекціонізм, фрітредерство), валютна як складова монетарної, антиінфляційна, антимонопольна, інвестиційна, інституціональна та ін.	18
4. Органи державного управління.	20

ТЕМА 2. Макроекономічна політика крізь призму генезису економічної науки.....

23
----

1. Поняття еволюції та генезису економічної науки	24
2. Основні ідеї (меседжі) різних економічних шкіл, теорій та концепцій.....	24
- Класична школа політекономії від часів А. Сміта, Д. Рікардо Ж-Б. Сея, Д. С. Мілля та ін.	
- Історична школа політекономії.	
- Марксистська економічна теорія.	
- Теорія та школи маржиналізму (Австрійська, Лозанська, Кембриджська, Американська, Стокгольмська).	
- Інституціональна теорія: ранній інституціоналізм.	
- Кейнсіанський напрямок в економічній теорії. (Економічна теорія Д. М. Кейнса).	
- Некейнсіанська економічна концепція.	

- Посткейнсіанська економічна концепція.
  - Теорія підприємництва й інновацій Й. А. Шумпетера.
  - Інституціональна теорія: технологічний інституціоналізм.
  - Теорія ордолібералізму (конкурентного порядку).
  - Теорія дирижизму.
  - Теорія монетаризму М. Фрідмена.
  - Теорія економічного лібералізму Ф. Хайєка, Л. Мізеса.
  - Теорія раціональних очікувань.
  - Теорія економіки пропозиції.
  - Теорія неокласичного синтезу (П. Самуельсона).
  - Теорії економічного зростання (Р. Солоу та ін.).
  - Теорія неінституціоналізму (Р.Коуза, Д. Бюкенена, Г.Мюрдала та ін.).
  - Нова інституціональна економічна теорія Д. Норта, Р. Фогеля.
  - Теорія поведінкової економіки (біхевіоризм).
3. Необхідність урахування основних ідей та теоретичних концепцій різних економічних шкіл при реалізації макроекономічної політики в Україні. 35
  4. Нобелівські лауреати з економіки..... 39

ТЕМА 3. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва та інструмент макроекономічного аналізу. Основні макроекономічні показники 46

1. Поняття макроекономічного аналізу. СНР – міжнародний стандарт оцінки і розрахунку взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих макроекономічних показників.....46
2. Основні макроекономічні показники та методи їх розрахунку: ВВП, ВВП на душу населення, ВВП на основі ПКС, ВНП, ВНД, ВВНД, ЧВП, НД, ОД, ДКВ, ЧЕД (Д. Тобіна та У. Нордхауза) та ін. 49
3. Макросоціальні показники (індикатори): ІЛР, середній рівень заробітної плати, рівень соціальних гарантій, прожитковий мінімум, модель Лоренца, функціональний та особистий розподіл НД, коефіцієнт Джині та ін. 54
4. Показники сфери зайнятості: рівень зайнятості, рівень безробіття. Види, причини (класичний, кейнсіанський та

інституціональний підходи) та наслідки безробіття, закон Оукена.	56
5. Показники сфери цін: індекси Ласпейраса, Пааше та Фішера, індекс споживчих цін (ІСЦ), індекс-дефлятор ВВП.	58

ТЕМА 4. Функціонування економіки, макроекономічна та інституційна рівновага, циклічність розвитку 61

1. Макроекономічна модель кругопотоку та концепції загальної економічної рівноваги: модель Л. Вальраса, модель А. Маршалла, модель (діаграма) Ф. Еджуорта та оптимум В. Паретто, фіаско ринку та фіаско держави.	61
2. Сукупний попит і сукупна пропозиція: еластичність та фактори, що їх визначають.....	69
3. Моделі макроекономічної рівноваги: класичний, кейнсіанський, некейнсіанський (модель Д. Хікса - Е. Хансена IS-LM), неокласичний та інституціональний підходи.....	71
4. Інституційна рівновага в національній економіці.	83
5. Циклічність розвитку економіки: екстернальні та інтернальні теорії. Економічні (ділові) цикли Д. Кітчина, К. Жюгляра, С. Кузнеця, М. Кондратьєва та ін. ...	85

ТЕМА 5. Грошовий обіг і фінансовий ринок – монетарна сфера державного регулювання економіки 89

1. Суб'єкти грошових відносин та модель грошового обороту.	89
2. Грошова маса та її структура по агрегатах, рівень мультивалютності (доларизації) економіки.	95
3. Грошова система, її еволюція та види.....	96
4. Рівняння Фішера та швидкість обігу грошей: класичний, кейнсіанський та інституціональний підходи.	97
5. Грошово-кредитний ринок і процентна ставка як ціна грошей. Попит на гроші та фактори що його визначають..	99
6. Процес формування пропозиції грошей. Депозитний, кредитний та грошовий мультиплікатор. Види та канали емісії грошей (банківський, фондовий, валютний).....	101

7. Рівень монетизації економіки, взаємозв'язок з грошовим мультиплікатором та мультиплікатором інвестицій (ремонетизаційні та демонетизаційні процеси). Розвиток фінансово-кредитного сектору, банківської системи та інвестиційного ринку..... 106
8. Внутрішні та іноземні інвестиції. Фактори що впливають на інвестиції. Мультиплікатор та акселератор інвестицій. 108
9. Фондовий ринок і фондові індекси. Взаємозв'язок з ринком інвестицій та валютним ринком..... 112
10. Валютний курс (номінальний та реальний, плаваючий та фіксований). Фактори що впливають на валютний курс. Взаємозв'язок із платіжним балансом 113
11. Платіжний, торговельний та розрахунковий баланс держави. Валютне регулювання: девальвація, ревальвація, золотовалютні резерви та їх структура, валютні інтервенції та ін..... 115
12. Співробітництво з міжнародними фінансово-кредитними організаціями: МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ін 119
13. Причина та наслідки інфляції та дефляції. Антиінфляційна політика, суть інфляційного таргетування..... 121

ТЕМА 6. Монетарна політика центрального банку: цілі, види, інструменти, передатний механізм..... 125

1. Поняття монетарної політики, її суть та цілі..... 125
2. Види монетарної політики: експансія та рестрикція..... 127
3. Передатний (трансмісійний) механізм монетарної політики: основні канали..... 129
4. Застосування інструментів монетарної політики, їх класифікація. 131

ТЕМА 7. Державний бюджет і податкова система – фіскальна сфера державного регулювання економіки. 138

1. Зведений (консолідований), державний та місцеві бюджети. Суть бюджетної децентралізації..... 138

2. Структура доходної частини бюджету. Загальнодержавні та місцеві податки як інструмент державного регулювання. Особливості спрощеної системи оподаткування..... 141
3. Податкова ставка, податкове навантаження та крива Лаффера.....144
4. Структура видаткової частини бюджету. Бюджетний дефіцит і способи збалансування державного бюджету: класичний, кейнсіанський та інституціональний підходи..... 147
5. Державний борг (його структура) та валовий зовнішній борг: причини, наслідки та механізм управління. 150
6. Взаємозв'язок між економічним зростанням, безробіттям та інфляцією 153

ТЕМА 8. Фіскальна політика держави: цілі, види, інструменти, передатний механізм 156

1. Фіскальна (бюджетно-податкова) політика, її суть та цілі. Дискреційна та недискреційна (автоматична) фіскальна політика. 156
2. Передатний механізм фіскальної політики: основні канали. 162
3. Застосування інструментів фіскальної політики, їх класифікація. 164

ТЕМА 9. Взаємозв'язок і необхідність координації фіскальної та монетарної політики: інституціональний аспект. Ретроспектива становлення та розвитку фіскальної і монетарної політики в Україні.....170

1. Особливості взаємозв'язку (взаємодії) монетарної і фіскальної політики: суперечливість цілей 170
2. Координація монетарної та фіскальної політики: інституціональні аспекти. 174
3. Становлення та розвиток фіскальної і монетарної політики в Україні: ретроспективний аналіз [8 основних етапів (1991- сьогодення) – поєднання різних видів «м'якої» та «жорсткої» політики]. 177

ТЕМА 10. Інституційне середовище макроекономічної політики. Вплив формальних і неформальних інституцій на розвиток національної економіки..... 197

1. Поняття інституційного середовища. Вплив формальних і неформальних інституцій на розвиток національної економіки..... 198
2. Інститут підприємництва. Розвиток соціально відповідального та інноваційно активного мікро-, малого середнього та великого бізнесу як основи економічного розвитку..... 200
3. Застосування фінансово-кредитних важелів стимулювання розвитку малого бізнесу, бізнес-стартерів і стартапів (екосистеми стартапів)..... 203
4. Інститут фінансових корпорацій. Взаємозв'язок розвитку підприємницького сектору із розвитком фінансово-кредитного сектору та банківської системи..... 205
5. Інститут громадянського суспільства. Вплив громадянського суспільства та правової системи на розвиток підприємницького сектору та національну безпеку..... 207
6. Вплив НТП, інновацій та інформаційно-цифрових (діджитал) технологій, розвитку інфраструктури і стану довкілля (екологічної ситуації) на економіку..... 209
7. Вплив культури, освіти і науки на розвиток економіки..... 214
8. Вплив історичної пам'яті, звичаїв, традицій, релігії, ментальності та інших інституцій на розвиток економіки. Необхідність формування національного історичного метанаративу (гранд-нарративу). 217
9. Психологічні та емоційні детермінанти поведінки, формування бранда держави (значення бренд-менеджменту, брендбуку, кобрендинга, HR-менеджменту) і державний маркетинг..... 222
10. Необхідність побудови інноваційної та соціально орієнтованої ринкової економіки. Поняття нооекономіки. 227
11. Суть і особливості глобалізаційних процесів у світовій економіці..... 230

Рекомендована література та інформаційні ресурси..... 232

ПЕРЕДМОВА

І наука і практика виокремлюють фінансову сферу (публічні фінанси, грошовий обіг та фінансові ринки) як окрему надважливу складову економічної системи суспільства та її інфраструктури. Важко зрозуміти економіку, як особливу сферу життєдіяльності людства, функціонування бізнесових структур, реалізацію функцій держави без фінансових ресурсів, тобто власне фінансів. Фінансові відносини пов'язані з рухом грошей, коштів різноманітних грошових фондів від окремої людини до суспільства в цілому, вони охоплюють усіх і кожного, а фінансові питання (проблеми) завжди привертають увагу як окремих індивідів, так і нації в цілому.

Водночас, ми розуміємо, що ці проблеми мають різне наповнення (сенс) для звичайних громадян та суспільства загалом (держави). Як аксіома сприймається той факт, що кожного громадянина цікавить насамперед його власний добробут та фінансовий стан, а держава від імені суспільства має забезпечувати при цьому узгодженість і збалансованість інтересів у суспільстві в цілому. Ігнорування чийхось інтересів, як правило, призводить до негативних наслідків для всіх, що ще раз підкреслює системність суспільних взаємодій.

Звідси і розуміння того, наскільки важливою є фінансова політика, яка, саме як політика, спрямовується на вирішення як конкретних (сьогоднішніх) тактичних завдань, так і на просування, при цьому, у досягненні певних стратегічних цілей.

Фінансове регулювання економіки та життєдіяльності соціуму є сьогодні однією з найактуальніших проблем як науки так і практичної фінансової політики саме у визначенні ролі, завдань та інструментів податково-бюджетної (фіскальної) та монетарної (грошово-кредитної і валютної) політики у забезпеченні економічного розвитку країни, формуванні належного інституційного забезпечення для їх координації у цьому напрямку.

У фіскальній політиці як податковій, так і бюджетній інструменти впливають на економічний розвиток (зростання) не тільки через обсяги перерозподілу ВВП країни в рамках

публічних фінансів, але і залежно від моделі фіскального устрою країни, якості відповідних податкових та бюджетних інститутів. Різні наукові школи по-різному аргументують (доводять) вплив податково-бюджетних інструментів на зайнятість, внутрішній попит, темпи зростання ВВП, фінансову стабільність у країні.

Водночас, монетарна політика являє собою комплекс дій та заходів у сфері грошового обігу та фінансових ринків. Її механізм засновується (якщо узагальнено і спрощено), на пропозиції грошей та регулюванні їх вартості як фінансових ресурсів. Будучи головними складовими економічної політики держави, і фіскальна, і монетарна політика спрямовані на реалізацію головних, визначальних цілей такої політики, якими виступають економічне зростання, забезпечення найбільш високого рівня зайнятості, стабільність цін та позитивне сальдо платіжного балансу.

І наука, і відповідна практика реалізації державного регулювання економіки емпірично довели неможливість досягнення цих цілей у позитивному сенсі, у комплексі, разом всіх водночас. Вирішального значення тоді набуває завдання координації дій держави в рамках макроекономічної політики саме через застосування інструментів і фіскальної, і монетарної політики. Загальновизнані у світі рекомендації науки у цьому питанні спираються на концепцію «ефективної ринкової класифікації» нобелівського лауреата Р. Манделла, згідно якої зайнятість та зростання забезпечуються найбільш повно інструментами фіскальної політики, а цінова стабільність та позитивне сальдо платіжного балансу – інструментами монетарної політики.

У реальній дійсності специфіка кожної країни та практичне мистецтво урядової політики дають ті результати в цих країнах, які і виступають як наслідки більшої чи меншої ефективності системного застосування інструментів і монетарної, і фіскальної політики. У вітчизняних умовах постійних інституційних перетворень, тобто «стабільної інституційної нестабільності», необхідність удосконалення регуляторних фінансових механізмів виступає постійною першочерговою проблемою. Її вирішення, як діяльність,

базується на науковому підґрунті, тобто на ідеях, концепціях, теоріях, моделях, оцінках, рішеннях, у загальному – на тому ресурсі знань, який продукує фінансова наука у сфері макроекономічного аналізу. Її сучасний стан базується на досягненнях багатьох наукових шкіл, але і сьогодні наука макрофінансового аналізу знаходиться в розвитку, постійному пошуку.

Навчальний посібник «Фіскальна та монетарна політика: макроекономічний аналіз та інституційне середовище» репрезентує відповідну навчальну дисципліну, яка належить до числа обов'язкових дисциплін циклу професійної підготовки студентів спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» за магістерською освітньою програмою. Дана навчальна дисципліна розкриває надзвичайно актуальні, практично завжди і у всіх країнах, питання фінансового регулювання національної економіки, застосування найбільш дієвих для такого регулювання з боку держави податково-бюджетних та грошово-кредитних інструментів, пояснює інституційне середовище розробки та реалізації і фіскальної і монетарної політики.

У процесі підготовки даного посібника перед авторами постало завдання вибору найбільш доцільного способу узагальнення і подання значного обсягу матеріалу, який дозволив би як найповніше і, водночас, концентровано показати все «широке поле» теорії і практики фінансового регулювання національної економіки. Щоб найбільш корисно це було для студента, автори подали йому логічне, системне та цілісне розуміння проблематики фінансової політики держави. Навчальний матеріал посібника розміщено в такій послідовності, щоб відтворити спочатку основні теорії та основні постулати макрофінансового регулювання, показати ті сфери економіки, які безпосередньо регулюються інструментами фіскальної і монетарної політики, і вже потім, на цій основі спрямувати виклад на практику визначення та застосування цих інструментів та інституційне середовище, в якому реалізуються і фіскальна і монетарна політика. Такий підхід видається авторам найбільш раціональним для студентів, оскільки доводить до них системне бачення державного

регулювання економіки фінансовими інструментами, а також його (регулювання) тематично-проблемне висвітлювання.

Уважне вивчення, належне опрацювання всіх тем посібника дозволить студенту, на думку авторів, сформуванню професійно правильне розуміння процесу розробки та реалізації фіскальної і монетарної політики, існуючих тут проблем, усвідомити важливість діяльності уряду та Центробанку для національної економіки та суспільства в цілому. Висловлюємо також надію на те, що майбутні фахівці-фінансисти не тільки усвідомлять та засвоять постулати науки і практики фінансової політики держави, але і зможуть їх практично застосовувати в діяльності фінансових установ для прогнозування процесів розвитку фінансової сфери, для формування успішних фінансових стратегій, для прийняття оптимальних фінансових рішень.

Наша щира подяка рецензентам цього видання – доктору економічних наук, професору, Заслуженому діячу науки і техніки України, завідувачу кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка Михайлові Крупці та доктору економічних наук, професору, завідувачу кафедри фінансів та інноваційного менеджменту Вінницького національного технічного університету Віталію Зяньку за професійні цінні поради щодо структури та змісту навчального посібника.

Тема 1. Суть, цілі, стратегія та види макроекономічної політики

1. Поняття, суть, функції та стратегія макроекономічної політики.
2. Мета, основні цілі та завдання макроекономічної політики.
  - економічне зростання (екстенсивне та інтенсивне);
  - зайнятість ресурсів;
  - стабільність національної грошової одиниці (стабільний рівень цін та валютно-курсова стабільність);
  - вирівнювання платіжного балансу;
  - макроекономічна стабільність і соціально-економічний розвиток;
  - підвищення добробуту людини.
3. Види макроекономічної політики: фіскальна, монетарна, соціальна (політика регулювання доходів), зовнішньоекономічна (протекціонізм, фрітредерство), валютна як складова монетарної, антиінфляційна, антимонопольна, інвестиційна, інституціональна та ін.
4. Органи державного управління.

1. Поняття, суть, функції та стратегія макроекономічної політики.

В економічній науці та практиці економіки, досить дискусійні питання з приводу того, яку роль повинна відігравати держава, яким має бути поєднання ринку і держави, а також як функціонує економіка (ринковий механізм) та якою повинна бути економічна політика з урахуванням впливу та постійних змін (еволюції) інституційного середовища (формальних і неформальних інституцій).

Щоб розуміти суть макроекономічної політики, необхідно торкнутись деяких *дискусійних сакральних питань економічної науки*, а саме:

1. Чи економіка, економічна система саморегульована та (відповідно) чи здатний ринковий механізм саморегулювання, можливо, за певних умов, забезпечити ефективність економічної системи і тим автоматично спрямовувати економіку у русло розвитку без будь-якого державного

регулювання, чи все ж таки необхідне державне втручання в дію ринку і регулювання певних економічних процесів.

2. Якою повинна бути роль інституту держави в національних економіках, за яких умов, на яких принципах і в яких межах може бути здійснене державне втручання. Можливо, мова повинна йти не про альтернативу цих двох начал – ринок чи держава, а скоріше про пропорції їх поєднання.

3. Як функціонує економіка (економічна система) та ринковий механізм, зокрема. Попит визначає пропозицію чи навпаки, пропозиція визначає попит (творює свій власний попит). Ринок ресурсів (праці) через виробничу функцію, підпорядковану дії закону спадної віддачі від факторів виробництва, визначає рівновагу на товарному ринку, чи навпаки, товарний ринок через виробничу функцію, підпорядковану дії закону спадної віддачі від факторів виробництва, визначає рівновагу на ринку ресурсів (праці).

4. Який вплив на ринковий механізм, державне регулювання та в цілому економічну систему має інституційне середовище та його еволюція, як впливають екстернальні та інтернальні відносно економічної системи фактори, різноманітні формальні та неформальні інституції.

5. Якою має бути макроекономічна політика держави, а саме: як працює трансмісійний (передатний) механізм, через які канали здійснюється вплив і набір яких інструментів може бути використаний; який взаємозв'язок між двома основними видами макроекономічної політики – фіскальною (бюджетно-податковою) і монетарною (грошово-кредитною) та які передумови необхідності їх координації.

Незаперечний, напевно, факт, що у сучасному суспільстві немає економіки, яка б абсолютно виключала роль держави в організації соціально-економічних відносин. Вплив держави на економіку й економічні процеси реалізується через проведення відповідної макроекономічної політики.

Макроекономічна політика – це комплекс заходів (методів, засобів, важелів, прийомів, інструментів), які використовує держава для регулювання економіки з метою досягнення певних економічних цілей.

Проявом суті макроекономічної політики є її функції: управлінська, регулююча, акумулювання, перерозподільна, інвестиційна, стимулююча, інформаційна, індикативна, соціальна, контрольна та ін.

Важлива умова ефективності макроекономічної політики – наявність стратегії як чітко визначеного плану дій, спрямованого на досягнення поставленої мети, цілей та завдань. Власне, **стратегія економічної політики** – це системна модель соціально-економічного розвитку, яка охоплює такі модулі (підсистеми): постановка цілей, планування, реалізація та контроль.

Розробка і реалізація стратегії економічної політики передбачає здійснення соціально-економічного аналізу, SWOT-аналізу (аналіз сильних сторін, можливостей розвитку, слабких сторін та загроз розвитку) та PEST-аналізу або STEEPLE-аналізу (дослідження політичних, економічних, соціальних, технологічних, правових, демографічних, географічних, екологічних (довкілля), етнічних аспектів зовнішнього середовища і факторів розвитку), визначення стратегічного Бачення (Візії) і Місії, формування стратегічних та операційних цілей із відповідними заходами (завданнями), визначення механізму впровадження та моніторингу реалізації Стратегії (наявність уніфікованої системи індикаторів, узгодженість стратегії з нормативними, програмними та іншими документами).

2. Мета, основні цілі та завдання макроекономічної політики.

Метою макроекономічної політики є, насамперед, досягнення макроекономічної стабільності, соціально-економічного розвитку та підвищення добробуту людей. *Макроекономічна стабільність* – це поступовий розвиток економіки, характерною ознакою якого є економічне зростання при стабільному рівні цін, стабільності валютного курсу, низькому рівні безробіття та ін. *Соціально-економічний розвиток* – це багатофакторний процес, характерною ознакою якого є економічне зростання, підвищення рівня життя людей і якісні зміни у всіх сферах життя держави. *Добробут людини* –

це ступінь задоволення її потреб, забезпеченість матеріальними і духовними благами.

Передумова макроекономічної стабільності і соціально-економічного розвитку – досягнення таких **економічних цілей** (магічний чотирикутник цілей):

- *Економічне зростання.* Основним індикатором даної цілі є зростання ВВП на рівні від 0,1% і більше. У країнах з розвинутою економікою річні темпи приросту ВВП становлять, як правило, 3-4%. У будь-якому випадку дуже важливо, щоб було хоча б на мінімальному рівні економічне зростання, а не рецесія, спад економіки, економічна криза і т. ін. Для нашої країни, звісно, важливо, щоб були високі темпи економічного зростання. Загалом економічне зростання може мати або переважно екстенсивний характер (за рахунок використання більшої кількості ресурсів), або переважно інтенсивний характер (за рахунок підвищення якості та ефективності використання ресурсів, а саме: технологізації, інноваційності та вдосконалення людського капіталу);

- *Стабільність національної грошової одиниці,* що має два виміри: внутрішній та зовнішній. Внутрішній вимір – стабільний рівень цін. Основним індикатором даної цілі є показник інфляції на рівні від 0,1% до 10,0% (або по 9,9% включно, тобто інфляція в країні не з двозначним числом). Низький рівень інфляції для економіки набагато вигідніший, ніж дефляція (зниження загального рівня цін), яка інвестиційно охолоджує економіку та може привести до зростання дефіциту бюджету та державного боргу, спричинити розбалансування фінансового ринку та інших негативних наслідків. У більшості країн з розвинутою економікою рівень інфляції протягом року, як правило, не перевищує 1-4%. Зовнішній вимір – стабільність валютного курсу. Основним індикатором даної мети є незначні коливання валютного курсу (як у бік підвищення – ревальвація, так і в бік зниження – девальвація), але не більше 5-7% в рік;

- *Забезпечення зайнятості ресурсів.* Основним індикатором даної цілі є показник – рівень безробіття, який не повинен перевищувати свій природний рівень, як правило, це 4-6% (допустимо незначне відхилення). Стовідсоткова зайнятість ресурсів практично неможлива, а під повною зайнятістю

розуміють наявність природної норми безробіття, тобто такого рівня безробіття, якого уникнути неможливо. Показник природної норми (рівня) безробіття не є константа і також може змінюватись під впливом різних факторів. Основні наслідки безробіття – зменшення ВВП (згідно із законом Оукена й проведених відповідних емпіричних досліджень, якщо фактичний рівень безробіття перевищуватиме природний рівень на 1%, то відставання ВВП від свого потенційного стану, з урахуванням фактору продуктивності праці, становитиме 2,5-3%), збільшення навантаження на бюджет країни, погіршення соціальної ситуації в суспільстві та ін.;

- *Вирівнювання платіжного балансу* (збалансованість зовнішньо-економічних відносин). Основним індикатором даної цілі є зведене сальдо платіжного балансу країни, яке повинно бути позитивним, але (з огляду на інфляційні та ревальваційні ризики при цьому) його значення повинно бути не більше, ніж 5% до ВВП. Наслідком негативного сальдо платіжного балансу може бути дефіцит іноземної валюти на ринку, що призведе до зменшення валютних резервів і (або) девальвації національної валюти, відповідно здійснюється поступовий тиск на ціни (інфляційні процеси). А наслідком «надмірно» позитивного сальдо платіжного балансу може бути ситуація надлишку (профіциту) іноземної валюти на ринку, що може призвести або до ревальвації національної валюти, яка, попри певні свої переваги, має також негативні наслідки (може призвести до охолодження економіки, зменшення інвестицій, погіршення становища національних товаровиробників, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, і через якийсь час до погіршення стану платіжного балансу), або надмірної емісії грошової маси (через так званий валютний канал), спрямованої на викуп надлишку іноземної валюти і збільшення валютних резервів, що може провокувати зростання інфляції.

3. Види макроекономічної політики.

Основними видами (складовими) макроекономічної політики є монетарна та фіскальна політики:

- *монетарна (грошово-кредитна) політика* – комплекс заходів у сфері грошового обігу і кредитних відносин;

- *фіскальна (бюджетно-податкова) політика* – комплекс заходів у сфері регулювання податків і бюджетних витрат;

Усі інші види макроекономічної політики переважно похідні від двох основних (базових) політик монетарної та фіскальної, це:

- *соціальна (політика регулювання доходів)* – комплекс заходів у сфері регулювання соціальних гарантій, соціальної допомоги, соціального страхування, а також розвитку соціальної інфраструктури, системи соціального захисту, гуманітарної сфери та ін.;

- *зовнішньоекономічна політика (макроекономічна політика у відкритій економіці)* – комплекс заходів у сфері зовнішньоекономічних відносин, (протекціонізм – стимулювання розвитку національного виробника через захист і встановлення обмежень у зовнішній торгівлі, фритредерство – стимулювання розвитку національного виробника шляхом лібералізації зовнішньоторговельних відносин, і в такий спосіб створення умов доступу до зовнішніх і світових ринків);

- *валютна політика* як складова монетарної політики – комплекс заходів у сфері регулювання валютного курсу;

- *антиінфляційна політика* – комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стабільності національної грошової одиниці та рівня цін;

- *антимонопольна політика* – комплекс заходів, спрямованих на зменшення рівня монополізму, протидію зловживанням монопольним становищем на ринку та забезпечення добросовісної конкуренції;

- *інвестиційна політика* – комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату та стимулювання інвестиційної діяльності та ін.

Окремо необхідно відзначити *інституціональну політику держави* як комплекс заходів, спрямованих на формування сприятливого інституціонального середовища, встановлення відповідних інституціональних меж, а також на інституційні зміни суспільства, що в сукупності впливає на соціально-економічний розвиток.

Досить тісно пов'язані з інституціональною, соціальною та загалом економічною політикою *гуманітарна політика*

держави, державна політика у сфері маркетингу та брендингу, інформаційна політика держави та ін.

Гуманітарна політика держави – як комплекс заходів, спрямованих на створення умов для максимальної самореалізації кожної людини, реалізації її духовних потреб і творчого потенціалу, а також соціальної, інтелектуальної та духовної безпеки, яка базується на безконфліктному співіснуванні громадян і загально-цивілізаційних цінностях.

Інформаційна політика держави – комплекс заходів по одержанню, зберіганню, використанню та поширенню інформації, спрямованих на створення розвиненого інформаційного середовища, розвиток інформаційних технологій, ефективне використання національних інформаційних ресурсів та запобігання загрозі у сфері інформаційної діяльності життєвоважливим інтересам держави та її громадян.

Державна політика у сфері маркетингу та брендингу – комплекс заходів, спрямованих на створення образу держави зі своїми специфічними, ексклюзивними, позитивними характеристиками (назва, система знаків та символів, слоган, історія, географія, етнічні мотиви, культурна спадщина тощо).

Важливе значення для будь-якої країни, насамперед в умовах реформування економіки та подолання кризових явищ, а також забезпечені макроекономічної стабільності, подальшого соціально-економічного розвитку та поліпшення добробуту людей має проведення ефективної та збалансованої макроекономічної політики, а також пов'язаних з нею соціальної, інституціональної, гуманітарної тощо.

4. Органи державного управління.

Економічну політику реалізують державні інституції – ***органи державної влади***, які, згідно з Конституцією та діючим законодавством держави, наділені відповідними, чітко визначеними повноваженнями та функціями. Усі державні органи влади можна розподілити на законодавчі, виконавчі і судові та виділити такі типові державні органи:

- Глава держави Президент України;

- Орган законодавчої влади (парламент) Верховна Рада України;
- Органи виконавчої влади (уряд) – Кабінет Міністрів України, (міністерства та відомства);
- Органи державного управління на місцях, місцеві державні адміністрації та інші органи державного управління в адміністративно-територіальних одиницях України;
- Національний банк України;
- Органи судової влади, уся судова система країни (Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції);
- Силові органи (збройні сили, правоохоронні органи, поліція, органи державної безпеки, прокуратура та ін.);
- Інші центральні органи виконавчої влади України.

Ключовими органами виконавчої влади, що формують державну політику в межах своєї компетенції та контролюють діяльність інших центральних органів виконавчої влади, які перебувають у їх підпорядкуванні, є міністерства.

В Україні діють 20 міністерств: міністерство фінансів; міністерство економіки; міністерство соціальної політики; міністерство освіти і науки; міністерство культури та інформаційної політики; міністерство цифрової трансформації; міністерство молоді та спорту; міністерство інфраструктури; міністерство розвитку громад та територій; міністерство аграрної політики та продовольства; міністерство з питань стратегічних галузей промисловості; міністерство енергетики; міністерство захисту довкілля та природних ресурсів; міністерство охорони здоров'я; міністерство оборони; міністерство закордонних справ; міністерство у справах ветеранів; міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій; міністерство юстиції; міністерство внутрішніх справ.

Крім того, це:

1. Державні і національні служби: державна казначейська служба; державна митна служба; державна податкова служба; державна фіскальна служба; державна регуляторна служба; державна служба охорони культурної спадщини; державна служба статистики; державна служба України з питань праці; державна служба України з надзвичайних ситуацій;

служба фінансового моніторингу; державна соціальна служба України; державна служба України з етнополітики та свободи совісті та ін.

2. Державні і національні агентства: державне агентство автомобільних доріг; державне агентство розвитку туризму; державне агентство з енергоефективності та енергозбереження; агентство з управління державним боргом; державне агентство України з питань кіно; державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти та ін.

3. Державні інспекції: державна екологічна інспекція; державна інспекція енергетичного нагляду; державна інспекція культурної спадщини; державна інспекція містобудування та ін.

4. Інші центральні органи виконавчої влади: антимонопольний комітет; фонд державного майна; пенсійний фонд; державний комітет телебачення і радіомовлення; національна комісія зі стандартів державної мови; Український інститут національної пам'яті та ін.

Тема 2. Макроекономічна політика крізь призму генезису економічної науки

1. Поняття еволюції та генезису економічної науки.
2. Основні ідеї (меседжі) різних економічних шкіл, теорій та концепцій.
  - Класична школа політекономії від часів А. Смита, Д. Рікардо Ж-Б. Сея, Д. С. Мілля та ін.
  - Історична школа політекономії.
  - Марксистська економічна теорія.
  - Теорія та школи маржиналізму (Австрійська, Лозанська, Кембриджська, Американська, Стокгольмська).
  - Інституціональна теорія: ранній інституціоналізм.
  - Кейнсіанський напрямок в економічній теорії (Економічна теорія Д. М. Кейнса).
  - Неокейнсіанська економічна концепція.
  - Посткейнсіанська економічна концепція.
  - Теорія підприємництва й інновацій Й. А. Шумпетера.
  - Інституціональна теорія: технологічний інституціоналізм.
  - Теорія ордолібералізму (конкурентного порядку).
  - Теорія дирижизму.
  - Теорія монетаризму М. Фрідмена.
  - Теорія економічного лібералізму Ф. Хайєка, Л. Мізеса.
  - Теорія раціональних очікувань.
  - Теорія економіки пропозиції.
  - Теорія неокласичного синтезу (П. Самуельсона).
  - Теорії економічного зростання (Р. Солоу та ін.).
  - Теорія неінституціоналізму (Р. Коуза, Д. Бюкенена, Г. Мюрдала та ін.).
  - Нова інституціональна економічна теорія Д. Норта, Р. Фогеля.
  - Теорія поведінкової економіки (біхевіоризм).
3. Необхідність урахування основних ідей та теоретичних концепцій різних економічних шкіл при реалізації макроекономічної політики в Україні.
4. Нобелівські лауреати з економіки.

1. Поняття еволюції та генезису економічної науки

При розбудові моделі національної економіки та реалізації макроекономічної політики необхідно спиратися на теоретичні ідеї й концепції, що розроблялися на різних етапах історичної еволюції та, власне, формують надбання світової економічної науки.

Найбільші дискусії в економічній науці викликають питання щодо того, які чинники визначають розвиток економіки, чи здатний ринковий механізм і за яких умов забезпечити ефективність економічної системи (чи саморегулюється економіка), а також питання щодо ролі, яку повинна відігравати держава та (власне) якою повинна бути макроекономічна політика. Досить таки велика кількість економічних шкіл, теорій, концепцій на різних етапах генезису економічної науки пропонують своє бачення суті економічної політики.

Загалом, *понад двадцять економічних шкіл, теорій та концепцій* з різних позицій намагаються дати відповіді на дискусійні питання, насамперед того, як функціонує економіка та якою повинна бути макроекономічна політика. Проте очевидним видається той факт, що неможливо однозначно та повністю на них відповісти. Причина цьому – по-перше, розвиток і трансформація самого економічного життя та зміна інституційного каркасу економіки, що породжує нові проблеми, а по-друге, особливості генезису самої економічної науки, в якій поява якої-небудь концепції викликає появу протилежної, альтернативної точки зору.

2. Основні ідеї (меседжі) різних економічних шкіл, теорій та концепцій.

1. Класична школа політекономії від часів А. Сміта, Д. Рікардо Ж-Б. Сея, Д. С. Мілля та ін. Основна ідея (меседж). Ринковий механізм саморегулювання здатний забезпечити ефективність економічної системи й автоматично спрямовувати економіку в русло розвитку.

Макроекономічна політика. Держава не може втручатись у природний хід економічного процесу, її участь у регулюванні економічних процесів мінімальна. Насамперед, це

забезпечення військової безпеки, здійснення правосуддя, утримання суспільних установ, На думку Д. С. Мілля, під егідою держави також повинні проводитися соціальні реформи, що сприятимуть підвищенню добробуту.

2. Історична школа політекономії (Ф. Ліст, В. Рошер, Б. Гільдебранд, К. Кніс, Г. Шмоллер, К. Бюхер та ін.) *Основна ідея (меседж)*. До ідеї ефективності саморегулювання економіки ставляться критично, через, на їх думку, її надмірну абстрактність, універсалізм і неврахування того, що країни можуть знаходитись на різних етапах історичного розвитку.

Макроекономічна політика. Роль інституту держави у регулюванні економіки значна, зокрема держава повинна за допомогою протекціоністських інструментів захистити національну економіку, а також брати безпосередню участь у виконанні важливих соціальних завдань, наданню допомоги непрацевдатним і підтримці освіти, охорони здоров'я тощо.

3. Марксистська економічна теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс та ін.). *Основна ідея (меседж)*. Дана концепція виникла на ґрунті учень класичної школи політекономії, історичної школи та теорії (економічних ідей) соціалістів-утопістів (А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен). Ринковий механізм за своєю природою неефективний, оскільки він не може сприяти розв'язанню соціальних проблем, а навпаки, його дія призводить до зuboжіння значних верств населення та виникнення економічної кризи і кризи суспільних відносин.

Макроекономічна політика. Усуспільнення засобів виробництва за сприяння та безпосередньої участі держави, планова організація виробництва та сприяння побудові соціально справедливого суспільства. Участь держави в регулюванні економіки визначальна.

4. Теорія та школи маржиналізму: Австрійська (Г. Госсен, К. Менгер, Ф. Візер, О. Бем-Баверк), Лозанська (Л. Вальрас, В. Парето), Кембриджська (В. Джевонс, Ф. Уїкстид, Ф. Еджворт, А. Маршалл, А. Пігу), Американська (Д. Кларк), Стокгольмська (Г. Кассель). *Основна ідея (меседж)*. Послідовники класичної школи політекономії вважають, що ринковий механізм саморегулювання здатний забезпечити ефективність економічної системи. Даний постулат

(ідею) намагаються аргументувати шляхом активного впровадження математичних методів в економічні дослідження, насамперед методу граничного аналізу.

Макроекономічна політика. Існування зовнішніх ефектів (екстерналій) і суспільних благ зумовлює необхідність державного втручання за допомогою коригуючих податків і субсидій. При цьому участь держави в регулюванні економічних процесів незначна та не повинна зашкодити дії ринкового механізму.

5. Інституціональна теорія: ранній інституціоналізм (Т. Веблен, У. Мітчел, Д. Коммонс). *Основна ідея (меседж).* Поставили під сумнів деякі фундаментальні положення і теоретичні доктрини щодо ефективності саморегулювання ринкового механізму, виявляють границі (межі) можливостей ринкової системи автоматично відновлювати порушену рівновагу, а також необхідність урахувати особливості та вплив інституційного середовища на функціонування економіки.

Макроекономічна політика. Обґрунтовують необхідність соціального контролю над економікою з боку інституту держави, а також необхідність враховувати не тільки економічні, але і соціальні, правові, психологічні, політичні та інші фактори суспільного розвитку при проведенні економічної політики.

6. Кейнсіанський напрямок в економічній теорії (Економічна теорія Д. М. Кейнса). *Основна ідея (меседж).* Економічна система не здатна забезпечити автоматичне відновлення рівноваги, а, навпаки, породжує нерівноважні стани, дія ринкового механізму саморегулювання може призводити до виникнення економічних криз. Попит не йде автоматично за пропозицією.

Макроекономічна політика. Необхідне державне втручання в дію ринкового механізму саморегулювання шляхом постійного стимулювання сукупного попиту. Автономно утворені інвестиції за рахунок запозичень держави визначають динаміку виробництва, національного доходу і зайнятості. Держава повинна стимулювати інвестиції шляхом постійного збільшення державних витрат, що за рахунок ефекту

мультиплікатора (який показує зв'язок між приростом інвестицій та приростом національного доходу) призводить до збільшення національного доходу і зайнятості;

7. Неокейнсінська економічна концепція (Дж. Хікс, Е. Хансен, Ф. Модельяні, А. Філіпс та ін.). *Основна ідея (меседж).* Попри існування деякої рівноважної траєкторії розвитку діють потужні відцентрові сили, які зумовлюють нестійкість і нестабільність економічної системи, значні циклічні коливання. Тобто ринковий механізм не здатен повністю забезпечити ефективність економічної системи. Необхідний комплекс регуляторних заходів, спрямованих на утримання системи в стані, наближеному до рівноважного.

Макроекономічна політика. Необхідне активне регулювання економіки, постійне втручання держави шляхом стимулювання сукупного попиту, врахування фактору наявності похідних інвестицій та дії механізму акселератора який накладається на механізм мультиплікатора. Основними способами впливу є дефіцитне бюджетне фінансування, маніпулювання ставкою відсотка та нормою обов'язкових резервів, операції з цінними паперами, вбудовані автоматичні стабілізатори (встановлення прогресивної системи оподаткування). При проведенні економічної політики також необхідне балансування між безробіттям та інфляцією – між якими, згідно з дослідженням новозеландського вченого економіста А. Філіпса, наявна зворотна залежність.

8. Посткейнсіанська економічна концепція (Дж. Робінсон, Н. Калдор, П. Сраффа, Р. Клауер, П. Девидсон, Х. Мінські та ін.). *Основна ідея (меседж).* Економічна система нерівноважна в принципі і не тяжіє до автоматичного встановлення рівноваги. Зміна цін, попри незаперечення впливу на них попиту та пропозиції, значно підпорядкована тенденціям довгострокової динаміки витрат. Темпи приросту національного доходу залежать від величини заощаджень. Зрівняння заощаджень та інвестицій (дія так званого «ефекту Калдора») не може бути забезпеченим в автоматичному режимі, необхідне активне державне регулювання економіки.

Макроекономічна політика. Стабілізаційний вплив на економіку шляхом варіювання грошово-кредитних і бюджетних

інструментів, перенесення акцентів із методів дефіцитного бюджетного фінансування на політику розподілу доходів, яка передбачає узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін: профспілок, корпорацій, держави. Зростання доходів повинно відповідати темпам економічного зростання.

9. Теорія підприємництва й інновацій Й. А. Шумпетера (шумпетеріанство). *Основна ідея (меседж).* Ринковий механізм, попри те, що він внутрішньо нестабільний, здатний забезпечити ефективність економічної системи, але за наявності сприятливих умов щодо розвитку підприємництва й інновацій. Саме підприємці, інновації та нововведення відіграють провідну роль, забезпечують прогрес і зростання економіки. На рух економічної системи з одного стану рівноваги до іншого впливають не тільки зовнішні, а насамперед внутрішні фактори. Основною причиною економічної неефективності є послаблення під впливом різних факторів стимулів до інноваційної діяльності. Для здійснення інновацій необхідний кредит (активізація кредитування). Процес зростання здійснюється стрибкоподібно (що пов'язано з динамікою нововведень, активністю підприємців-інноваторів та активізацією кредитування) і закономірно носить циклічний характер.

Макроекономічна політика. Створення сприятливих умов для поширення нововведень, інновацій у різних формах і розвитку підприємництва. Рівновага постійно порушується діями підприємців-новаторів і досягається (відновлюється) за рахунок нововведень уже на іншому рівні технічної бази. Успіх одних підприємців приваблює інших. Економічна політика повинна бути спрямована насамперед на створення умов для приватної ініціативи, появи прошарку індивідуальних власників, появи середнього класу, підвищення соціальної ролі підприємця-інноватора, створення умов для здійснення інвестицій (насамперед у нововведення та інновації), основним джерелом яких є кредитні ресурси.

10. Інституціональна теорія: технологічний інституціоналізм (Д. Гелбрейт, Р. Хейлбронер, Д. Белл, Е. Тоффлер та ін.). *Основна ідея (меседж).* Критично ставляться до традиційних уявлень про ринок та до ідеї ефективності

саморегулювання економіки. На їх думку, розвиток науки і техніки детермінують хід економічного розвитку. Потрібно постійно здійснювати дослідження впливу інституційного середовища та його еволюції на економічну систему і дію ринкового механізму.

Макроекономічна політика. Виступають за необхідність державного регулювання економіки, акцентують увагу на необхідності врахування трансформуючої ролі технічного прогресу (науково-технічної революції), носіями якого насамперед є великі корпорації та інші організовані соціальні групи. Необхідні також державні інвестиції в освіту, охорону здоров'я, стан навколишнього середовища, сферу комунальних послуг. Державна політика планування та державне підприємництво розглядаються як важливі інструменти коригування та доповнення ринкового механізму. Важливе значення має розвиток корпоративного руху, акціонерних форм господарювання, інформатизація та гуманістичні цінності.

11. Теорія ордолібералізму, або конкурентного порядку (В. Ойкен, Л. Ерхард, В. Респс, А. Мюллер-Армак та ін.) *Основна ідея (меседж).* Ринковий механізм здатний забезпечити ефективність економічної системи, але за певних умов, серед яких демонополізація економіки, розвиток конкуренції та ефективна соціальна політика.

Макроекономічна політика. Розбудова ефективного соціально ринкового господарства, сприяння розвитку конкуренції, боротьба з недобросовісною конкуренцією та владою монополій, забезпечення недоторканності приватної власності, стабільності грошового обігу, побудови правої держави (конкурентного порядку з чітко визначеними «рамками» та формами), значний акцент на соціальну політику, створення ефективного системи соціального страхування та розвиненої соціальної інфраструктури.

12. Теорія дирижизму (Ф. Перру, М. Алле та ін.) *Основна ідея (меседж).* Ринковий механізм здатний забезпечити ефективність економічної системи, але за умов ефективного індикативного планування в економіці. (Ринок «сліпий», потрібно встановити орієнтири, до яких необхідно рухатися). У такій ситуації (під впливом індикативного

планування) господарюючі суб'єкти пристосовують свої плани до нових параметрів, відновлюючи рівновагу на новому рівні. Також ринок неможливо зрозуміти без суспільства, в якому він функціонує.

Макроекономічна політика. Держава – «диригент». Активне державне регулювання шляхом розробки та реалізації програм соціально-економічного розвитку. Допустима ситуація значної частки державного сектора у структурі економіки. Створення «полосів зростання», навколо яких групуються підприємства, галузі, види діяльності, утворюючи напрямки (зони), які залучають до себе інші сфери економіки, що сприятиме гармонізації економічного зростання та гуманізації суспільних відносин.

13. Теорія монетаризму (М. Фрідмена, А. Шварц, К. Бруннер та ін.) *Основна ідея (меседж).* Ринковий механізм достатньо стійкий і здатний забезпечити ефективність економічної системи. Він автоматично, на основі саморегулювання здатний приводити економіку до стану рівноваги, але за умов забезпечення монетарної (насамперед цінової та валютно-курсової) стабільності (рівноваги між попитом на гроші, який досить стійкий, та пропозицією грошей, яка залежить від рішень у сфері монетарної (фінансової) політики які можуть бути помилковими). Грошовий фактор відіграє вирішальну роль у забезпеченні рівноважності економічної системи.

Макроекономічна політика. Основною метою економічної політики має бути забезпечення цінової стабільності (цінова стабілізація), якій повинні бути підпорядковані всі інші цілі. Тому, першочергова увага приділяється саме монетарній політиці. Необхідний контроль над грошовою масою та дотримання монетарного (грошового) правила, суть якого полягає у необхідності рівномірного збільшення грошової маси відповідно до зростання ВВП незалежно від стану кон'юнктури. Усе інше ринок зробить сам. Інші макропоказники, такі як рівень зайнятості, рівень інвестиції тощо, не повинні бути об'єктом регулювання, а автоматично будуть підлаштовуватись під рівень цін. Монетаристи стоять на позиціях відмови від застосування

дискреційних інструментів стимулювання сукупного попиту і дефіцитного бюджетного фінансування, які можуть призвести до розбалансування, порушення рівноваги на фінансових ринках, а відтак до спаду економіки і кризових явищ.

14. Теорія економічного лібералізму (Ф. Хайєк, Л. Мізес). *Основна ідея (меседж).* Ринковий механізм (дія якого носить спонтанний характер) здатний забезпечити ефективність економічної системи, але за умов якомога меншого втручання держави в економіку. Основні їх ідеї – це максимально можлива економічна свобода, свобода підприємництва, ринок вільної конкуренції, повага до особистості, захист приватної власності й обмеження економічних функцій держави.

Макроекономічна політика. Втручання держави у спонтанний характер ринкового порядку (так звану вільну гру цін) створює загрозу руйнування механізму ринку, а отже, господарської системи в цілому. Економічні функції держави обмежуються скромною роллю арбітра у взаєминах незалежних господарюючих суб'єктів.

15. Теорія раціональних очікувань (Р. Лукас, Т. Сарджент, Д. Мут та ін.) *Основна ідея (меседж).* Ринкова система висококонкурентна і їй властивий механізм саморегуляції. Ринковий механізм здатний забезпечити ефективність економічної системи, але за умов якомога меншого втручання держави в економіку та доступу однаковою мірою всіх економічних суб'єктів до повної інформації. Державі не під силу змінити природний хід економічних процесів. Причиною циклічних коливань є версія про недосконалу (асиметричну) інформацію. Тобто інформація, якою володіють економічні суб'єкти, нерівноцінна (як приклад, продавці більше знають про свій товар ніж покупці).

Макроекономічна політика. Економічна політика не матиме істотного впливу на економіку та не досягатиме своїх цілей, оскільки економічні суб'єкти раціональні у своїй поведінці та діях, очікують тих чи інших дій з боку уряду і так пристосовуються до тієї чи іншої економічної ситуації. Їх знання дають можливість урахувати можливі наслідки і результати проведеної урядом політики та прийняти рішення, які максимізують їх вигоду. Проте уряд повинен створити

однакові умови доступу всіх економічних суб'єктів до повної інформації.

16. Теорія економіки пропозиції (А. Лаффер, М. Фелдстайн, Р. Мандел, Р. Барроу та ін.) *Основна ідея (меседж)*. Ринковий механізм саморегулювання ефективний, проте допустиме незначне державне втручання шляхом стимулювання сукупної пропозиції (розширення факторів виробництва), а не «накачування попиту» (проблема попиту розв'язується автоматично).

Макроекономічна політика. Перерозподіл значної частки ВВП через бюджет породжує високий рівень оподаткування, що підриває стимули бізнесу до капіталовкладень (витіснення приватного капіталу) та підриває стимули працівників до більшої зайнятості та пошуку нової роботи. Високі податки також збільшують витрати бізнесу, що призводить до зростання цін. Необхідне зменшення держаного втручання в економіку за рахунок активної фіскальної політики, тому потрібно істотно зменшити ставки оподаткування до рівня, який забезпечуватиме, з одного боку, максимальне надходження коштів до бюджету (без зростання дефіциту бюджету), а з іншого – стимулюватиме інвестиції, економічне зростання, створення нових робочих місць та ін.

17. Теорія неокласичного синтезу (П. Самуельсон, К. Макконнел, С. Брю та ін.) *Основна ідея (меседж)*. Поєднання ринкової організації господарських відносин і регулюючого впливу держави на економічні процеси. Ринковий механізм підпорядкований дії природних сил і здатний автоматично підтримувати економіку в стані рівноваги, проте на певних етапах стає необхідним державне втручання (не потрібно перебільшувати регулюючі можливості ринку).

Макроекономічна політика. Можливе державне втручання в дію ринкового механізму саморегулювання шляхом стимулювання попиту та пропозиції з урахуванням стану економіки, часових періодів і зайнятості ресурсів. Залежно від стану економіки можуть використовуватися як кейнсіанські методи регулювання, спрямовані на стимулювання сукупного попиту (в короткостроковому періоді, в ситуації коли економіка не досягла свого потенційного стану, в умовах

неповної зайнятості ресурсів), або рецепти економістів, які стояли на позиціях обмеження втручання держави в економіку чи необхідності стимулювання сукупної пропозиції (в довгостроковому періоді, в ситуації, коли економіка досягла свого потенційного стану, в умовах повної зайнятості ресурсів). Держава регулює ринок за допомогою, насамперед, грошово-кредитних важелів, податків і субсидування, а також упровадження державних програм перерозподілу національного доходу з метою розв'язання соціальних проблем.

18. Теорія економічного зростання (Р. Солоу, Я. Тінберген, Д. Мід, Е. Фелпс та ін.) *Основна ідея (меседж).* Ринкова економіка знаходиться в стані динамічної рівноваги та прагне до забезпечення стійких темпів економічного зростання. Визначальний вплив на економічне зростання має науково-технічний прогрес. Ринковий механізм здатний забезпечити ефективність економічної системи, але за умов стимулювання інвестицій (джерелом яких є заощадження) насамперед у технічний прогрес.

Макроекономічна політика. Стимулювання факторів, які впливають на економічне зростання, в першу чергу науково-технічний прогрес, який впливає на рівень капіталоозброєності праці. Підвищення рівня капіталоозброєності впливає на зростання продуктивності, а отже, на економічне зростання.

19. Теорія неінституціоналізму (Р. Коуз, А. Алчіан, Д. Бюкенен, Г. Мюрдаль та ін.) *Основна ідея (меседж).* Ринковий механізм здатний забезпечити ефективність економічної системи, але важливою умовою є зменшення (мінімізація) трансакційних витрат як плати за користування ринком (попри те, що економіки з нульовими трансакційними витратами не існує). Усі господарюючі суб'єкти функціонують у певному інституційному середовищі (в рамках певних правових, організаційних і соціальних обмежень), яке характеризується трансакційними витратами. Необхідність отримання знань (освіти) як важливої умови прийняття більш ефективних рішень і різноманітні правові аспекти діяльності потребують певних витрат. «Фіаско (провали) ринку» не повинно призвести до надмірного втручання держави,

надмірної бюрократизації та, як результат, прийняття неефективних рішень і ситуації «фіаско уряду».

Макроекономічна політика. Виважена економічна політика («лікування хвороби не повинно бути небезпечнішим за саму хворобу»), забезпечення і захист прав власності та можливість вільного обміну цими правами, як умова зменшення трансакційних витрат. Прийняття рішень у сфері державної політики шляхом постійного зіставлення граничних (додаткових) суспільних витрат із граничною (додатковою) суспільною вигодою. Також необхідно враховувати вплив різноманітних економічних, політичних, соціальних, духовних та інших факторів у їх взаємозв'язку (результат їх взаємодії – досягнення інституціональної рівноваги). Ключовим фактором соціально-економічного розвитку є інституційні зміни в поєднанні з науково-технічною модернізацією.

20. Нова інституціональна економічна теорія (Д. Норта, Р. Фогеля)

Основна ідея (меседж). Економіка функціонує в певних інституціональних межах, де культура та ідеологія впливають на економічний розвиток. Як стверджує Д. Норт, історія показує, що культура, ідеї, ідеології, міфи, догми та упередження мають значення. Вплив різних інституцій на соціально-економічний розвиток визначальний. Інституції – це обмеження, які складаються з формальних (правила, закони), неформальних (норми та правила поведінки, звичаї), механізмів забезпечення їх дотримання (совість, помста, соціальні чи державні санкції). Сукупність усіх організацій та правил гри є інституціональною матрицею суспільства. Поряд з інституціями важливу роль відіграють ідеологічні стереотипи, ментальні моделі (культура, досвід, освіта), які впливають на ставлення та довіру до інституцій, а отже, на ефективність останніх. Розвиток економіки залежить від інституціональних змін, (формальних і неформальних правил і механізму їх забезпечення). Неформальні інституції змінюються повільніше, ніж формальні. Цілком очевидно, що вагомий вплив на економіку мають такі інституції як ментальність, звичаї, традиції, історична пам'ять, правила поведінки, мораль, релігія, право, соціальні та історичні умови тощо.

Макроекономічна політика. З урахуванням того, що для кожного суспільства існує своя унікальна система інституцій, уряд при проведенні економічної політики повинен враховувати фактор специфіки культури суспільства, а також те, що вплив неформальних інституцій (які змінюються повільніше) на розвиток економіки є визначальним. Важливе врахування інституцій, які впливають на обсяги трансакційних витрат. Необхідне встановлення ефективних інституціональних меж, а це, насамперед, пов'язано з розбудовою демократичної політичної системи та децентралізованої ринкової економіки з чітко визначеними та гарантованими правами власності.

21. Теорія поведінкової економіки (біхевіоризм) (Д. Канеман, Р. Талер, А. Тверські, Г. Саймон, В. Сміт та ін.) *Основна ідея (меседж).* Психологічні, емоційні, соціальні, когнітивні фактори впливають на прийняття економічних рішень, які мають відповідні наслідки, та на економічну ситуацію в цілому. Різноманітні соціальні упередження впливають на ринок і рухають його. Поведінка економічних суб'єктів може бути як раціональною, так і ірраціональною. Нераціональна (ірраціональна) поведінка економічних суб'єктів може призвести до ситуації неефективності ринку. Значну увагу приділено дослідженням нейроекономіки.

Макроекономічна політика. На економічну ситуацію впливає характер інформації (новин), яку отримують економічні суб'єкти. Водночас реакція на інформацію може бути різною (як занадто сильною, так і недостатньою), що може впливати на зміну економічної кон'юнктури. Свою специфіку мають рішення, які приймаються в ситуації ризику. Особи які приймають рішення, можуть переоцінювати малу ймовірність і недооцінювати велику ймовірність настання різних випадків. При проведенні економічної політики та дослідженні того, як здійснюється суспільний вибір, необхідно враховувати психологічні, емоційні та поведінкові аспекти.

3. Необхідність врахування основних ідей та теоретичних концепцій різних економічних шкіл при реалізації макроекономічної політики в Україні

Однозначно можна зазначити, що важливою умовою проведення ефективної макроекономічної політики в Україні є *врахування всіх теоретичних ідей і концепцій, сильних і слабких сторін кожної з них, а також факторів, які з їх точки зору (позицій) визначають подальший соціально-економічний розвиток держави та підвищення добробуту громадян.* Необхідно констатувати факт того, що в Україні протягом усіх років незалежності при проведенні економічних реформ недостатньо уваги було приділено ідеям, конструктам, концепціям, які є теоретичною базою (основою, «фундаментом») при реалізації макроекономічної політики.

Зокрема, не враховано (або недостатньо враховано) та потрібно врахувати при проведенні макроекономічної політики в Україні в майбутньому з метою підвищення її ефективності:

- здатності ринкового механізму саморегулювання (в певних межах) забезпечити ефективність економічної системи (*ідеї класичної школи політекономії*);

- специфіки історичного розвитку країни (всі країни знаходяться на різних етапах історичного розвитку) та ролі інституту держави у виконанні важливих соціальних завдань (*ідеї історичної школи політекономії*);

- ситуацій, за яких дія ринкового механізму призводить до зубожіння значних верств населення та виникнення економічної кризи і кризи суспільних відносин, а також важливості сприяння побудові соціально справедливого суспільства (*ідеї марксистської економічної теорії*);

- необхідності за допомогою коригуючих податків і субсидій впливати на регулювання зовнішніх ефектів (екстерналій) та розвиток суспільних благ, при незначній участі при цьому держави в регулюванні економічних процесів і незашкоджені дії ринкового механізму (*ідеї теорії маржиналізму*);

- необхідності враховувати вплив та особливості інституційного середовища на функціонування економіки (не тільки економічні, але і соціальні, правові, психологічні, політичні та інші фактори суспільного розвитку) (*ідеї інституціональної теорії - раннього інституціоналізму*);

- наявності певних ситуацій, коли можливе державне втручання в дію ринкового механізму саморегулювання шляхом стимулювання сукупного попиту за рахунок збільшення інвестиції та дії ефекту мультиплікатора, що призведе до збільшення національного доходу і зайнятості (*ідеї економічної теорії Д. М. Кейнса*);

- урахування фактору наявності похідних інвестицій та дії механізму акселератора, (мультиплікативно-акселеративного ефекту), можливої ситуації взаємозв'язку між безробіттям та інфляцією, обґрунтування особливостей застосування таких інструментів, як дефіцитне бюджетне фінансування, маніпулювання ставкою відсотка та нормою обов'язкових резервів, операції з ц/п, вбудовані автоматичні стабілізатори (встановлення прогресивної системи оподаткування) та ін. (*ідеї неокейнсівської економічної концепції*);

- урахування фактору стабілізаційного впливу на економіку грошово-кредитних і бюджетних інструментів, насамперед через політику ефективного розподілу доходів шляхом узгодження інтересів усіх зацікавлених осіб (*ідеї посткейнсіанської економічної концепції*);

- необхідності створення сприятливих умов для поширення нововведень, інновацій у різних формах, розвитку підприємництва, активізації кредитування, підвищення соціальної ролі підприємця-інноватора (*ідеї теорії підприємництва й інновацій Й. А. Шумпетера*);

- необхідності врахування ролі технічного прогресу (науково-технічної революції), носіями якого насамперед є великі корпорації та інші організовані соціальні групи, а також важливості державних інвестицій в освіту, охорону здоров'я, стан навколишнього середовища та ін. (*ідеї інституціональної теорії - технологічного інституціоналізму*);

- потреби сприяння розвитку конкуренції, боротьба з недобросовісною конкуренцією та владою монополій, забезпечення недоторканості приватної власності, побудови правої держави (конкурентного порядку з чітко визначеними «рамками» та формами), проведення ефективної соціальної політики, створення розвиненої соціальної інфраструктури та

системи соціального страхування (*ідеї теорії ордолібералізму, або конкурентного порядку*);

- необхідності використання державою ефективного індикативного планування, розробки та реалізації стратегій та програм соціально-економічного розвитку (*ідеї теорії дирижизму*);

- необхідності забезпечення цінової та валютно-курсової стабільності (цінової стабілізації), приділення значеної уваги саме монетарній політиці, контролю над грошовою масою та дотримання відповідності збільшення грошової маси до зростання ВВП незалежно від стану кон'юнктури (*ідеї теорії монетаризму*);

- необхідності обмеження надмірних економічних функцій держави (якомога меншого втручання держави в економіку) як умови ефективності ринкового механізму саморегулювання (дія якого носить спонтанний характер) та важливості актуалізації питань економічної свободи, свободи підприємництва та вільної конкуренції, поваги до особистості, захисту приватної власності (*ідеї теорії економічного лібералізму*);

- необхідності врахування впливу фактору недосконалої (асиметричної) інформації на ефективність ринкового механізму, та можливої ситуації, коли економічні суб'єкти раціональні у своїй поведінці та діях і можуть передбачати ті чи інші дії уряду та пристосовуватися до зміни економічної ситуації (*ідеї теорії раціональних очікувань*);

- необхідності зменшення держаного втручання в економіку за рахунок активної фіскальної політики та необхідності істотно зменшити ставки оподаткування до рівня, який стимулюватиме інвестиції, збільшення сукупної пропозиції (розширення факторів виробництва) та в цілому економічне зростання (*ідеї теорії економіки пропозиції*);

- наявності певних ситуацій коли можливе поєднання ринкової організації господарських відносин і регулюючого впливу держави шляхом стимулювання на певних етапах, як сукупного попиту так і сукупної пропозиції залежно від стану економіки (*ідеї теорії неокласичного синтезу*).

- необхідності стимулювання факторів, які впливають на економічне зростання та стан динамічної рівноваги, в першу чергу інвестицій у науково-технічний прогрес, що впливає на рівень капіталоозброєності праці (*ідеї теорії економічного зростання*).

- необхідності зменшення (мінімізації) трансакційних витрат як плати за користування ринком (насамперед, надмірної бюрократизації економічних відносин), врахування впливу інституційних змін, різноманітних економічних, політичних, соціальних, духовних та інших факторів у їх взаємозв'язку на соціально-економічний розвиток, прийняття рішень у сфері державної політики шляхом постійного зіставлення граничних суспільних витрат із граничною суспільною вигодою (*ідеї теорії неінституціоналізму*).

- необхідності врахувати фактор специфіки культури суспільства, а також те, що вплив неформальних інституцій (які змінюються повільніше, ніж формальні) на розвиток економіки є визначальним (ментальність, ідеологія, культура, освіта, звичаї, традиції, історична пам'ять, правила поведінки, мораль, релігія, право, соціальні та історичні умови), та важливості механізмів забезпечення їх дотримання і встановлення ефективних інституціональних меж (у першу чергу, розбудова демократичної політичної системи та децентралізованої ринкової економіки з чітко визначеними та гарантованими правами власності) (*ідеї нової інституціональної економічної теорії Д. Норта, Р. Фогеля*).

- необхідності врахувати психологічні, емоційні, соціальні, когнітивні фактори, соціальні упередження, характер інформації (новин) які отримують економічні суб'єкти, їх як раціональне, так і ірраціональне мислення та поведінку, що впливає на прийняття економічних рішень та економічну ситуацію в цілому (*ідеї теорії поведінкової економіки*).

4. Нобелівські лауреати з економіки.

Нобелівська премія з економіки – найпрестижніша премія у сфері економічних наук, заснована Центральним Банком Швеції в 1968 році з нагоди свого 300-річчя (1668 р.). Шведська королівська академія наук щороку оголошує ім'я лауреата

премії, попередньо обравши його з-поміж кандидатур, представлених Комітетом присудження премії з економіки пам'яті Альфреда Нобеля.

Нобелівська премія з економіки присуджувалася 53 рази, лауреатами нобелівської премії з економіки є 89 осіб.

Рік присвоєння нобелівської премії. Ім'я та прізвище нобелівського лауреата. Тематика економічних досліджень (обґрунтування).

1969 р. Ян Тінберген, Рагнар Антон Кіттілх Фріш.

За створення і застосування динамічних моделей до аналізу економічних процесів.

1970 р. Пол Ентоні Семюельсон.

За наукову роботу, що розвинула статичну і динамічну економічну теорію та сприяла підвищенню рівня аналізу в економічній науці.

1971 р. Саймон Сміт Кузнець.

За емпірично обґрунтоване тлумачення економічного зростання, яке призвело до нового, глибшого розуміння економічної та соціальної структури і процесу розвитку в цілому.

1972 р. Джон Річард Хікс, Кеннет Джозеф Ерроу.

За новаторський внесок у загальну теорію рівноваги і теорію добробуту.

1973 р. Василь Васильович Леонт'єв.

За розвиток методу «витрати – випуск» і за його застосування до важливих економічних проблем.

1974 р. Карл Гуннар Мюрдаль, Фрідріх Август фон Хайек.

За основні роботи з теорії грошей і економічних коливань і глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ.

1975 р. Леонід Віталійович Канторович, Т'яллінг Чарльз Купманс.

За внесок у теорію оптимального розподілу ресурсів.

1976 р. Мілтон Фрідмен.

За досягнення в галузі аналізу споживання, історії грошового обігу і розробки монетарної теорії, а також за практичний показ складності політики економічної стабілізації.

1977 р. Бертіл Готтхард Олін, Джеймс Мід.

За новаторський внесок у теорію міжнародної торгівлі, і міжнародного руху капіталу.

1978 Герберт Саймон

За новаторські дослідження процесу ухвалення рішень у рамках економічних організацій.

1979 Теодор Вільям Шульц, Вільям Артур Льюїс

За новаторські дослідження економічного устрою країн, що розвиваються.

1980 р. Лоуренс Роберт Клейн.

За створення економічних моделей та їх застосування до аналізу коливань економіки та економічної політики.

1981 р. Джеймс Тобін.

За аналіз стану фінансових ринків та їх впливу на політику ухвалення рішень у сфері витрат, на положення з безробіттям, виробництвом і цінами.

1982 р. Джордж Стіглер.

За новаторські дослідження промислових структур функціонування ринків, причин і наслідків державного управління.

1983 р. Жерар Дебре.

За внесок у наше розуміння теорії загальної рівноваги і умов, за яких загальна рівновага існує у певній абстрактній економіці.

1984 р. Річард Стоун.

За фундаментальний внесок у розробку системи національних рахунків й істотне вдосконалення основ емпіричного економічного аналізу.

1985 р. Франко Модільяні.

За аналіз поведінки людей стосовно їх заощаджень.

1986 р. Джеймс Макгілл Б'юкенен.

За дослідження договірних і конституційних основ теорії прийняття економічних і політичних рішень.

1987 р. Роберт Мертон Солоу.

За фундаментальні дослідження в галузі теорії економічного зростання.

1988 р. Моріс Алле.

За внесок у сучасну економічну теорію, пов'язаний із розробкою: загальної теорії рівноваги й оптимального розподілу ресурсів, теорії капіталу й економічного зростання, теорії грошей і циклів, теорії вибору в умовах ринку.

1989 р. Трюгве Магнус Гаавельмо.

За роз'яснення в основах теорії ймовірностей і аналіз одночасних економічних структур.

1990 р. Гаррі Марковіц.

За створення теорії вибору портфельних інвестицій.

Мертон Говард Міллер.

За фундаментальний внесок у теорію фінансування корпорацій.

Вільям Шарп. За внесок у теорію формування ціни фінансових активів

1991 р. Рональд Гарі Коуз.

За відкриття і пояснення суті трансакційних витрат і майнових прав для інституціональної структури та функціонування економіки.

1992 р. Гері Стенлі Беккер.

За розширення сфери застосування мікроекономічного аналізу на широкий діапазон людської поведінки та взаємодії між індивідами.

1993 р. Дуглас Сесіл Норт, Роберт Вільям Фогель.

За внесок в оновлення досліджень економічної історії з застосуванням економічної теорії та кількісних методів із метою пояснення економічних та інституціональних змін.

1994 р. Джон Форбс Неш, Джон Харсані, Райнхард Зелтен.

За аналіз рівноваги в теорії некооперативних ігор.

1995 р. Роберт Емерсон Лукас.

За розвиток і застосування гіпотези раціональних очікувань, трансформацію макроекономічного аналізу і поглиблення розуміння економічної політики.

1996 р. Джеймс Міррліс.

За внесок в економічну теорію стимулів за наявності асиметричної інформації.

Вільям Вікрі.

За схему аукціону (торгів) — класичний взірець асиметричної інформації.

1997 р. Роберт Мертон Кархарт.

За роботи з ціноутворення на опціони і пасиви корпорацій.

Майрон Сам'юел Шоулз.

За розробку нового методу визначення вартості «вторинних» (похідних) паперів.

1998 р. Амартія Кумар Сен.

За внесок в економічний аналіз добробуту населення.

1999 р. Роберт Александер Манделл.

За аналіз монетарної та фіскальної політики при різних обмінних курсах і за аналіз оптимальних валютних зон.

2000 р. Джеймс Джозеф Хекман.

За розвиток теорії та методів аналізу соціально-економічних факторів і, зокрема залежності рівня освіти, місця проживання від економічних умов життя конкретної особи.

Даніел МакФадден.

За розробку теорії і методів для аналізу дискретного вибору.

2001 р. Джозеф Юджин Стігліц, Джордж Акерлоф, Майкл Спенс.

За аналіз ринків з несиметричною інформацією.

2002 р. Даніель Канеман.

За застосування психологічної методики в економічній науці, особливо – під час дослідження формування думок і ухвалення рішень в умовах невизначеності.

Вернон Ломакс Сміт.

За лабораторні експерименти як засіб в емпіричному економічному аналізі, особливо в аналізі альтернативних ринкових механізмів.

2003 р. Роберт Фрай Енгель.

За метод аналізу тимчасових рядів в економіці на основі математичної моделі з авторегресійною умовною гетероскедастичністю (ARCH).

Клайв Вільям Джон Грейнджер.

За метод коінтеграції для аналізу тимчасових рядів в економіці.

2004 р. Кідланд Фінн Ерлінг, Едвард Прескотт.

За внесок у вивчення впливу фактора часу на економічну політику і за дослідження рушійних сил ділових циклів.

2005 р. Ізраель Роберт Джон Ауманн, Томас Кромбі Шеллінг.

За поглиблення розуміння суті конфлікту і співпраці шляхом аналізу теорії ігор.

2006 р. Едмунд Фелпс.

За аналіз міжчасового обміну в макроекономічній політиці.

2007 р. Лео (Леонід Соломонович Гурвіц, Роджер Брюс Майєрсон, Ерік Старк Мескін.

За створення основ теорії оптимальних механізмів.

2008 р. Пол Робін Кругман.

За аналіз структури торгівлі та географічного розподілу економічної активності.

2009 р. Еліно́р Остром, Вільямсон Олівер.

За дослідження в галузі економічного управління.

2010 р. Пітер Артур Даймонд, Дейл Томас Мортенсен, Крістофер Антоніо Піссарідес.

За дослідження ринків з моделями пошуку.

2011 р. Томас Сарджент, Крістофер Альберт Сімс.

За емпіричні дослідження причинно-наслідкових зв'язків у макроекономіці.

2012 р. Елвін Еліот Рот, Ллойд Ставелл Шеплі.

За теорію стійкого розподілу та практику моделювання ринку.

2013 р. Юджин Фама, Ларс Пітер Гансен, Роберт Джеймс Шиллер.

За емпіричний аналіз цін на активи.

2014 р. Жан Тіроль.

За науковий аналіз ринкового впливу і регулювання.

2015 р. Ангус Дітон.

За аналіз споживання, бідності та добробуту.

2016 р. Олівер Саймон д'Арсі Харт, Бенгт Роберт Хольмстрем.

За внесок у розвиток теорії контрактів.

2017 р. Річард Талер.

За внесок до поведінкової економіки.

2018 р. Вільям Нордхаус.

За інтеграцію змін клімату в довготривалий макроекономічний аналіз.

Пол Ромер.

За дослідження впливу технологічних інновацій при довгостроковому макроекономічному аналізі.

2019 р. Абхіджит Банерджі, Естер Дюфло, Майкл Кремер.

За експериментальний підхід до боротьби з бідністю.

2020 р. Пол Мілгром, Роберт Вілсон.

За вдосконалення теорії аукціонів і винайдення нових форматів аукціону.

2021 р. Девід Кард.

За внесок у дослідження економіки праці.

Джошуа Ангріст, Гвідо Імбенс.

За внесок у методологію аналізу причинно-наслідкових зв'язків.

Тема 3. СНР як нормативна база макроекономічного рахівництва та інструмент макроекономічного аналізу.

Основні макроекономічні показники

1. Поняття макроекономічного аналізу. СНР - міжнародний стандарт оцінки і розрахунку взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих макроекономічних показників.
2. Основні макроекономічні показники та методи їх розрахунку: ВВП, ВВП на душу населення, ВВП на основі ПКС, ВНП, ВВП, ВНД, ВВП, ЧВП, НД, ОД, ДКВ, ЧЕД (Д. Тобіна та У. Нордхауза) та ін.
3. Макросоціальні показники (індикатори): ІЛР, середній рівень з/п, рівень соціальних гарантій, прожитковий мінімум, модель Лоренца, функціональний та особистий розподіл НД, коефіцієнт Джині та ін.
4. Показники сфери зайнятості: рівень зайнятості, рівень безробіття. Види, причини (класичний, кейнсіанський та інституціональний підходи) та наслідки безробіття, закон Оукена.
5. Показники сфери цін: індекси Ласпейраса, Пааше та Фішера, індекс споживчих цін (ІСЦ), індекс-дефлятор ВВП.

1. Поняття макроекономічного аналізу. СНР – міжнародний стандарт оцінки і розрахунку взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих макроекономічних показників.

Досліджуючи економічні явища та процеси, вивчаючи економіку як науку, насамперед потрібно розуміти, якою є реальність. Даючи визначення таким категоріям та показникам як валовий внутрішній продукт, інвестиції, бюджет, інфляція, безробіття, платіжний баланс тощо, потрібно все-таки знати, якими є величина чи рівень того чи іншого показника, скажімо в Україні, в сусідніх з нашою державою країнах, у країнах-лідерах світової економіки та інших країнах світу. Світова економіка сьогодні нараховує більше 190 національних формально незалежних держав, кожна з яких займає своє, окреме місце в рамках світової економіки і водночас у певній мірі спроможна впливати на її розвиток. Знаючи, яка цифра стоїть за тим чи іншим економічним явищем, певним макроекономічним показником, можна глибше і повніше

зрозуміти їхній зміст і зробити висновки з приводу того, чи розвивається економіка. Макроекономічна статистика дає нам цілісну картину стану національної економіки будь-якої держави, а в динаміці вона визначає як тенденції, так і перспективи подальшого соціально-економічного розвитку.

Для того щоб проводити ефективну економічну політику, перш за все потрібно зрозуміти та проаналізувати в якому стані знаходиться економіка та якою є макроекономічна кон'юнктура. (Перед тим як лікувати або профілактизувати захворювання та намагатись йому запобігати в майбутньому, лікар повинен встановити діагноз. Саме таку функцію в теорії і практиці економіки виконує макроекономічний аналіз.) **Макроекономічний аналіз** – це відстеження явищ та процесів що відбуваються в економіці, їх взаємозв'язку, причин та наслідків, а також узагальнених агрегованих макроекономічних показників основних галузей та секторів економіки і соціальної сфери, що становлять основу економічного розвитку країни та є базою проведення макроекономічної політики.

Макроекономічний аналіз (прикладна макроекономіка) пов'язаний з одного боку з макроекономічною теорією, з іншого – з макроекономічною політикою. Власне, макроекономічна теорія є теоретичною основою макроекономічного аналізу, а висновки макроекономічного аналізу є основою формування макроекономічної політики.

За спрямування виокремлюють макроекономічний аналіз ex post (макроекономічне рахівництво) та макроекономічний аналіз ex ante (прогностичне моделювання).

Основні методи (прийоми) макроекономічного аналізу:

- групування статистичних даних, побудова статистичних таблиць, графіків, діаграм та ін.;
- визначення відносних величин та показників, їх варіація;
- оцінювання показників, індексів, приростів та темпів зростання;
- аналіз факторного впливу (факторний аналіз);
- балансовий метод;
- дисперсійний та кореляційний аналіз;

- економіко-математичне моделювання, побудова економетричних моделей та ін.

Важливим інструментом макроекономічного аналізу є система національних рахунків.

Система національних рахунків (СНР) – це міжнародний стандарт оцінки і розрахунку взаємодоповнюючих і взаємопов’язаних між собою основних макроекономічних показників, що використовується для оцінки стану національної економіки й аналізу економічних явищ і процесів. СНР затверджена ООН у 1953 році як стандарт у галузі національного рахівництва, проте вона постійно вдосконалюється, відповідні зміни ухвалюються статистичною комісією ООН. В Україні система національних рахунків офіційно використовується з початку 90-х років ХХ ст.

СНР характеризує стан різних сфер національної економіки, а саме:

- сферу виробництва (ВВП, ВНД, ВВП за ПКС, ВВП на душу населення, обсяг інвестицій та ін.),

- сферу цін (індекс споживчих цін, індекс-дефлятор ВВП, індекси цін виробників та ін.),

- сферу зайнятості (рівень зайнятості, рівень безробіття за МОП, рівень зареєстрованого безробіття, коефіцієнт участі в робочій силі та ін.),

- сферу фінансів та грошово-кредитних відносин (доходи та видатки державного бюджету, рівень дефіцитності бюджету, величина державного боргу та валового зовнішнього боргу держави, грошова маса, рівень мультивалютності, рівень % ставок, рівень монетизації економіки, золотовалютні резерви, динаміка валютного курсу, динаміка фондових індексів, рівень капіталізації банківської системи та ін.),

- сферу зовнішньоекономічних відносин (сальдо платіжного балансу, сальдо торгового балансу, сальдо розрахункового балансу, обсяги експорту та імпорту, іноземні інвестиції, динаміка фінансових експортно-імпортних операцій та ін.),

- соціальну сферу (рівень середньої заробітної плати, рівень мінімальної заробітної плати, чистий економічний

добробут, індекс людського розвитку, індекс рівня освіти та ін.) та ін.

Від достовірності макроекономічних показників значно залежить якість державного управління й ефективність макроекономічної політики.

2. Основні макроекономічні показники та методи їх розрахунку: ВВП, ВВП на душу населення, ВВП на основі ПКС, ВВП, ВНД, ВННД, ЧВП, НД, ОД, ДКВ, ЧЕД (Д. Тобіна та У. Нордхауза) та ін.

Центральним показником у системі національних рахунків є **Валовий внутрішній продукт (ВВП)** – ринкова вартість сукупність усіх вироблених товарів і послуг всіма економічними суб'єктами в національній економіці протягом певного періоду часу (одного року).

ВВП обчислюється трьома методами: розрахунок ВВП за витратами, розрахунок ВВП за доходами, виробничий – сумуванням всіх доданих вартостей по всіх галузях (секторах, видах економічної діяльності).

$$GDP = C + I + G + NE$$

де,

GDP – валовий внутрішній продукт

C – споживчі витрати

I – валові інвестиції

G – державні витрати

NE – чистий експорт

$$GDP = W + P + I + R + A + Tn$$

де,

GDP – валовий внутрішній продукт

W – заробітна плата

P – прибуток фірм

I – відсоток

R – рента

A – амортизація

Tn – непрямі податки

Також розраховуються такі макроекономічні показники:

ВВП на душу населення – співвідношення загального обсягу ВВП до чисельності населення країни, що показує, яка частка створеного суспільного продукту припадає в середньому на одну особу;

$$GDP_{per\ capita} = \frac{GDP}{N_{Poc}}$$

де,

$GDP_{per\ capita}$ – валовий внутрішній продукт на душу населення

GDP – валовий внутрішній продукт

N_{Poc} – чисельність населення країни

ВВП на одного зайнятого – співвідношення загального обсягу ВВП до кількості зайнятого населення в країні, що показує, яка частка створеного суспільного продукту припадає в середньому на одного зайнятого в економіці держави.

$$GDP_{per\ person\ employed} = \frac{GDP}{N_{EMP}}$$

де,

$GDP_{per\ person\ employed}$ – валовий внутрішній продукт на одного зайнятого

GDP – валовий внутрішній продукт

N_{EMP} – чисельність зайнятого населення

Валовий внутрішній продукт на основі паритету купівельної спроможності (ВВП на основі ПКС), що показує обсяг створеного суспільного продукту у середньосвітових цінах.

$$GDP_{PPP} = \frac{GDP}{I_{PPP}}$$

де,

GDP_{PPP} – валовий внутрішній продукт на основі паритету купівельної спроможності

GDP – валовий внутрішній продукт

I_{PPP} – індекс паритету купівельної спроможності

Валовий національний продукт (ВНП) - сукупність всіх вироблених товарів і послуг усіма національними економічними суб'єктами (як усередині країни, так і за її межами) протягом певного періоду часу (одного року). Даний показник офіційно в СНР не використовується.

$$GNP = GDP + \Delta NPIA$$

де,

GNP – валовий національний продукт

GDP – валовий внутрішній продукт

$\Delta NPIA$ – чистий дохід резидентів із закордону

Валовий національний дохід (ВНД) – розраховується, як ВВП + чисті факторні доходи із закордону.

$$GNI = GDP + NFI$$

де,

GNI – валовий національний дохід

GDP – валовий внутрішній продукт

NFI – чисті факторні доходи із закордону

Валовий наявний національний дохід (ВННД) – розраховується як ВНД + чисті податки із закордону + чисті трансферти із закордону.

$$GNDI = GNI + NTA + NTR$$

де,

GNDI – валовий наявний національний дохід

GNI – валовий національний дохід

NTA – чисті податки із закордону

NTR – чисті трансферти із закордону

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – розраховується як ВВП – амортизаційні відрахування. Даний показник показує,

який реально створений обсяг суспільного продукту без погіршення виробничих можливостей майбутніх поколінь.

$$NDP = GDP - D$$

де,

NDP – чистий внутрішній продукт

GDP – валовий внутрішній продукт

D – амортизаційні відрахування

Національний дохід (НД) – розраховується як сукупність усіх факторних доходів, показує, який дохід отримується суспільством від створеного суспільного продукту.

$$NI = GNP - A - Tn$$

де,

NI – національний дохід

GNP – валовий національний продукт

A – амортизаційні відрахування

Tn – непрямі податки

$$NI = R + I + W + P$$

де,

NI – національний дохід

R – рента

I – відсоток

W – заробітна плата

P – прибуток фірм

Особистий дохід (ОД) – розраховується як НД за мінусом податку на прибуток, соціальних відрахувань, нерозподіленого прибутку та плюс (+) трансфертів.

$$PI = NI - T_{inc} - SC - UP + Tf$$

де,

PI – особистий дохід

NI – національний дохід

T_{inc} – податок на прибуток
 SC – соціальні відрахування
 UP – нерозподілений прибуток
 Tf – трансферти

Дохід кінцевого використання (ДКВ) – розраховується, як ОД за мінусом індивідуальних податків (податок з доходів фізичних осіб, податок на майно та ін.). Дохід кінцевого використання використовується на споживання та заощадження.

$$NPI = PI - T_{ind}$$

де,
 NPI – дохід кінцевого використання
 PI – особистий дохід
 T_{ind} – індивідуальні податки

Чистий економічний добробут (ЧЕД) – показник скорегованого ВВП, розраховується, як ВВП + результати неринкової діяльності домогосподарств + результати діяльності тіньової економіки + грошова оцінка зростання фонду вільного часу та якості відпочинку + грошова оцінка підвищення якості товарів і послуг – негативні екологічні наслідки (забруднення навколишнього середовища, зміна або погіршення кліматичних умов та ін.) – негативні наслідки урбанізації – негативні наслідки свавілля монополій. Даний показник запропонований Д. Тобіном та У. Нордхаузом у 1972 році враховує низку факторів та операцій які впливають на добробут людини проте їх важко або неможливо врахувати при розрахунку показника ВВП та інших показників. ЧЕД є цікавим і відносно корисним показником, однак на практиці статистичні служби ООН і національного обліку окремих країн не мають уніфікованої методики розрахунку чистого економічного добробуту суспільства.

$$NEW = GNP_{real} - D - ED + VoL + NMS(NMA) + VoUI - RC$$

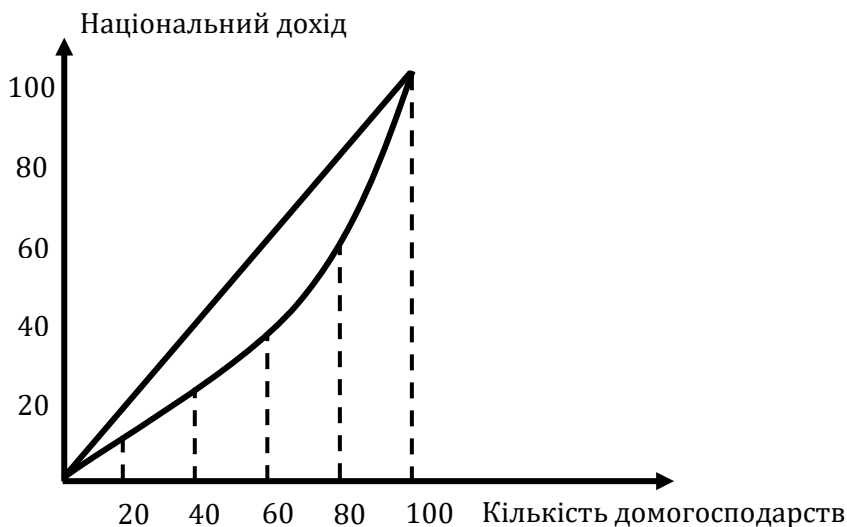
де,
NEW(*net economic welfare*) – чистий економічний добробут
GNP_{real} – реальний валовий національний продукт
D (*depreciation*) – амортизація
ED(*environmental degradation*) – негативні екологічні наслідки
VoL(*value of leisure*) – грошовий еквівалент впливу дозвілля
NMS(*NMA*)(*non – marketed services or activities*) – грошовий еквівалент впливу неринкових послуг і діяльності
VoUI(*value of unaccounted income*) – необліковані доходи домогосподарств
RC(*regrettable cost*) – вплив витрат пов'язаний з товарами та послугами які не приносять економіці та соціуму користі.

3. Макросоціальні показники (індикатори): ІЛР, середній рівень з/п, рівень соціальних гарантій, прожитковий мінімум, модель Лоренца, функціональний та особистий розподіл НД, коефіцієнт Джині та ін.

Функціональний розподіл НД – це розподіл між власниками факторів виробництва, тими, хто створює суспільний продукт

Особистий (родинний, персональний) розподіл НД - це розподіл суспільного продукту між усіма домогосподарствами, всіма членами суспільства.

Модель Лоренца характеризує ступінь нерівності в розподілі національного доходу між домогосподарствами (населенням) країни. Чим більший ступінь нерівності в розподілі доходів, тим менш соціально зорієнтована, і, як правило, менш успішна та розвинена економіка держави.

Рис. 1 Модель Лоренца

Індекс (коефіцієнт) Джині – показник, що характеризує диференціацію грошових доходів населення та показує нерівномірність розподілу доходів домогосподарств у країні.

Середня заробітна плата – показник, який характеризує нараховану заробітну плату, яка припадає на одного працівника в країні, визначається поділом загальної нарахованої заробітної плати на чисельність працівників.

Мінімальна заробітна плата – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконану працівником місячну та погодинну норму праці.

Прожитковий мінімум – це базовий державний соціальний стандарт, вартісна величина мінімального набору продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини та збереження її здоров'я, а також задоволення основних соціальних і культурних потреб.

Індекс людського розвитку – універсальний агрегований показник введений ООН у 1990 році, який на

підставі відповідних індикаторів (ВВП на душу населення, рівень освіченості, середня тривалість життя) дає узагальнюючу оцінку людського прогресу та розвитку людського потенціалу.

4. Показники сфери зайнятості: рівень зайнятості, рівень безробіття. Види, причини (класичний, кейнсіанський та інституціональний підходи) та наслідки безробіття, закон Оукена.

Основними показниками, які характеризують сферу зайнятості, є: кількість працездатного населення, рівень зайнятості, рівень зареєстрованого безробіття, рівень безробіття за МОП, коефіцієнт участі в робочій силі, навантаження на одне робоче місце та ін.

Рівень зайнятості – показник, який характеризує стан використання трудових ресурсів, визначається відношенням кількості зайнятих до загальної чисельності населення працездатного віку.

$$ER = \frac{N_{emp.}}{N_{labor\ force}} \times 100\%$$

де,

ER – рівень зайнятості

$N_{emp.}$ – чисельність зайнятого населення

$N_{labor\ force}$ – чисельність всіх трудових ресурсів

Рівень безробіття – показник, який розраховується як відношення чисельності безробітних до населення працездатного віку.

$$U = \frac{N_{unemp.}}{N_{labor\ force.}} \times 100\%$$

де,

U – рівень безробіття

$N_{unemp.}$ – чисельність безробітного населення населення

$N_{labor\ force}$ – чисельність всіх трудових ресурсів

У міжнародній практиці використовуються два показники що характеризують безробіття, які методологічно між собою різні:

- **Рівень безробіття за методологією МОП** (Міжнародної організації праці) - особи у віці 15-70 років, як зареєстровані так і незареєстровані в державній службі зайнятості (біржі праці), які, згідно з соціологічними опитуваннями не мали роботи, але активно шукали роботу впродовж останніх чотирьох тижнів і готові приступити до роботи впродовж найближчих двох тижнів.

- **Рівень зареєстрованого безробіття** – відношення чисельності безробітних, зареєстрованих у центрі зайнятості (біржі праці), до населення працездатного віку.

Розрізняють основні три види безробіття:

- *фрикційне*, яке пов'язане з певними стадіями життя людини, до прикладу міграцією, навчанням, народженням дітей та ін.;

- *структурне*, яке пов'язане з фактором НТП, структурними змінами в економіці, вивільнення певної частини працівників при впровадженні та використанні нових технологій та ін.;

Сукупність фрикційного та структурного безробіття відповідають так званому *природному рівню (нормі) безробіття*, тобто такому рівню безробіття, якого уникнути в ринковій економіці неможливо.

- *циклічне безробіття*, яке пов'язане зі спадом економіки і вивільненням певної частини найманих працівників.

В економічній науці немає єдиного підходу до пояснень причин безробіття.

Згідно з кейнсіанською концепцією, основною причиною безробіття є насамперед недостатній сукупний попит в економіці;

Згідно з класичною концепцією, основною причиною безробіття є високий рівень соціальних стандартів у

суспільстві, які не стимулюють до пошуку нової роботи та зайнятості;

Згідно з інституціональною концепцією, причиною безробіття є надмірна зарегульованість економіки, різноманітні соціокультурові фактори, світогляд населення, ставлення людини до праці та дозвілля та інше.

Наслідки безробіття:

- зменшення ВВП (закон Оукена: якщо фактичний рівень безробіття перевищуватиме природний рівень на 1%, то відставання ВВП від свого потенційного стану, з врахуванням фактору продуктивності праці, становитиме приблизно 2,5-3%);

- втрата потенційних доходів та зменшення платоспроможного попиту;

- збільшення навантаження на бюджет країни (бюджетні недонадходження);

- погіршення соціальної та політичної ситуації в суспільстві та ін.

5. Показники сфери цін: індекси Ласпейреса, Пааше та Фішера, індекс споживчих цін (ІСЦ), індекс-дефлятор ВВП.

Динаміку загального рівня цін визначають за допомогою індексів цін:

- *індекс Ласпейреса*, на основі якого розраховують Індекс споживчих цін (ІСЦ),

$$I_L = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}$$

де,

I_L – індекс Ласпейреса

p_1 – ціни поточного періоду

p_0 – ціни базового періоду

q_0 – кількість товарів базового періоду

$$ICЦ = \frac{\text{Ціна товарів "ринкового кошика" у звітному періоді}}{\text{Ціна товарів "ринкового кошика" у базовому періоді}}$$

де,
 ICЦ – індекс споживчих цін

- *індекс Пааше*, на основі якого розраховують Індекс-дефлятор ВВП,

$$I_P = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}$$

де,

I_P – індекс Пааше

p_1 – ціни поточного періоду

p_0 – ціни базового періоду

q_1 – кількість товарів поточного періоду

$$I_{def} = \frac{GDP_{nom}}{GDP_{real}}$$

де,

I_{def} – індекс-дефлятор ВВП

GDP_{nom} – номінальний валовий внутрішній продукт

GDP_{real} – реальний валовий внутрішній продукт

Основні відмінності між даними показниками:

- індекс споживчих цін показує, як змінюється ціна на основні споживчі товари, включені в ринковий кошик споживача, проте не показує, як змінюються ціни на всі товари. Індекс-дефлятор показує, як змінюються ціни на всі товари, вироблені в національній економіці, проте не всі товари споживачі купують. До прикладу, у структурі ВВП значну частину може становити ВПК, проте населення не купує військову зброю, літаки, судна тощо, ціни на які також змінюються;

- при розрахунку індексу споживчих цін враховується також зміна цін на імпортовані товари, які включені в ринковий

кошик споживача, проте зміна цін на імпортні товари не враховуються при розрахунку індексу-дефлятора ВВП;

- при розрахунку індексу-дефлятора ВВП враховується зміна цін на різноманітні інвестиційні блага, проте зміна цін на інвестиційні блага не врахована при розрахунку індексу споживчих цін, оскільки в ринковий кошик споживача включено суто споживчі блага.

- *індекс Фішера* – середнє геометричне значення індексів Ласпейреса та Пааше (ІСЦ та Індекса-дефлятора), покликаний згладжувати неточності та розбіжності між цими двома показниками.

$$I_f = \sqrt{I_L \times I_P}$$

де,

I_f – індекс Фішера

I_L – індекс Ласпейреса

I_P – індекс Пааше

Тема 4. Функціонування економіки, макроекономічна та інституційна рівновага, циклічність розвитку

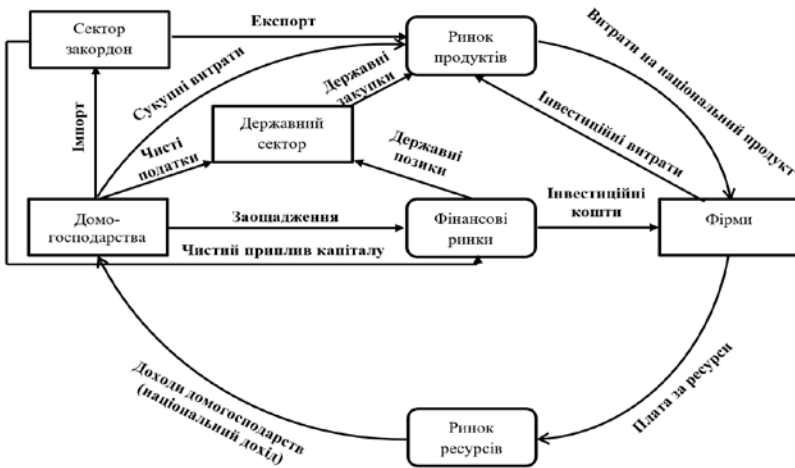
1. Макроекономічна модель кругопотоку та концепції загальної економічної рівноваги: модель Л. Вальраса, модель А. Маршалла, модель (діаграма) Ф. Еджуорта та оптимум В. Паретто, фіаско ринку та фіаско держави.
2. Сукупний попит і сукупна пропозиція: еластичність та фактори, що їх визначають
3. Моделі макроекономічної рівноваги: класичний, кейнсіанський, некейнсіанський (модель Д. Хікса - Е. Хансена IS-LM), неокласичний та інституціональний підходи.
4. Інституційна рівновага в національній економіці.
5. Циклічність розвитку економіки: екстернальні та інтернальні теорії. Економічні (ділові) цикли Д. Кітчина, К. Жюгляра, С. Кузнеця, М. Кондратьєва та ін.

1. Макроекономічна модель кругопотоку та концепції загальної економічної рівноваги: модель Л. Вальраса, модель А. Маршалла, модель (діаграма) Ф. Еджуорта та оптимум В. Паретто, фіаско ринку та фіаско держави.

Неможливо проводити ефективну макроекономічну політику без розуміння того, як *функціонує економіка* (економічна система) та ринковий механізм, як досягається макроекономічна рівновага (та чи не є поняття макроекономічної рівноваги теоретичною абстракцією), а також як на економічну систему впливає постійно змінний процес еволюціонування господарських форм і становлення інститутів (права, приватної власності, держави, ринку, кооперації, родини, моралі, освіти, культури та ін.).

В основі макроекономічного аналізу й пояснення того, як функціонує економіка (економічна система) лежить **макроекономічна модель кругопотоку (кругообігу)**, яка відображає взаємопов'язаний та безперервний рух ресурсів, вироблених товарів і послуг, капіталу, інформації, доходів між усіма макроекономічними суб'єктами: сектором домогосподарств, підприємницьким сектором, сектором фінансових корпорацій, державним сектором,

зовнішньоекономічним сектором, сектором некомерційних організацій тощо.

Рис. 2 Макроекономічна модель кругообігу

Уперше цілісно, системно та науково обґрунтовано пояснити, як функціонує економіка, зробив спробу шотландський філософ, якого пізніше назвали «батьком економічної науки» (викладав курси «Моральна філософія» та «Природне право» і вперше почав викладати як академічну дисципліну курс «Політична економія»), основоположник класичної школи політекономії – Адам Сміт. Взявши на озброєння ідею «прабатьків» економічної науки, лікарів за фахом В. Петті і Ф. Кене про те, що економіка (економічна система) є «живим організмом», який регулюється дією природних економічних законів (а відповідно, всім живим організмам властиво саморегулюватись), Адам Сміт науково аргументував тезис про саморегулювання економіки, назвавши дію ринкових сил (ринкового механізму) «**невидимою рукою**» (пізніше названою на його честь «невидимою рукою Сміта»). Основними факторами (умовами), які визначають і пояснюють природу дії ринкового механізму, на думку А. Сміта, є:

егоїстична раціональна поведінка індивідів, захист приватної власності та конкуренція.

Дану концепцію розвинув у своїй теорії **порівняльних переваг** Д. Рікардо з аргументацією того, що в основі ринкових сил (дії «невидимої руки») є ринковий обмін, породжуваний поділом праці та спеціалізацією.

Ж. Б. Сей, досліджуючи проблеми (питання) функціонування економіки, пояснював, що ринковий механізм функціонує, **коли товари обмінюються на товари** і в такий спосіб пропозиція породжує попит – (саме так пізніше інтерпретували закон Ж. Б. Сея), так відбувається **включення механізмів самонастроювання, що призводить до постійного відновлення рівноваги**.

Пізніше Д. С. Мілль досліджуючи питання про підстави обміну товарів і того, як працює ринковий механізм (якщо висловлюватись термінологією сучасної кібернетики, зрозуміти що всередині «чорного ящика»), зробив припущення, що в основі ринкових сил («невидимої руки») є **дія факторів попиту та пропозиції, їх балансування**.

Л. Вальрас представник Лозанської школи маржиналізму задається питанням про те, за яких умов буде досягнута рівновага в масштабах усього господарського організму і пропонує **загальну математичну модель (алгебраїчну інтерпретацію) загальної економічної рівноваги**. (Тобто, якщо є попит і є пропозиція, то їх можна виміряти та виразити числовим значенням.)

Систему рівнянь Вальраса можна подати у вигляді рівності пропозиції та попиту:

$$\sum_{i=1}^m P_i \times x_i = \sum_{j=1}^n P_j \times x_j$$

де,

P_i – ціни виготовлених благ

P_j – ціни проданих благ

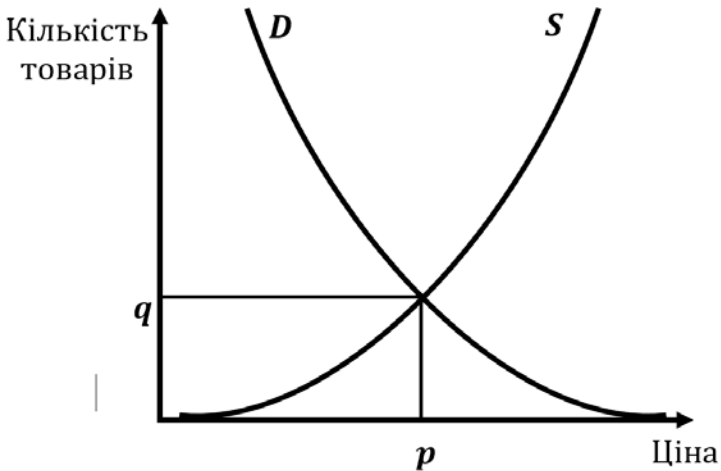
x_i – кількість виготовлених благ

x_j – кількість благ

Наближення до рівноваги здійснюється в процесі конкуренції поступово, методом проб і помилок, які Л. Вальрас назвав «намацуванням».

А. Маршалл запропонував **графічну інтерпретацію ідеї економічної рівноваги «загальновідомий маршаллівський хрест»** (або «ножиці Маршалла»), яка стала узагальненим вираженням уявлень про суть механізму функціонування ринкової економічної системи.

Рис. 3 «Хрест Маршалла» - модель рівноважної ціни

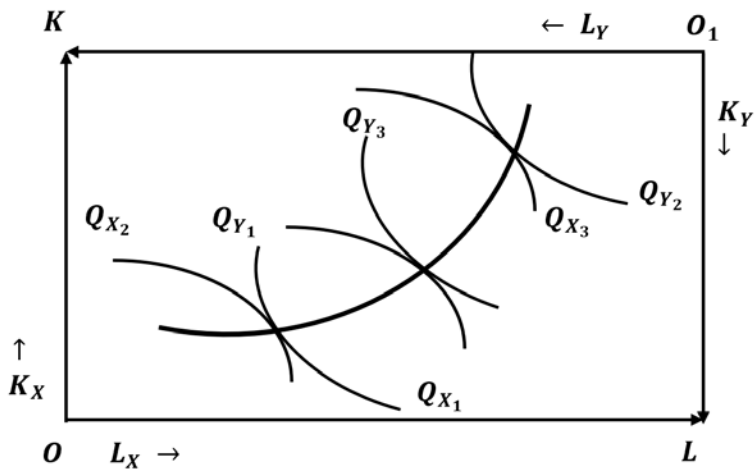
Згідно моделі загальної економічної рівноваги Л. Вальраса кожному рівню цін відповідає певний рівень попиту та пропозиції, а згідно моделі загальної економічної рівноваги А. Маршалла кожному рівню попиту та пропозиції відповідає певний рівень цін. Тобто, якщо змінюються ціни то буде змінюватись попит та пропозиція, та відповідно якщо змінюється попит та пропозиція то будуть змінюватись ціни.

Водночас можна відзначити, що будь-яка точка рівноваги є теоретичною абстракцією, тобто статичною моделлю, яка пояснює принцип функціонування економіки, але на практиці неможлива, оскільки економіка ніколи не перебуває в стані

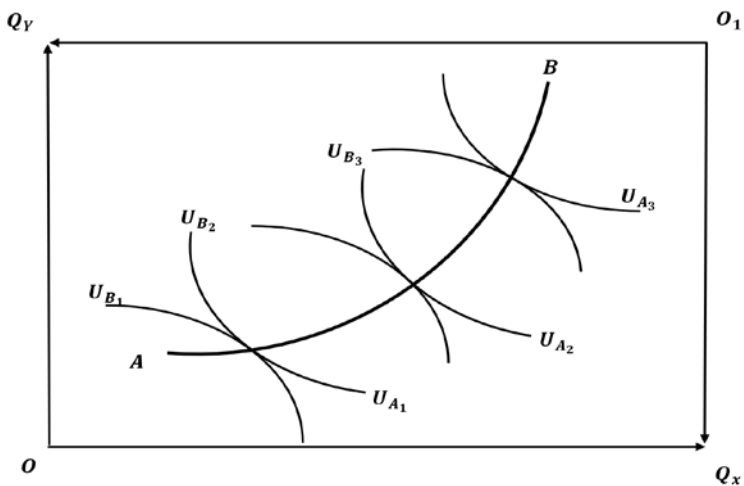
спокою. Природний стан економіки – це постійна динаміка (зміни цін, попиту і пропозиції) й перманентний пошук цієї рівноваги, якої не може досягти. На інтенсивність і динаміку змін значно впливає фактор НТП.

Відомий учений-економіст (представник Лозанської школи політекономії) В. Парето намагався дослідити (з'ясувати), **за якого стану економічної рівноваги досягається добробут суспільства**, увівши в практику економічного аналізу такий інструмент як «**діаграма Еджуорта**». Дана модель («діаграма Еджуорта») показує, як в економічній системі відбувається ефективний розподіл ресурсів між виробниками та ефективний розподіл і обмін вироблених благ (товарів і послуг) між споживачами. Його концепція отримала назву **оптимуму Парето**, – ситуація економічної рівноваги, коли неможливо поліпшити становище одних економічних суб'єктів, не погіршуючи становище інших. Власне, це ситуація, коли при наявних ресурсних обмеженнях виробники максимізують виробництво і прибуток, а споживачі максимізують корисність, – досягається **загальна рівновага і добробут**.

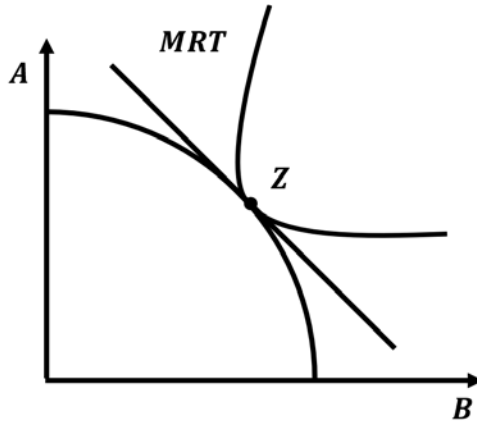
Якщо у графічній інтерпретації моделі А. Маршалла економічна рівновага відображає рівність кривих попиту і пропозиції, то в графічній інтерпретації моделі В. Парето економічна рівновага відображає ситуацію рівності кривої виробничих можливостей або ефективності виробництва (в діаграмі Еджуорта для виробників благ) та кривої споживчих можливостей або можливих корисностей (у діаграмі Еджуорта для споживачів благ).

Рис. 4 Діаграма Еджуорта для виробників благ

Рис. 5 Діаграма Еджуорта для споживачів благ

Рис. 6 Загальна рівновага і добробут

Використання математичного апарату при описі процесів, які відбуваються в економіці, є характерною ознакою та методологічною особливістю **школи маржиналізму**.

Тоді ж багато економістів почали звертати увагу на роль держави в економічній системі, доцільності втручання держави в ринковий механізм. Одним з перших звернув увагу на таке явище як можливе **«фіаско ринку»**, тобто ті випадки, коли ринковий механізм неефективний, Д. С. Мілль.

Значну увагу **ролі держави, як найважливішого інституту в економіці**, приділила **історична школа політекономії**. Зокрема, на їх думку держава повинна вирішувати такі важливі соціальні завдання, як покровительство освіти, охороні здоров'я, надання допомоги непрацездатним, захист національної економіки від іноземної конкуренції, з огляду на факт того, що різні країни знаходяться на різних етапах історичного розвитку.

Ефективність ринкового механізму саморегулювання натомість намагається спростувати марксистська теорія, оскільки, на думку її представників, дія **ринкового механізму призводить на нагромадження і концентрації капіталу** одними верствами суспільства (дії закону загального капіталістичного нагромадження – «коли експропріатори експропріують») і зuboжіння інших (більшої кількості) верств

населення. Наслідком такої ситуації стає неминучий конфлікт інтересів, конфлікт між продуктивними силами і виробничими відносинами (закон невідповідності розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, оскільки продуктивні сили є більш динамічним елементом, ніж виробничі відносини), тобто суспільство потребує інших (більш гідних) відносин. У результаті такого неминучого конфлікту (або так званої класової боротьби), який, на думку К. Маркса, є рушійною силою прогресу, відбувається зміна способу виробництва, що призводить до зміни суспільно-економічної формації як до об'єктивного і закономірного процесу історичної еволюції. Одним із важливих внесків марксистської теорії в розвиток економічної науки є актуалізація уваги на необхідності відстоюванні інтересів і прав менш захищених верств населення та розв'язання соціальних проблем, без чого, як показала світова практика (історія), ринковий механізм не може бути ефективним.

Надалі практично чи не всі економічні школи, (кейнсіанство, неокласичні теорії, інституціональна теорія) більшою чи меншою мірою визначали ті фактори, які впливають на збій ринкового механізму та умови, за яких він неефективний, тобто може мати місце таке явище, як «фіаско ринку». Представник кембриджської школи політекономії Артур Пігу досліджував проблеми наявності суспільних благ та зовнішніх ефектів і необхідності використання, як інструментів запобігання провалу ринку, коригуючих податків і субсидій.

Американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліц визначає основних шість обставин, пов'язаних з відмовою (фіаско, провалами) ринку: зовнішні ефекти (екстерналії), як позитивні, так і негативні; суспільні блага; асиметрична (недостовірна) інформація; влада монополій і неповні ринки; бідність і низький рівень доходів; інфляція безробіття та дисбаланс. Пізніше представники теорії поведінкової економіки серед причин розладу ринку почали розглядати нераціональну (ірраціональну) поведінку учасників ринку. Рональд Коуз як альтернативне (полярне) явище до «фіаско ринку» почав розглядати «фіаско держави», ситуації

коли регуляторне втручання уряду може не поліпшити а погіршити економічну ситуацію.

2. Сукупний попит та сукупна пропозиція: еластичність та фактори що їх визначають

Загалом, під «станом ринкової рівноваги» розуміється ситуація коли досягається рівність сукупного попиту та сукупної пропозиції (у графічній інтерпретації це точка дотику кривої AD та кривої AS)..

На сукупний попит і сукупну пропозицію впливає велика кількість факторів кожен з яких в той чи інший період часу може мати більший або менший детермінуючий вплив. Також важливе значення при аналізі та оцінці чинників, які впливають на зміну макроекономічної кон'юнктури, має розуміння поняття (врахування фактору) *еластичності* як міри реакції сукупного попиту та сукупної пропозиції на вплив різних факторів.

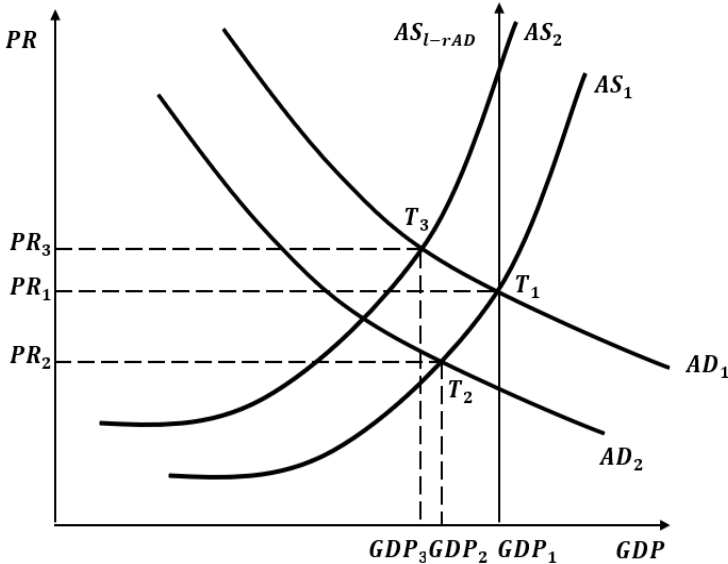

Рис. 7 Модель загальної ринкової рівноваги

Фактори що впливають на сукупний попит: цінові та нецінові, які впливають на:

- споживчий попит (попит з боку сектора домогосподарств) – добробут споживачів, рівень доходів та з\п, податки, трансферти, розвиток системи споживчого кредитування, заборгованість по з\п, очікування споживачів та ін.;
- інвестиційний попит (попит з боку підприємницького сектора) – % ставка, податки, НТП, державні програми підтримки бізнесу, ресурси, очікування виробників та ін.;
- попит з боку державного сектора – видатки держави на соціальні, інвестиційні, інфраструктурні, гуманітарні та інші потреби, політичні фактори тощо;
- попит з боку зовнішньо-економічного сектора (сектора закордон) – національний дохід та його динаміка в інших країнах, насамперед країнах зовнішньоторговельних партнерах, динаміка валютного курсу, стан справ на світових ринках (товарних, ресурсних, енергетичних, фінансових та ін.).

Фактори, що впливають на сукупну пропозицію: цінові (тільки в короткостроковому періоді) та нецінові.

- обсяг наявних ресурсів (природних, трудових, фінансових, підприємницькі здібності),
  - зміна цін на ресурси,
  - державне регулювання,
  - зміни в законодавстві країни,
  - податки,
  - трансакційні витрати, пов'язані із діяльністю підприємницького сектору,
    - розвиток інфраструктури економіки,
    - НТП та інновації,
    - рівень монополізму в економіці,
    - програми державної підтримки, насамперед МСБ
    - розвиток фінансово-кредитного сектору,
    - інтеграція у світове господарство,
    - очікування господарюючих суб'єктів (виробників) та ін.

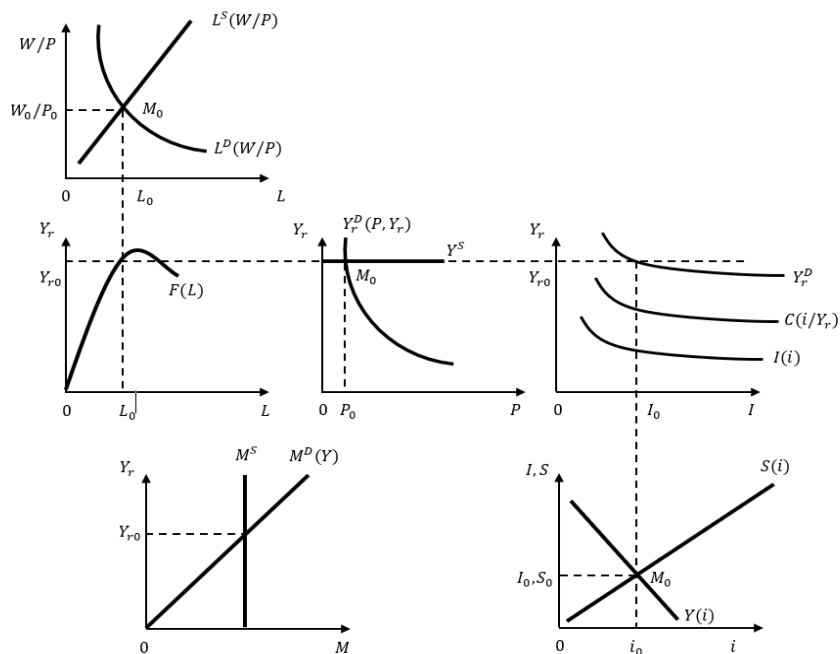
3. Моделі макроекономічної рівноваги: класичний, кейнсіанський, некейнсіанський (модель Д. Хікса - Е. Хансена IS-LM), неокласичний та інституціональний підходи.

Класична модель макроекономічної рівноваги. За класичною моделлю рівновага встановлюється в результаті взаємодії ринків ресурсів, товарів і послуг, грошей та інвестицій. Пропозиція, згідно із законом Ж.Б. Сея, сама творить власний попит, а відповідно, зміни в сукупному попиті впливають більше на рівень цін, а не на обсяг національного виробництва й зайнятість.

Вихідним у встановленні рівноваги є ринок ресурсів, а головним ресурсом у класичній моделі є праця (робоча сила). У результаті взаємодії попиту на працю і пропозиції праці на ринку робочої сили (праці) досягається рівноважна з/п і зайнятість. Здатність до саморегулювання ринку праці автоматично забезпечує повну зайнятість ресурсів (під повною зайнятістю розуміється ситуація коли наявний природний рівень безробіття, тобто такий рівень, якого уникнути неможливо). Аргументують класики тим, що люди природно повинні постійно задовольняти свої потреби, купуючи різні блага, а умова цього – наявність доходів, відповідно, щоб їх отримувати, необхідно працювати, тобто здійснювати якусь діяльність. Так ринок праці автоматично забезпечує повну зайнятість трудових ресурсів. Через виробничу функцію, яка підпорядкована дії закону спадної віддачі від факторів виробництва, ринок ресурсів взаємодіє з товарним ринком і тим визначає його рівновагу. Тобто, якщо працюють, значить, виробляють. Гнучкість (еластичність) цін і заробітної плати забезпечують саморегулювання та відповідно швидке відновлення рівноваги на ринку. Ринок грошей у класичній моделі нейтральний, оскільки грошова маса впливає тільки на рівень цін, але не визначає обсяги національного виробництва (ситуація класичної дихотомії номінальні змінні не впливають на реальні). Пропозиція на товарному ринку нееластична за ціною і визначається винятково виробничою функцією, а попит розглядається як спадна функція загального рівня цін, зі зміною

цін змінюється попит і так пристосовується до пропозиції. Механізм, який забезпечує пристосування попиту до пропозиції, є ринок інвестицій, на якому в результаті взаємодії пропозиції заощаджень і попиту на інвестиції встановлюється рівноважна процентна ставка. А процентна ставка впливає на розподіл попиту на дві частини – споживання та інвестиції й так забезпечує його пристосування до пропозиції.

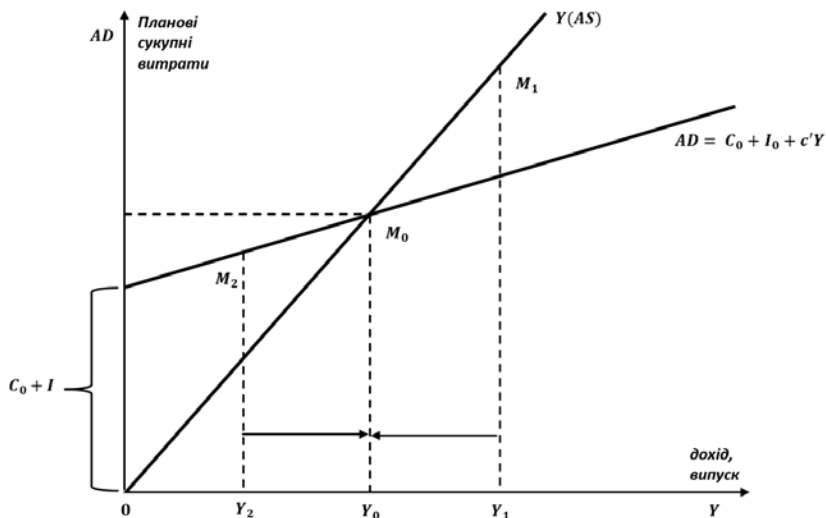

Рис. 8 Класична модель макроекономічної рівноваги.

Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги. Як визначається рівноважний обсяг виробництва у національній економіці, в кейнсіанській теорії відображає модель, яку прийнято називати «кейнсіанський хрест». Рівноважною в даній моделі є ситуація, коли заплановані сукупні витрати (сукупний попит) дорівнюють фактичним сукупним витратам (сукупному попиту) і так досягається рівноважний обсяг

виробництва (ВВП). Якщо заплановані сукупні витрати (сукупний попит) більші від наявного обсягу національного виробництва, то така ситуація спонукає бізнес (компанії) нарощувати обсяг виробництва та, відповідно, ВВП зростає й економіка прямує до рівноважного стану. Навпаки, якщо заплановані сукупні витрати (сукупний попит) менші від наявного обсягу національного виробництва, то така ситуація призводить до того, що у виробників накопичується нереалізована продукція і бізнес змушений зменшувати обсяг виробництва, тож і ВВП зменшуватиметься до рівноважного стану.

Зміна сукупних витрат стимулює збільшення сукупного попиту, що призводить під впливом мультиплікативного ефекту до збільшення на більшу величину обсягу ВВП і так досягається рівноважний стан вже при новому більшому рівні обсягу національного виробництва. Відповідно, сукупний попит визначає сукупну пропозицію. Втручання в ринковий механізм шляхом постійного стимулювання сукупного попиту призводить до економічного зростання та унеможлиблює ситуацію перевиробництва і виникнення економічної кризи. Збільшення сукупних витрат і стимулювання сукупного попиту в кейнсіанській теорії можливе за рахунок держаних позик. Залежність зростання обсягу ВВП від збільшення сукупних витрат та інвестицій показує мультиплікатор інвестицій (або, як його ще називають мультиплікатор Кейнса). Значний мультиплікативний ефект у національній економіці, з позиції кейнсіанської теорії, забезпечують видатки на інфраструктурні проекти та будівництво, оскільки вони інтегрують і одночасно стимулюють розвиток декількох галузей та економіку в цілому.

Рис. 9 Модель макроекономічної рівноваги «Кейнсіанський хрест»

Основним тлумаченням теорії Кейнса є **модель IS (інвестиції-заощадження) – LM (ліквідність-гроші)**, розроблена Д. Хіксом та Е. Хансеном (**некейнсіанська концепція**).

Згідно з некейнсіанською концепцією, рівновага в економіці досягається на національному ринку, складовими якого є взаємопов'язані між собою ринок товарів і послуг (товарний ринок), ринок грошей та ринок праці.

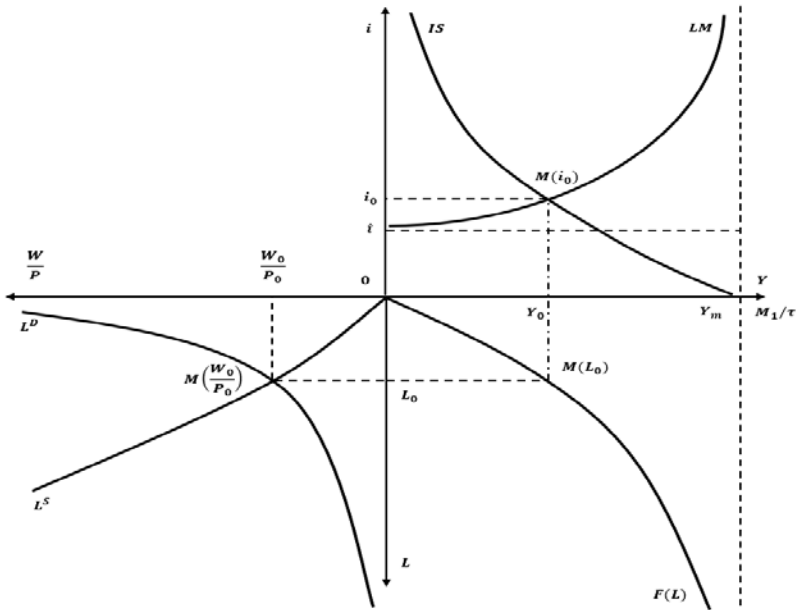
Умови рівноваги на ринку товарів і послуг відображає модель (крива) IS (інвестиції-заощадження), яка показує залежність між % ставкою й рівнем доходу в національній економіці.

Умови рівноваги на ринку грошей відображає модель (крива) LM (ліквідність-гроші), яка показує залежність між % ставкою й рівнем доходу в національній економіці.

Оскільки % ставка поєднує обидві моделі IS (інвестиції-заощадження) та LM (ліквідність-гроші), бо впливає як на інвестиції, так і на попит на гроші і так відображає

взаємозв'язок на ринках товарів і ринку грошей в економіці. У точці перетину кривих IS (інвестиції-заощадження) та LM (ліквідність-гроші) досягається рівновага в національній економіці, відповідно й рівноважна % ставка та обсяг національного виробництва. Рівноважний обсяг виробництва через виробничу функцію яка підпорядкована дії закону спадної граничної віддачі від факторів виробництва визначає попит на робочу силу, відповідно рівновагу на ринку праці (рівноважну реальну з/п та зайнятість). Шляхом стимулювання сукупного попиту (зміни у фіскальній політиці переміщують криву IS (інвестиції-заощадження), зміни в монетарній політиці переміщують криву LM (ліквідність-гроші)) можна впливати на збільшення обсягу виробництва та відповідно зайнятість ресурсів. Тобто, якщо в класичній моделі при поясненні механізму встановлення макроекономічної рівноваги відштовхуються від ідеї про те, що працюють – отже, виробляють, то в кейнсіанській чи некейнсіанській моделі навпаки, виробляють – отже, працюють.

Водночас, **модель Манделла-Флемінга** розвиває модель IS-LM, даючи можливість пояснити як досягається рівновага не у закритій, а відкритій економіці з урахуванням впливу зовнішніх ринків, оскільки будь-яка національна економіка є частиною єдиної світової економіки. Згідно з даною моделлю рівновага в економіці буде змінюватись під впливом фактору % ставки на світових ринках. Тому, якщо рівень рівноважної % ставки на світових ринках буде вищим від рівня рівноважної % ставки в національній економіці, то матиме місце відтік капіталу і валюти з країни, та навпаки, якщо рівень рівноважної % ставок на світових ринках буде нижчим від рівня рівноважної % ставки в національній економіці, то матиме місце надходження капіталу і валюти в країну (при всіх інших рівних умовах).

Рис. 10 Неокейнсіанська модель макроекономічної рівноваги (Хікса-Хансена) IS-LM

Пізніше представники посткейнсіанської концепції підтримуючи тезис Д. М. Кейнса про те, що економіка за своєю природою нестійка, звинуватили неокейнсіанців в тому, що вони намагались подати (інтерпретувати) теорію Кейнса в контексті прагнення економіки до досягнення й автоматичного відновлення загальної рівноваги. Економічна система, на їх думку, в принципі, є не рівноважною, а динамічною (приспосовується до перманентно виникаючих нерівноважних динамічних станів). У цьому контексті посткейнсіанці навіть назвали неокейнсіанців «незаконно народженою дитиною Кейнса». А зміна цін, на їх думку, попри незаперечення впливу попиту та пропозиції, підпорядкована тенденціям довгострокової динаміки витрат.

Неокласичні підходи до макроекономічної рівноваги.

Неокласичне відродження (та контрнаступ) було пов'язане із виникненням економічних криз і нездатністю урядів різних країн шляхом активного макроекономічного регулювання, згідно з кейнсіанською теорією, адекватно й ефективно відповісти на ті виклики. (Кейнсіанські рецепти стимулювання економіки через активізацію (збільшення) сукупного попиту призводили не до економічного зростання, а до зростання інфляції, яка супроводжувалася спадом економіки, як наслідок, мали місце стагфляційні та сламфляційні процеси. Неокласики наполягали на здатності ринкової економічної системи до саморегулювання, проте іншою, на відміну від класиків, була їх позиція щодо ролі держави в економічній системі. Зокрема, на неї покладалась функція створення умов, які б забезпечували ефективність ринковому механізму. Тобто, ринковий механізм саморегулювання здатний забезпечити ефективність економічної системи й економічне зростання, але за певних умов. Саме створення таких умов є важливою функцією держави. Власне, за яких умов ринковий механізм саморегулювання ефективний і автоматично спрямовує економіку в русло розвитку.

На думку представників німецької **школи ордолібералізму (конкурентного порядку)**, такою умовою є демонополізація економіки, розвиток конкуренції, захист від недобросовісної конкуренції та ефективна соціальна політика. Абсолютна свобода ринку, на їх думку, може відкривати шлях до недобросовісної конкуренції, за допомогою якої здійснюється концентрація економічної влади у руках різних угруповань та дає їм можливість підпорядкувати владу політичну. Так конкуренція на ринку буде замінена конкуренцією за право впливати на владу та впливати на ринок. Тому держава повинна створювати форму ринку, встановлювати правові рамки та правила гри в економічній системі, при яких виникнення подібної ситуації було б неможливим.

На думку представників французької **школи дирижизму**, зокрема Ф. Перру, такою умовою (ефективності механізму саморегулювання) є ефективне державне індикативне

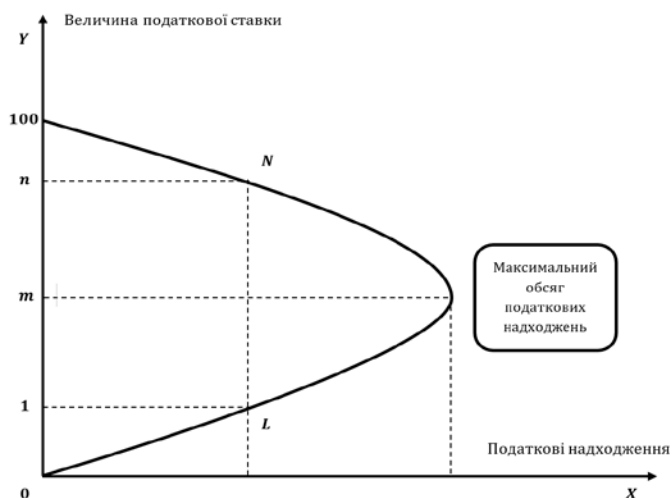
планування, шляхом розробки і реалізації стратегій розвитку країни та державних соціально-економічних програм (визначення та формування так званих «полюсів зростання»). Держава виконує функцію «диригента». М. Алле, відстоюючи ідею незначного державного регулювання економіки, вважає за можливе поєднання, з одного боку, державного програмування економіки, а з іншого – конкуренцію приватних фірм.

На думку представників **школи монетаризму**, такою умовою є забезпечення монетарної стабільності. В умовах високої інфляції, нестабільності валютного курсу ціни, як і ринок у цілому, втрачають властиву їм роль регулятора. Як наслідок, з огляду на такі ризики підвищуються % ставки, що робить неефективним кредитування та інвестиційну діяльність і врешті призводить до спаду економіки, виникнення економічної кризи і ринковий механізм стає неефективним. Основним принципом економічної політики повинно бути дотримання монетарного (грошового) правила, відповідно до якого темпи приросту грошової маси повинні відповідати темпам приросту ВВП. Грошовий фактор (контроль за грошовою масою) відіграє вирішальну роль у забезпеченні рівноважності економічної системи, а будь-яке відхилення від рівноважного рівня автоматично включає імпульси, що повертають її до цього рівня.

Представники **школи теорії раціональних очікувань** також вважали, що ринковій системі властивий механізм саморегуляції, насамперед з огляду на раціональну поведінку й очікування економічних суб'єктів, а умовою ефективності ринкового механізму є забезпечення достовірної інформації для всіх господарюючих суб'єктів – учасників ринку. Висувається версія, що причиною, яка викликає циклічні коливання, є асиметрична (недостовірна) інформація.

Представники **теорії економіки пропозиції** вважають, що умовою ефективності ринкового механізму саморегулювання є ефективна алокація і використання ресурсів. Розширення пропозиції факторів виробництва (пропозиції праці та капіталу) сприятиме забезпеченню економічного зростання. На відміну від кейнсіанців, представники теорії економіки пропозиції вважають, що

основну увагу необхідно зосередити не на стимулюванні сукупного попиту, а на стимулюванні сукупної пропозиції, насамперед шляхом зменшення податкових ставок. Відповідно, пропозиція, згідно із законом Ж. Б. Сея, сама визначатиме свій попит. У сучасних умовах, згідно з моделлю Лаффера, максимальні бюджетні надходження забезпечуватиме величина податкової ставки на сукупний отримуваний дохід приблизно на рівні 35%, проте з огляду на стан національної економіки та специфіку організації економічної системи в тих чи інших країнах, величина оптимальної податкової ставки може бути різною (диференціюватись).

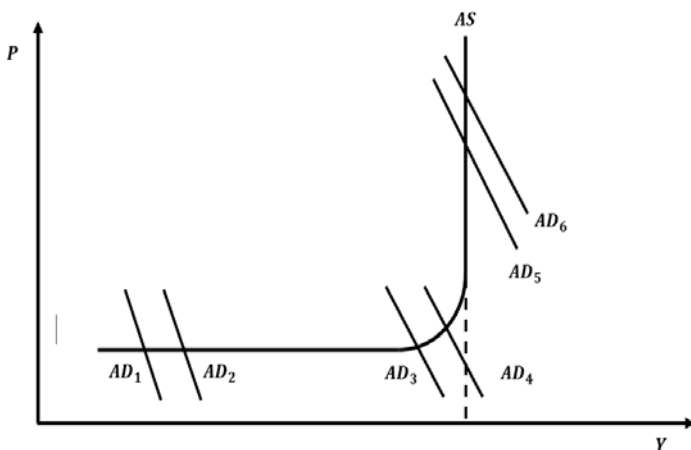
Рис. 11. Модель Артура Лаффера

Представники **економічного лібералізму** Ф. Хаск і Л. Мізес вважають, що умовою ефективності ринкового механізму саморегулювання є якомога менше державне втручання в економічні процеси та якомога більша економічна свобода індивідів. Ринок, на їх думку, є комунікативним механізмом, а ринковий порядок (встановлення рівноваги на ринку) носить спонтанний характер. Власне, спонтанний характер ринкового порядку означає, що будь-яке втручання держави може створювати загрозу руйнування ринкового механізму.

У теорії неокласичного синтезу П. Самуельсона була здійснена спроба об'єднати всі школи та напрямки ідеєю загальної економічної рівноваги та органічно поєднати два напрями економічної теорії: кейнсіанську та неокласичну школи. Суть синтезу полягає в тому, що при здійсненні державного регулювання залежно від стану економіки, часових періодів і зайнятості ресурсів здійснюється вплив як на попит, так і на пропозицію. У концепції неокласичного синтезу розрізняють три варіанти макрорівноваги (взаємодія сукупного попиту із сукупною пропозицією на кейнсіанському, проміжному та класичному відрізках). При цьому можуть використовуватись як кейнсіанські методи стимулювання економіки шляхом стимулювання попиту, так і рецепти неокласиків, які стояли на позиціях обмеженого державного втручання в економіку та необхідності стимулювання сукупної пропозиції. До прикладу, в короткостроковому періоді, в умовах неповної зайнятості ресурсів і ситуації, коли економіка не досягла свого потенційного стану, ефективними можуть бути кейнсіанські заходи зі стимулювання сукупного попиту, внаслідок чого матиме місце економічне зростання майже при незмінному рівні цін, і навпаки, в довгостроковому періоді, в умовах повної зайнятості ресурсів і ситуації, коли економіка вже досягла свого потенційного стану, стимулювання сукупного попиту може призвести до зростання цін (інфляції), а не до економічного зростання. У такій ситуації більш ефективним можуть бути неокласичні методи зі стимулювання сукупної пропозиції.

Та навіть у короткостроковому періоді, якщо не створені умови для розвитку національного бізнесу, при стимулюванні сукупного попиту пропозиція буде нееластичною, тобто при збільшенні попиту пропозиція (обсяг національного виробництва) не зростатиме, натомість зростатимуть ціни та пропозиція імпортованих товарів, що може призвести до відтоку іноземної валюти з країни та інших негативних наслідків.

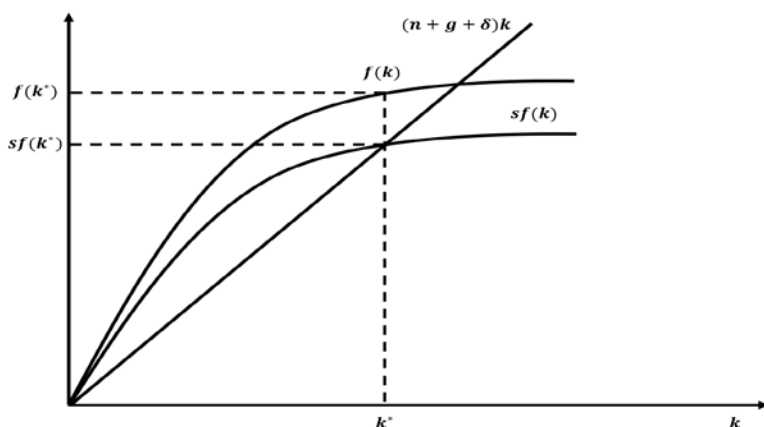

Рис. 12 Варіанти макроекономічної рівноваги у неокласичному синтезі П. Самуельсона

Й. А. Шумпетер (школа шумпетеріанства) розглядає стан економічної рівноваги вихідним положенням економічної системи, але стан рівноваги порушується діями підприємців-новаторів, які впроваджують інновації (здійснюють так зване «творче руйнування»). На його думку, підприємець-новатор використовує інновацію як засіб отримання більш високого прибутку. Після піонерного втілення нововведення на ринку з певним часовим лагом з'являються імітатори, завдяки яким нововведення розповсюджується, проникаючи в усі сфери та галузі економіки, що стимулює зростання інвестицій та загальний економічний підйом. Подальша поява на ринку великої кількості послідовників приводить до зменшення норми прибутку, що знову примушує підприємців ризикувати задля освоєння інновацій. Унаслідок впровадження підприємцями інновацій система спершу віддаляється від рівноважного стану, щоб у подальшому знов прямувати до рівноваги, але внаслідок економічного зростання вже на іншому рівні. Й. Шумпетер у своїй теорії звів усі збуджуючі економічні зміни до інновацій, чи перекомбінацій, як він їх спочатку називав, поєднав статичну теорію рівноваги (насамперед в інтерпретації моделі економічної рівноваги Л.

Вальраса) з теорією економічного зростання і так показав динамічний розвиток ринкової системи. Ключовим фактором розвитку й ефективності економічної системи загалом, необхідно розглядати створення сприятливих умов для розвитку підприємництва (малого бізнесу) та впровадження ним інновацій, що власне є джерелом енергії всередині економічної системи та викликає порушення рівноваги.

Представники **теорії економічного зростання** умовою ефективності ринкового механізму розглядають необхідність забезпечення економічного зростання, основним фактором якого є науково-технічний прогрес. Зокрема, лауреат Нобелівської премії з економіки Р. Солоу пояснює економічне зростання через такі змінні, як капіталоозброєність праці, що залежить від заощаджень і зношування капіталу (амортизації), приріст населення та технічний прогрес. Стійка рівновага розглядається як наслідок формування стійкого рівня капіталоозброєності, який досягається за відповідності інвестицій (заощаджень) і амортизації. Якщо фактична капіталоозброєність нижча від рівноважної, в економіці відбувається нарощування капіталу, і навпаки, коли вона вища, то запас капіталу скорочується. Технічний прогрес впливає на збільшення продуктивності праці, що забезпечує економічне зростання та стан динамічної рівноваги.

Рис. 13 Модель економічного зростання Р. Солоу

4. Інституційна рівновага в національній економіці.

Протиставленням моделі саморегулювання економіки є концепція **школи інституціоналізму**, яка є синтезом економічної науки та інших соціальних наук, – історії, психології, соціології, політології, культурології, права тощо. Лише міждисциплінарний підхід, на їх думку, дозволяє провести комплексний аналіз реальної економічної ситуації.

Зокрема, шведський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Г. Мюрдаль, веде мову про те, що на процеси, які відбуваються в економіці, великий вплив мають інституціональні фактори, і необхідно акцентувати увагу не стільки на механізмі досягнення економічної рівноваги, скільки на **інституціональну рівновагу**, яка встановлюється як результат взаємодії економічних, соціальних, політичних, духовних та інших факторів.

Школа інституціоналізму значну увагу акцентує на необхідності дослідження впливу інституційного середовища (правової системи, науково-технічного прогресу, освіти, науки тощо) та його еволюції на дію ринкового механізму.

Представники першого етапу розвитку інституціоналізму (раннього інституціоналізму) значну увагу приділяли ролі інституту держави в економіці, досліджені психологічних, кон'юнктурних і правових факторів впливу на ринок та еволюцію економічної системи.

Представники другого етапу розвитку інституціоналізму (технологічного інституціоналізму) ключовим фактором (інститутом), який впливає на еволюцію (трансформацію) економічної системи та макрорівновагу, розглядають науково-технічний прогрес, який здатний сам по собі забезпечити перехід суспільства на якісно новий стан розвитку. НТП сприяє індустріалізації суспільства, розвитку корпоративного руху й акціонерних форм господарювання, інформатизації, всебічному використанні знань, поширенню гуманістичних цінностей та ін.

Представники третього етапу розвитку інституціоналізму (**неоінституціоналізму**) акцентували увагу на впливу інституційного середовища і наявних трансакційних витратах (витратах обміну), які несуть суб'єкти економічних відносин у тому чи іншому інституційному середовищі. До прикладу,

надмірні адміністративні витрати, бюрократичний апарат, неефективна судова та в цілому правова система в країні негативно впливають на функціонування економічної системи і макрорівновагу. Важливість зменшення трансакційних витрат у національній економіці як плати за користування ринком обґрунтовують представники школи неоінституціоналізму. Саме мінімізація (зменшення) трансакційних витрат є важливою умовою ефективності ринкового механізму саморегулювання. А рішення у сфері державної політики щодо виробництва суспільних благ повинні прийматись на основі зіставлення граничних суспільних витрат і граничної суспільної вигоди.

Представники **нової інституціональної економічної теорії** вважають, що визначальний вплив на економіку (формування і досягнення рівноваги) мають різні формальні й неформальні інституції, насамперед: культура, звичаї, традиції, ментальність, історична пам'ять тощо. **Теорія поведінкової економіки** (біхевіоризму) доводить, що психологічні й емоційні фактори (іраціональне мислення) впливають на прийняття рішень та економічну ситуацію в державі загалом. А іраціональна поведінка економічних суб'єктів може бути причиною порушення рівноваги.

Саме запропоновані ідеї даних економічних концепцій **нової інституціональної економічної теорії** та **теорії поведінкової економіки** намагаються більше актуалізувати багато відомих економістів у наш час. До прикладу, якщо припустити, що умови, які забезпечують ефективність ринкового механізму, на яких акцентують увагу чи не всі економічні школи та теорії, виконані (зокрема, забезпечена монетарна стабільність, демонополізована економіка, здійснюється ефективне індикативне планування, учасники ринку убезпечені від отримання асиметричної інформації, мінімізовані трансакційні витрати, низький рівень адміністративного тягаря та податкового навантаження, створенні сприятливі умови для інноваційної діяльності підприємницького сектору та розвитку конкуренції, здійснюється ефективне державне регулювання шляхом стимулювання сукупних попиту та пропозиції тощо), постає

логічне питання, наскільки суспільство світоглядно, ментально, освітньо, культурно, а також психологічно (та емоційно) готове до того, щоб проводити економічні реформи, створювати власний бізнес, сприяти побудові ефективної правової системи та розвитку громадянського суспільства, змінювати інституційне середовище та країну в цілому. Без урахування саме цих факторів (впливу неформальних інституцій, поведінки та ірраціонального мислення індивідів) неможливо повноцінно дати пояснення з приводу того, як функціонує економіка (ринковий механізм) та якою повинна бути макроекономічна політика. Власне, як показує світовий досвід (насамперед, досвід країн що розвиваються), причиною невдалих успішних економічних реформ і недостатньо ефективної адекватної реаліям макроекономічної політики є також те, що недостатньо враховано фактор зміни інституційного середовища, насамперед вплив неформальних інституцій, поведінкові особливості господарюючих суб'єктів, культурні та ментальні особливості народу.

5. Циклічність розвитку економіки: екстернальні та інтернальні теорії. Економічні (ділові) цикли Д. Кітчина, К. Жюгляра, С. Кузнеця, М. Кондратьєва та ін.

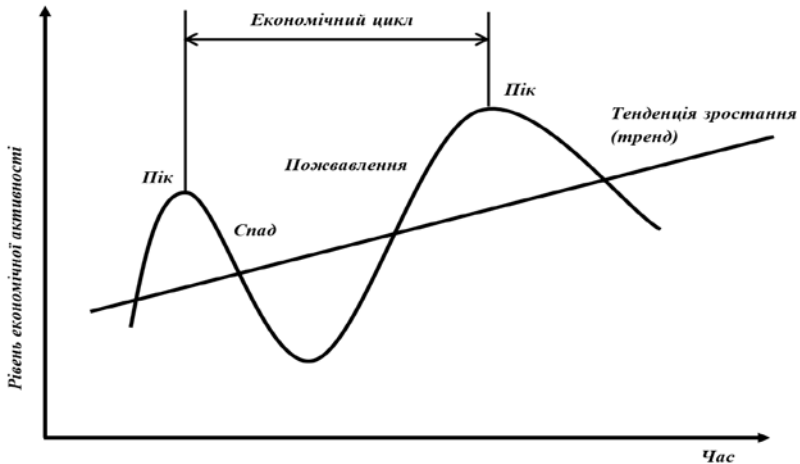
Особливістю будь-якої економічної системи є те, що в ній постійно відбуваються зміни, а економічне зростання ніколи не буває безперервним, економічне піднесення постійно чергується зі спадом економіки. Більше того, динаміка жодного економічного показника не є рівномірною, а носить циклічний характер. Такі зміни в національній економіці називаються **циклічними коливаннями**. Власне, зміни в економіці, еволюція економічної системи в цілому завжди циклічні за своєю природою. Основним проявом циклічних коливань є зміна (динаміка змін) основних макроекономічних показників, які залежно від їх синхронізації з динамікою економічного циклу поділяють на проциклічні, ациклічні та антициклічні (або контрциклічні) показники.

Для характеристики економічних коливань, змін у національній економіці, а в інтерпретації багатьох економічних шкіл переходу від одного рівноважного стану до іншого

рівноважного стану (стану макрорівноваги), використовують поняття економічний (діловий цикл), який показує рівень ділової активності впродовж певного періоду часу.

Економічний цикл – це певний інтервал часу впродовж якого відбуваються періодичні коливання ділової активності. Крім того, економічний цикл це форма, в якій відбувається рух економіки.

На думку багатьох сучасних економістів, економічний цикл за своєю формою еволюціонував із «традиційного» 4-фазного (піднесення-вершина-спад-дно) до «сучасного» 2-фазного (піднесення-спад).

Рис. 14 Економічний цикл та його фази

У сучасній економічній науці існує велика кількість концепцій, які намагаються пояснити причини циклічних коливань (відомо біля 1380 теорій циклічності), їх усі умовно можна звести до основних двох груп.

Екстернальні теорії, – які шукають основні причини у чинниках, які знаходяться поза межами економічної системи (політичні процеси, революції, війни, наукові відкриття, технологічні інновації тощо);

Інтернальні теорії, – які шукають основні причини у чинниках, які знаходяться всередині самої економічної системи

(зміни в грошах, інвестиціях, цінах, очікуваннях економічних суб'єктів тощо).

У процесі наукових досліджень постійно відбувається еволюція поглядів щодо розуміння природи циклічних коливань. Сформовано основні два протилежних підходи:

1. Економічний цикл розглядається як закономірно періодичне явище. У цьому контексті розрізняють різні типи закономірних циклічних коливань (різних типів циклів):

- малі (короткі) хвилі, або цикли Д. Кітчана (2-4 роки), пов'язані із кризою у сфері грошового обігу, кредитних відносин, відновленням рівноваги на споживчому ринку тощо;

- середні хвилі, або цикли К. Жюгляра (7-11 років), пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва, необхідністю оновлення основного капіталу і коливаннях в обсягах інвестицій в основний капітал;

- довгі хвилі, які поділяються на:

цикли С. Кузнеця (15-25 років), пов'язані з масовим оновленням основних (базових) технологій і поколінь машин, змінами в будівництві, необхідністю оновлення об'єктів інфраструктури та демографічними процесами;

цикли М. Кондратьєва (45-60 років), пов'язані з проривними технологіями, структурними змінами НТП, утворенням нових технологічних укладів, формуванням нових секторів економіки, структурними змінами в економіці та соціальними змінами в житті суспільства тощо.

Безумовно, між короткими, середніми та довгими циклами існує взаємозв'язок, вони накладаються та доповнюють один одного.

2. Економічний цикл не розглядається як закономірно періодичне явище. Розрізняють основні два підходи:

- економічний цикл розглядається як відхилення від нормального стану економічної рівноваги;

- економічний цикл розглядається як форма економічного прогресу (форма, в якій відбувається рух економіки), а економічна рівновага взагалі не розглядається як норма, до якої тяжіє економіка в процесі коливань.

Та попри циклічний характер розвитку і еволюції будь якої економіки, у зрізі (в контексті) довгострокового періоду

(насамперед, десятиліть і століть...) загальний *тренд*, як правило, завжди має висхідну траєкторію, тобто економіка має тенденцію до зростання і розвитку. До прикладу, якщо розглядати еволюцію світової економіки чи національної економіки будь-якої країни впродовж хоча б останнього століття, то можна констатувати, що попри фінансові й економічні кризи, військові та гуманітарні конфлікти все одно економічна система розвивалась, і нинішня економіка інституційно та за своїми масштабами є не порівняною з економікою столітньої (і більше) давнини.

Уникнути циклічних коливань, з огляду на те, що будь-який соціально-економічний процес носить циклічний характер, – неможливо. Основне завдання держави при реалізації **макроекономічної політики** – це недопущення різких негативних змін які супроводжуються кризами та депресивним станом економіки. Іншими словами, «серцебиття» економіки повинно бути більш-менш рівномірним, що відображає динаміка руху економічного циклу (так звана «кардіограма економіки»).

Тема 5. Грошовий обіг і фінансовий ринок – монетарна сфера державного регулювання економіки

1. Суб'єкти грошових відносин та модель грошового обороту.
2. Грошова маса та її структура за агрегатами, рівень мультивалютності (доларизації) економіки.
3. Грошова система, її еволюція та види.
4. Рівняння Фішера та швидкість обігу грошей: класичний, кейнсіанський та інституціональний підходи.
5. Грошово-кредитний ринок і процентна ставка як ціна грошей. Попит на гроші та фактори, що його визначають.
6. Процес формування пропозиції грошей. Депозитний, кредитний та грошовий мультиплікатор. Види та канали емісії грошей (банківський, фондовий, валютний).
7. Рівень монетизації економіки, взаємозв'язок з грошовим мультиплікатором і мультиплікатором інвестицій (ремонетизаційні та демонетизаційні процеси). Розвиток фінансово-кредитного сектору, банківської системи та інвестиційного ринку.
8. Внутрішні та іноземні інвестиції. Фактори впливу на інвестиції. Мультиплікатор і акселератор інвестицій.
9. Фондовий ринок і фондові індекси. Взаємозв'язок з ринком інвестицій та валютним ринком.
10. Валютний курс (номінальний та реальний, плаваючий та фіксований). Фактори впливу на валютний курс. Взаємозв'язок із платіжним балансом.
11. Платіжний, торговельний та розрахунковий баланс держави. Валютне регулювання: девальвація, ревальвація, золотовалютні резерви та їх структура, валютні інтервенції та ін.
12. Співробітництво з міжнародними фінансово-кредитними організаціями: МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ін.
13. Причина та наслідки інфляції та дефляції. Антиінфляційна політика, суть інфляційного таргетування.

1. Суб'єкти грошових відносин та модель грошового обороту.

Сферою монетарного регулювання, власне тим об'єктом, на який спрямована монетарна політика, є

насамперед, грошовий оборот, грошова система, грошові відносини, грошово-кредитний ринок, грошова маса, рівень цін, валютний курс, процентні ставки, платіжний баланс, валютні резерви та в цілому фінансовий сектор держави, основними складовими (взаємопов'язаними елементами) якого є валютний, фондовий, інвестиційний ринки, банківська система, парабанківська система (сектор небанківських фінансово-кредитних установ) та ін. У чому полягає суть даних економічних категорій.

Грошовий оборот (обіг) – це безперервний рух грошей у національній економіці між усіма його суб'єктами у процесі суспільного відтворення (виробництва, обміну, розподілу та споживання валового внутрішнього продукту).

Основними макроагрегованими **суб'єктами грошового обороту** (грошових відносин) є:

- **Сектор домогосподарств** як сукупність усіх домогосподарств у країні, а саме: сукупність всіх індивідів чи (або) сімей (одна або декілька осіб), які мають спільну власність і спільно приймають економічні рішення щодо шляхів формування та напрямів використання свого (власного) сімейного бюджету. Домогосподарства є основними постачальниками ресурсів в економіці (праця, капітал, природні ресурси, які є у їх власності, підприємницький хист тощо), за що отримують відповідну грошову винагороду у формі заробітних плат (у т. ч. премій, бонусів, тантьєми), процентних і дивідендних доходів, рентних платежів, роялті, франшизи та інших прибутків. З боку держави домогосподарства також отримують різні соціальні виплати, трансферти тощо. Надалі рух грошей до інших економічних суб'єктів відбувається через такі канали як платоспроможний попит на вироблені товари та послуги (як вітчизняні, так і імпорتنі), рух заощаджень у фінансово-кредитний сектор, сплату податків до бюджетів різних рівнів тощо.

- **Підприємницький сектор** як сукупність усіх бізнесових структур, які функціонують у різних секторах, сферах економічної діяльності і галузях національної економіки та, відповідно, можуть класифікуватись за різного роду ознаками. До прикладу, згідно з господарським законодавством

нашої країни, такими ознаками є: форма власності (приватна, колективна, державна, комунальна та змішана); спосіб утворення та правовий статус (унітарні – одноосібне володіння) та корпоративні (створенні двома і більше особами – різні товариства: ТзОВ, ТзДВ, командитні товариства, повні товариства, акціонерні товариства відкритого або закритого типу, кооперативи тощо). Також можливі різні форми об'єднань підприємств: картелі, синдикати, концерни, трести, холдинги та ін.; за розміром: малі (в т. ч. мікро), середні та великі. У країнах з розвинутою економікою є саме малий бізнес (в т. ч. мікро) створює близько 50% і більше ВВП держави, забезпечує близько 70% зайнятості ресурсів, близько 35-40 % бюджетних надходжень тощо. У сучасних умовах, як правило, близько 30% ВВП – підприємницький сектор створює у сфері матеріального виробництва, близько 70% ВВП – у сфері нематеріального виробництва. Основними каналами руху грошей з боку даного макроекономічного суб'єкта є здійснення інвестицій (за рахунок різних джерел: власного капіталу, кредитів банківських та інших фінансово-кредитних установ, коштів залучених шляхом емісії цінних паперів, фінансової кооперації з іншими підприємствами, державної фінансової підтримки, використання сучасних альтернативних джерел фінансування бізнесу тощо), плата за залучені ресурси (праця, капітал, природні ресурси тощо), придбані товари та технології, сплата податків до бюджетів різних рівнів а також надходжень коштів від реалізації всіх вироблених товарів і послуг.

- **Сектор фінансових корпорацій** як сукупність усіх фінансових компаній, які, на відміну від інших підприємств, виробляють такий специфічний продукт як фінансова послуга, власне здійснюють діяльність у сфері фінансового посередництва на комерційній основі, а саме: акумулюють фінансові ресурси та їх розміщують або надають в позику. До даного сектору відносять насамперед банківські установи, а також різні небанківські фінансово-кредитні установи: страхові компанії, ломбарди, кредитні спілки, інвестиційні компанії, інвестиційні венчурні фонди, іпотечні компанії, лізингові компанії, факторингові компанії, форфейтингові компанії, трастові (довірчі) компанії, андерайтингові компанії,

депозитарні та клірингові установи, добровільні пенсійні фонди, ощадні каси, брокерські та дилерські компанії, фондові та валютні біржі та ін. Необхідно зазначити, що фінансово-кредитний сектор може бути як банкозорієнтованим (основний перерозподіл фінансових ресурсів та інвестицій здійснюється через банківський сектор), так і маркозорієнтованим (основний перерозподіл фінансових ресурсів та інвестицій здійснюється через фондовий ринок). Проте дані сектори все-таки необхідно розглядати не скільки з позицій альтернативи один одному, скільки з позицій комплементарності (взаємодоповнення) один одного, тобто банківська система не може повноцінно функціонувати та розвиватись без розвиненого фондового ринку, і навпаки, сектор фондового ринку не може повноцінно функціонувати та розвиватись без розвиненої банківської системи. ....

- *Державний (суспільний) сектор* як сукупність усіх державних інституцій, установ та організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування, різні регуляторні та контролюючі інституції. Основним каналами руху грошей з боку даного макроекономічного суб'єкта є акумулювання коштів шляхом податкових і неподаткових надходжень до бюджетів різних рівнів, а також державних соціальних фондів та їх розподіл на суспільні потреби: національну оборону, культуру, освіту, науку, охорону здоров'я, соціальний захист, збереження довкілля, розвиток інфраструктури в т. ч. житлово-комунальну сферу, капітальні видатки, економічний розвиток, підтримку бізнес середовища (підприємницького сектору), фінансування цільових програм тощо. Держава як макроекономічний суб'єкт також позичає кошти на фінансовому ринку (в тому числі зовнішньому) у різних економічних суб'єктів з метою здійснення подальшого ефективного фінансування економіки та соціальної сфери, здійснює державні закупівлі, формує резервні інтервенційні фонди деяких продовольчих та інших товарів, енергетичних ресурсів та ін. Центральний банк як державна інституція наділений повноваженнями емісійного центру країни, тобто здійснює емісію грошей, обіг яких надалі через різні канали відбувається між економічними суб'єктами.

- *Зовнішньоекономічний сектор (сектор закордон)* як сукупність усіх фізичних і юридичних осіб, домогосподарств, підприємницьких структур, фінансових компаній, неурядових (громадських) організацій та урядів (владних інституцій) інших країн, а також міжнародних організацій таких як МВФ, Група Світового банку, ЄБРР, СОТ, ЮНІДО, ЮНІТРЕД, ФАО, ЮНЕСКО та багато інших. Рух грошей з боку даного макроекономічного суб'єкта опосередковується здійсненням великої кількості експортно-імпортних операцій з купівлі-продажу товарів, послуг, ресурсів та ін., а також фінансових експортно-імпортних операцій, зокрема приход іноземних інвестицій в національну економіку, отримання позик (як від приватних, державних, так і від міжнародних організацій), доходів економічних суб'єктів, трансфертів, благодійної допомоги із закордону та відтік і репатріація капіталу через різні канали за кордон. Обсяг і динаміка таких грошових потоків суттєво впливає на стан платіжного балансу держави, а отже, на баланс валютного, грошового та фінансового ринку, стан бюджетної системи та в цілому на макроекономічну ситуацію і добробут людей

- *Сектор громадських некомерційних організацій* як сукупність усіх неурядових (громадських) організацій, політичних партій, профспілок, благодійних організацій, спортивних товариств, культурних і релігійних установ тощо. Метою їх діяльності згідно з господарським законодавством держави та відповідними статутними документами, не може бути отримання прибутку, проте через рахунки даних організацій також відбувається рух грошових коштів – при фінансуванні різних громадських, гуманітарних, культурних, інфраструктурних та інших проектів, грантовому (в т. ч. міжнародному) фінансуванні, оплати послуг найманих працівників у даному секторі, здійсненні відповідної господарської діяльності та ін. Частка сектору громадських некомерційних організацій у загальній структурі грошового обігу та ВВП держави не є значна (приблизно 2-3%), проте даний макроекономічний суб'єкт впливає на розвиток громадянського суспільства та формування сприятливого інституційного середовища як важливої умови ефективного

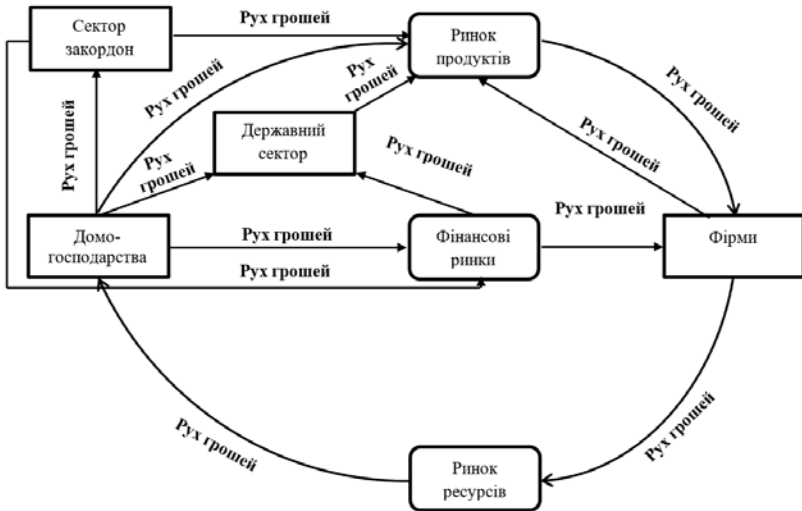
функціонування фінансової системи й розвитку національної економіки в цілому.

Взаємодія й рух грошей між усіма макроекономічними суб'єктами (суб'єктами грошових відносин) опосередковується через механізм національних і світових агрегованих ринків:

- ринків товарів і послуг,
- ринків ресурсів,
- ринків праці,
- ринків інформації, інновацій, різноманітних ноу-хау та ін.,
- фінансових, інвестиційних, валютних, грошових, фондових ринків тощо.

Кожен з таких агрегованих ринків складається з великої кількості взаємопов'язаних між собою локальних ринків по різних товарних, фінансових, ресурсних позиціях.

Модель грошового обороту схематично значно ідентична до макроекономічної моделі кругопотоку руху товарів, послуг, ресурсів, капіталу, інформації між усіма економічними суб'єктами.

Рис. 15 Модель грошового обороту

2. Грошова маса та її структура за агрегатами, рівень мультивалютності (доларизації) економіки.

Сукупність усіх грошей, наявних в економіці держави в готівковій та безготівковій формі, прийнято називати **грошовою масою**.

Сама грошова маса не є абсолютно однорідною та відповідно складається з певних агрегатів:

M_0 – готівка.

$M_1 = M_0 +$ поточні депозити в національній валюті,

$M_2 = M_1 +$ депозити в іноземній валюті та інші (строкові) депозити,

$M_3 = M_2 +$ окремі цінні папери, які становлять субординований борг банківської системи.

В Україні облік агрегування грошової маси (облік в агрегатах) здійснюється з 1993 року, а агрегат M_3 – з 1995 року.

Основою грошової маси є грошова (монетарна) база: готівка та обов'язкові резерви (кошти які комерційні банки повинні резервувати на кореспондентських рахунках у центральному банку).

Важливе значення при аналізі та оцінці грошової маси має такий параметр (показник) як **рівень мультивалютності** (коефіцієнт доларизації) економіки.

$$D_r = \frac{M_f}{M}$$

де,

D_r – рівень мультивалютності

M_f – обсяг іноземної валюти

M – грошова маса

Даний показник показує, яку частку (питому вагу) у структурі грошової маси займає іноземна валюта (американський долар, колективна європейська валюта євро та ін.), що характеризує рівень довіри (або недовіри) до національної грошової одиниці як важливої умови її стабільності, з одного боку, а також відкритості економіки, надходжень іноземних інвестицій та притоку іноземної валюти в економіку – з іншого.

3. Грошова система, її еволюція та види.

Грошова система – це форма організації грошових відносин, що склалась історично та закріплена нормативно-правовими актами, міждержавними угодами та міжнародними конвенціями. Тобто, якщо грошовий оборот – це процес руху грошей в економічній системі, то грошова система – це правила за якими реалізуються грошові відносини, здійснюється рух цих грошей між всіма суб'єктами економічних відносин.

У кожній національній економіці грошова система з урахуванням впливу різних факторів має свою специфіку й особливості, проте однаково закономірним був процес еволюції грошової системи з початку становлення товарних відносин, які прийшли на зміну натуральному господарству. Історично першою формою грошової системи прийнято вважати **металеву грошову систему** (спершу біметалізму, пізніше монометалізму), на зміну якої прийшла **паперово-кредитна грошова система** (неефективна *паперова грошова система* – коли емісія грошей спрямовується для фінансування видатків бюджету держави, та сучасна *кредитна грошова система* – коли емісія грошей спрямовується на здійснення кредитування та інвестиційної діяльності. На рівні міжнародного співтовариства актуалізувалась проблема більш чіткої регламентації правил здійснення грошових відносин, насамперед під впливом фактору промислової революції, наслідком якої стала більша мобільність і, як результат, зростання обсягів торгівлі у світовій економіці. Так, спершу на **Паризькій конференції 1867 року** був затверджений **золотий стандарт** – тобто світовими грошима визначалось золото, пізніше на **Генузькій конференції 1922 року** зафіксовано **золотодевізний стандарт** – тобто світовими грошима мали бути золото і девізи (кілька світових валют) через посередництво яких у визначених валютних зонах здійснювався обмін грошей на золото. На **Бретон-Вудській конференції 1944 року** був запропонований **золотовалютний (золотодоларовий) стандарт** – тобто функцію світових грошей фактично повинні були виконувати золото та американський долар, курс якого щодо золота визначався фіксованим, а всі країни світу переважно застосовували *режим фіксованого валютного курсу*.

Пізніше, на **Ямайській (Кінгстонській) конференції 1976 року** було запропоновано так званий *багатовалютний стандарт*, відмова від використання режиму фіксованого валютного курсу та застосування *режиму плаваючого валютного курсу* як важливої умови зростання світової торгівлі, сприяння руху світових інвестицій та забезпечення економічного зростання. Власне, основною причиною такої еволюції та зміни правил, напевно, було те, що кожний із попередньо використовуваних стандартів або режимів обмежував можливості нарощування обсягів світової торгівлі та соціально-економічний розвиток держав через негнучкість фінансової системи й проблеми дисбалансу ринків. Залежність світової торгівлі від видобутку золота чи фіксованого валютного курсу створювали відповідні обмеження, а режим плаваючого валютного курсу, навпаки, забезпечував більшу синхронізацію (дихання в унісон) між реальним сектором економіки й динамікою обсягів торгівлі з одного боку, та функціонуванням фінансової системи – з іншого.

4. Рівняння Фішера та швидкість обігу грошей: класичний, кейнсіанський та інституціональний підходи.

Водночас необхідно зазначити, що рух грошей в економіці має свою природну закономірність, тобто він підпорядкований дії природних економічних законів, а саме: **закону грошового обігу**. Зміст закону грошового обігу полягає в тому, що в економіці завжди буде наявною рівність між добутком грошової маси і швидкістю грошей, з одного боку, та добутком обсягу національного виробництва (вироблених товарів і послуг) і загальним рівнем цін – з іншого. В алгебраїчній інтерпретації дана закономірність відображається так званим **рівнянням Фішера**:

$$MV = PQ,$$

де,

M – грошова маса,

V – швидкість обігу грошей,

P – загальний рівень цін,

Q – обсяг національного виробництва.

Зміна одного з даних параметрів неминуче призведе до зміни інших. До прикладу, зміна грошової маси може призвести до зміни обсягу національного виробництва шляхом збільшення кредитування та інвестицій в економіці або до зростання цін та інфляційних процесів з усіма наслідками. На це впливає багато факторів, насамперед дія трансмісійного (передатного) механізму монетарної політики. Якщо грошова маса призводитиме до збільшення інвестиційного ресурсу і, як наслідок, до зростання обсягів національного виробництва, то така ситуація значно унеможливить зростання цін. І навпаки, якщо наслідком зростання грошової маси буде збільшення спекулятивних операцій, а зростання сукупного попиту при цьому стимулюватиме імпорт і відтік валюти та не призведе до зростання сукупної пропозиції, то в економіці зростатимуть ціни, матимуть місце інфляційні та девальваційні процеси й така ситуація значно унеможливить зростання обсягів національного виробництва.

Дискусійним в економічній науці є питання того, чи змінюється швидкість обігу грошей під впливом зміни грошової маси.

Швидкість обігу грошей показує, яку кількість разів кожна грошова одиниця використовується протягом певного періоду часу (одного року) для обслуговування національної економіки (національного виробництва, товарообігу...), або яку кількість разів протягом року кожна грошова одиниця проходить через касу Центрального банку (або касу комерційних банків).

Представники кейнсіанської школи вважають дану величину змінною, бо значна частка грошей знаходиться поза межами банківської системи. Відповідно, зміна грошової маси впливає на загальний рівень ліквідності, а отже, на зміну процентної ставки, що, на їх думку обмежує можливості монетарної політики держави.

Представники *неокласичної школи (насамперед школи монетаризму)* вважають, що швидкість обігу грошей під впливом зміни грошової маси не змінюється (правильніше сказати майже не змінюється), або ті зміни суттєво не впливають на грошовий обіг і стан грошового ринку, тому що

поза межами банківської системи знаходиться незначна частка грошей.

Кейнсіанський підхід більш актуальний в умовах фінансово-економічної кризи й відтоку грошей з банківської системи, натомість неокласики в умовах стабільного функціонування економіки та сталого економічного зростання, презентують більш реальний підхід.

Водночас також важливо враховувати вплив на рух і швидкість грошей в економіці фактору інституційного середовища (*інституціональний підхід*) як формальних інститутів, таких як банківська система, фондовий ринок, інвестиційний ринок, підприємницький сектор, правові аспекти грошових відносин та ін., так і неформальних інституцій, таких як довіра, історична пам'ять та ін.

Рух грошей в економіці, який супроводжує товарообіг, опосередковується проведенням великої кількості операцій з купівлі-продажу грошей, які реалізуються на грошовому ринку.

5. Грошово-кредитний ринок та процентна ставка як ціна грошей. Попит на гроші та фактори що його визначають.

За суттю, **грошовий ринок** – це сукупність його учасників і різних інститутів як інфраструктурних елементів і система відносин між ними щодо купівлі продажу такого специфічного товару як гроші, або механізм, який зводить разом продавців і покупців такого специфічного товару як гроші.

(До слова, сам термін гроші в перекладі з латинської означає – худоба. Назви більшості валют світу походять від назв товарів, які спершу виконували функцію грошей або від міри ваги цих товарів. Також назви деяких світових валют походять від назв монет, зроблених з різних благородних металів (золотих, срібних), назви знаків і символів та ін.)

Під впливом співвідношення попиту на гроші та пропозиції грошей на грошовому ринку визначається ціна грошей – **рівень і динаміка процентної ставки** та валютний курс. Розрізняють різні види процентних ставок на макроекономічному рівні: середній рівень процентних ставок

по кредитах, середній рівень процентних ставок по депозитах, середній рівень процентних ставок на міжбанківському ринку, а також номінальну та реальну процентну ставку тощо. Як відомо, зменшення процентної ставки (при всіх інших рівних умовах), з одного боку, стимулює активізацію кредитування та інвестиційної діяльності, з іншого – може призводити до відтоку капіталу за кордон. Підвищення процентної ставки (при всіх інших рівних умовах), навпаки, може призвести, з одного боку, до зменшення кредитування та інвестицій, з іншого – до притоку капіталу з-за кордону.

Однією з важливих функцій грошового ринку, поряд з ціноутворюючою, акумулюючою, перерозподільною, емісійною, інвестиційною, стимулюючою, інформаційною, індикативною, регулюючою, соціальною, контрольною та іншими, є функція балансування попиту та пропозиції.

Попит на гроші – загальна кількість грошей, якою всі економічні суб'єкти бажають володіти для здійснення трансакцій, проведення ділових операцій.

На попит на гроші впливає велика кількість чинників:

- обсяг і динаміка національного виробництва (ВВП), економічне зростання;
- стан платіжного балансу, обсяг і динаміка експортно-імпортних операцій;
- рівень і динаміка інфляції;
- швидкість обігу грошей;
- розвиненість фінансово-кредитної системи, зокрема банківського сектору, фондового, валютного, інвестиційного, страхового та інших ринків;
- рівень і динаміка процентних ставок;
- обсяг інвестицій, у т. ч. іноземних, в економіку держави;
- рівень тіньової економіки;
- наявні можливі (альтернативні) форми заощаджень грошей;
- очікування економічних суб'єктів, специфіка їх поведінки та ін.

6. Процес формування пропозиції грошей. Депозитний, кредитний та грошовий мультиплікатор. Види та канали емісії грошей (банківський, фондовий, валютний).

На процес формування пропозиції грошей впливає насамперед діяльність основних трьох макроекономічних суб'єктів:

- Центральний банк держави;
- банківський сектор у цілому як сукупність всіх комерційних банків;
- позабанківський сектор як сукупність всіх підприємницьких структур і домогосподарств (населення) країни.

Центральний банк держави як державний орган впливає на процес формування пропозиції грошей через зміну грошової бази (гроші високої ефективності – готівки й обов'язкові резерви), двома шляхами:

- 1) емісією грошей;
- 2) зміною норми обов'язкових резервів (її збільшення або зменшення) – суми коштів, які всі комерційні банки повинні обов'язково резервувати на кореспондентському рахунку у Центральному банку держави.

Розрізняють основні два види **емісії грошей**, яку здійснює Центральний банк держави: безготівкова та готівкова).

Щодо *безготівкової емісії*, яка є первинною, то вона здійснюється через основні три канали:

- банківський (або кредитний);
- фондовий;
- валютний.

Використання будь-якого з каналів безготівкової емісії може призвести як до економічного зростання, так і до зростання інфляції (інфляційних процесів).

Банківський (кредитний) канал емісії полягає в тому, що Центральний банк держави як кредитор останньої інстанції за рахунок емісії здійснює рефінансування (кредитування) комерційних банків. Комерційні банки, в свою чергу, кредитують юридичних і фізичних осіб, які здійснюють

інвестиції, виробляють товари та послуги, закупають товари та послуги в інших господарюючих суб'єктів, які також за рахунок отриманих коштів збільшують виробництво, здійснюють інвестиції і т. п. В таких ситуаціях зростання грошової маси внаслідок емісії є безпечним, якщо ці гроші стають інвестиційним ресурсом економіки і стимулює економічне зростання, що унеможливує значне зростання цін. Основними ризиками при використанні даного каналу емісії, які можуть призвести до інфляції, може бути:

- використання комерційними банками даних коштів не стільки на кредитування, скільки на проведення спекулятивних операцій з валютними цінностями або цінними паперами,

- виникнення ситуації так званого непропорційного кредитування, – коли обсяг споживчого кредитування значно більший, ніж кредитування реального сектору (як наслідок, попит значно перевищує пропозицію, що призводить до зростання цін (інфляції), або зростання імпорту й відтоку іноземної валюти, погіршення стану платіжного балансу та девальвації національної валюти, що через різні канали провокує інфляційні процеси та ін.)

Фондовий канал емісії полягає в тому, що Центральний банк держави, за рахунок емісії здійснює викуп цінних паперів на фондовому ринку. А емітенти цінних паперів здійснюють інвестиції, виробляють товари та послуги, закупають товари та послуги в інших господарюючих суб'єктів, які також за рахунок отриманих коштів збільшують виробництво, здійснюють інвестиції і т. п. У таких ситуаціях зростання грошової маси внаслідок емісії безпечно, якщо ці гроші стають інвестиційним ресурсом економіки, і стимулює економічне зростання, що унеможливує значне зростання цін. Основними ризиками при використанні даного каналу емісії, які можуть призвести до інфляції, може бути ситуація коли:

- емісія здійснюється під викуп короткострокових цінних паперів портфельних інвесторів, які намагаються отримувати прибутки на курсовій різниці, а не на довгострокових інвестиціях у реальний сектор;

- акумульовані кошти емітенти цінних паперів (насамперед, державних боргових цінних паперів) використовують не стільки на фінансування інвестиційної діяльності та інфраструктурних проєктів, скільки на фінансування поточних чи соціальних видатків, що може призводити до надмірного зростання сукупного попиту та зростання цін;

- емісія державних цінних паперів (облігацій) може призводити до надмірного державного боргу (60% ВВП і більше), що може спричинити дисбаланс грошових ринків та фінансової системи в цілому;

- бенефіціаром цінних паперів є нерезиденти держави, й емісія грошей через використання фондового каналу може призвести до відтоку іноземної валюти за кордон, її дефіциту на внутрішньому ринку та інфляційних і девальваційних процесів тощо.

Валютний канал емісії полягає в тому, що Центральний банк держави за рахунок емісії здійснює викуп іноземної валюти і так збільшує золотовалютні резерви держави. Використання такого каналу емісії грошей можливе в ситуації надлишку іноземної валюти на ринку, що може бути зумовлено, насамперед позитивним (активним) сальдо платіжного балансу або зменшенням рівня мультивалютності (доларизації) – відповідно збільшенням пропозиції іноземної валюти в національній економіці всередині країни. Ефективність використання валютного каналу емісії насамперед залежить від того, за рахунок яких джерел надходить іноземна валюта та формується її надлишок на внутрішньому ринку. Якщо за рахунок надходжень від виробників-експортерів (насамперед високотехнологічної продукції), іноземних інвестицій (насамперед відомих високотехнологічних брендів), інших надходжень (отриманих позик, коштів заробітчан, грантових коштів, благодійної допомоги тощо), які спрямовуються на інвестиційну діяльність і зростання обсягу національного виробництва, – це позитивний вплив. А якщо надлишок іноземної валюти зумовлений надходженнями від короткострокових спекулятивних операцій портфельних

інвесторів, короткострокових позик під великий відсоток, неефективне використання надходжень в іноземній валюті, то така ситуація може призвести через певний часовий лаг до відтоку валюти, девальваційних та інфляційних процесів і робить неефективним використання даного каналу емісії грошей.

Щодо *готівкової емісії*, яка є вторинною, то механізм її здійснення наступний: фізичні та юридичні особи проводять щоденно велику кількість операцій і так визначають у тому числі потреби в готівкових коштах. Комерційні банки запити щодо потреб в готівкових коштах подають до Центрального банку держави. Після прийняття Центральним банком держави рішень банкнотно-монетний двір як його структурний підрозділ здійснює друк готівкових грошей, які спрямовуються в інший структурний підрозділ Центрального банку – Центральне сховище, а відтак у касу Центрального банку. Надалі через посередництво інкасаторських служб готівка спрямовується у каси та банківські термінали комерційних банків, а потім до фізичних та юридичних осіб відповідно до їх потреб.

Банківський сектор як сукупність всіх комерційних банків впливає на процес формування пропозиції грошей шляхом надання їх у позику (відомий метафоричний вислів: емісія – «мати» грошей, а кредит – їх «батько»).

Можливість створення грошей усією банківською системою показує депозитний мультиплікатор, який є обернено пропорційний до норми обов'язкових резервів. Тобто чим менша норма обов'язкових резервів, тим більші ресурсні (депозитні) можливості щодо створення грошей банками шляхом кредитування, і навпаки.

$$m_D = \frac{1}{R}$$

де,

m_D – депозитний мультиплікатор,

R – норма обов'язкових резервів.

Та скільки реально створюють грошей комерційні банки (як використовують наявні ресурсні (депозитні) можливості) показує кредитний мультиплікатор, який обернено пропорційний до фактичного рівня резервування, при розрахунку якого враховуються обов'язкові резерви та касові залишки комерційних банків, які не спрямовуються на кредитування. Тобто по факту депозитний мультиплікатор показує можливості банківської системи щодо створення грошей, а кредитний мультиплікатор показує, як комерційні банки використовують ці можливості щодо впливу на процес формування пропозиції грошей.

$$m_K = \frac{1}{RR}$$

де,

m_K – кредитний мультиплікатор

RR – фактичний рівень резервування

Також на процес формування пропозиції грошей впливає *позабанківський сектор* як сукупність усіх фізичних і юридичних осіб – насамперед, їх поведінка, яка визначається як раціональними, так і ірраціональними мотивами та впливом багатьох факторів.

Вплив на формування грошової пропозиції як банківської системи, так і фізичних та юридичних осіб (позабанківського сектору) показує грошовий мультиплікатор.

$$m_m = \frac{1 + D}{RR + D}$$

де,

m_m – грошовий мультиплікатор

D – коефіцієнт депонування

RR – фактичний рівень резервування

Як впливає поведінка фізичних та юридичних осіб на грошовий мультиплікатор (мультиплікацію грошей), показує *коефіцієнт депонування*, який розраховується як відношення

величини готівки до депозитів і залежить від *тезаврації* – накопичення грошей поза межами банківської системи. Чим вище значення матиме коефіцієнт депонування, тим меншим буде мультиплікативний ефект. З огляду на те, що значна частка грошей під впливом таких факторів як довіра населення до національної грошової одиниці й вітчизняних банківських установ та рівень тіньової економіки буде йти поза межі банківської системи (матиме місце відтік грошей), то це обмежуватиме можливості комерційних банків у ресурсній базі і впливу їх шляхом кредитування на пропозицію грошей. І, навпаки, чим менше грошей поза банківською системою, тим більшою буде ресурсна база комерційних банків і, як наслідок, можливості щодо кредитування, інвестиційної діяльності та створення нових грошей.

7. Рівень монетизації економіки, взаємозв'язок з грошовим мультиплікатором та мультиплікатором інвестицій (ремонетизаційні та демонетизаційні процеси). Розвиток фінансово-кредитного сектору, банківської системи та інвестиційного ринку.

Грошовий мультиплікатор впливає на рівень монетизації економіки (коефіцієнт насичення економіки грошима).

Рівень монетизації економіки – розраховується як відношення грошової маси (агрегат M_3) до ВВП держави.

$$R_{monetary} = \frac{M_3}{GDP}$$

де,

$R_{monetary}$ – рівень монетизації економіки

M_3 – грошовий агрегат M_3

GDP – валовий внутрішній продукт

Даний показник є важливим макроекономічним індикатором, який показує, насамперед, рівень розвитку фінансово-кредитного сектору, банківської системи та інвестиційного ринку держави.

Процес зростання рівня монетизації економіки називається *ремонетизацією*. А процес зменшення рівня монетизації економіки – *демонетизацією*.

Високий рівень монетизації можливий, коли в обігу наявний значний обсяг грошової маси, що можливо за рахунок збільшення питомої ваги таких грошових агрегатів, як М1, М2, М3 – а це насамперед гроші в банківській системі. Тобто банки абсорбують і акумулюють значний обсяг грошової маси і, відповідно, проводять більшу кількість активних операцій, що призводить до активізації інвестиційної діяльності. Збільшення ресурсної бази банківської системи як основної ланки фінансово-кредитного сектору держави є важливою умовою її розвитку, нарощування інвестиційного ресурсу в економіці держави, розвитку інвестиційного ринку, збільшення інвестицій та відповідно економічного зростання.

А відтік грошей з банківської системи та фінансово-кредитного сектору в цілому, зменшення ресурсного потенціалу та, як наслідок, інвестицій призведе до зменшення рівня монетизації (насичення економіки грошима). Важливе значення має реальне зростання монетизації, тобто за рахунок ефективного кредитування та інвестицій, а не за рахунок так званих «поганих» неповернених кредитів (псевдомонетизація). З огляду на те, що рівень монетизації в країнах, що розвиваються нижчий, ніж у країнах з розвинутою економікою та розвиненим фінансово-кредитним сектором, то може мати місце ситуація, коли темпи приросту грошової маси (за рахунок зростання рівня монетизації) випереджають темпи приросту ВВП, та за таких умов зростатимуть інвестиції, що не призведе до зростання інфляції.

Фінансово-кредитний сектор – це сукупність усіх фінансово-кредитних установ, які функціонують в економіці держави. Складовими фінансово-кредитного сектору є банківська система та парабанківська система (сектор спеціалізованих небанківських фінансово-кредитних установ). Головною ланкою фінансово-кредитної системи є **банківська система (сектор)** – як сукупність усіх банківських установ, які акумулюють кошти за рахунок різних джерел (формування

власного капіталу, депозитів, залишків коштів на рахунках фізичних та юридичних осіб, міжбанківського кредиту, коштів залучених від емісії боргових цінних паперів, кредитів ЦБ) та їх розміщують (проводять кредитні, депозитні та інші активні операції) з метою отримання прибутку (комісійного, процентного, торговельного, операційного та іншого доходу). У цілому всі комерційні банки класифікуються за різними ознаками (універсальні та спеціалізовані; найбільші, великі, середні та малі; державні установи та акціонерні товариства; з іноземним капіталом та без нього; з мережею філій та безфілійні; тощо).

8. Внутрішні та іноземні інвестиції. Фактори що впливають на інвестиції. Мультиплікатор та акселератор інвестицій.

Рівень монетизації економіки, як і грошовий мультиплікатор, безумовно, пов'язані з мультиплікатором інвестицій. Мультиплікатор інвестицій показує наскільки зростатиме обсяг національного виробництва при збільшенні інвестицій.

$$m_{inv} = \frac{\Delta Y}{\Delta I}$$

де,

m_{inv} – мультиплікатор інвестицій

ΔY – приріст валового внутрішнього продукту

ΔI – приріст інвестицій

На мультиплікатор інвестицій (мультиплікативний інвестиційний ефект) впливає низка факторів, зокрема, наявне податкове навантаження, відкритість економіки, відтік капіталу (витрати на імпорт), рівень тіньової економіки, схильність економічних суб'єктів до споживання, заощадження та інвестиційної діяльності та ін.

Водночас, якщо під впливом інвестицій зростає обсяг національного виробництва, що показує мультиплікатор інвестицій, то при зростанні обсягу виробництва, рівня національного доходу й сукупного попиту також зростатимуть

інвестиції. Залежність зростання інвестицій від національного доходу (національного виробництва) показує акселератор інвестицій (акселеративний ефект). У сукупності діє мультиплікативно-акселеративний ефект. На акселератор інвестицій (акселеративний інвестиційний ефект) впливає низка факторів, зокрема наявний інвестиційний клімат у країні, рентабельність інвестицій – наскільки вигідно господарюючим суб'єктам (бізнесу) й наскільки вони мотивовані реінвестувати свої доходи.

$$A_i = \frac{\Delta I}{\Delta Y}$$

де,

A_i – акселератор інвестицій

ΔI – приріст інвестицій

ΔY – приріст валового внутрішнього продукту

Тобто логіка взаємозв'язку така: зростають інвестиції – зростає обсяг національного виробництва (мультиплікативний ефект), зростає обсяг національного виробництва – зростають інвестиції (акселеративний ефект).

Зростання обсягів інвестицій в економіку держави сприяє зростанню доходів (мультиплікатор інвестицій), що збільшуватиме обсяги грошових потоків через банківську систему, зростання їх ресурсної бази й обсягів кредитних операцій (грошовий мультиплікатор). З іншого боку, при зростанні ресурсної бази комерційних банків матиме місце зменшення процентних ставок по кредитах і зростатиме обсяг банківського кредитування, що стимулює здійснення інвестиційної діяльності господарюючими суб'єктами. Відбувається одночасна дія двох взаємопов'язаних мультиплікаторів: інвестиційного і грошового. Кредитування – інвестиції – зростання доходів – обсяги грошових потоків через банківський сектор – ресурсна база банків – кредитування – інвестиції і т. п.

Інвестиції як економічні ресурси (грошові кошти, рухоме та нерухоме майно, цінні папери, нематеріальні активи (патенти, авторські свідоцтва, ліцензії, ноу-хау та ін.), корпоративні права, банківські вклади та інші цінності)кладаються в різні сфери, сектори та види діяльності, згідно з нормативним визначенням з метою отримання прибутку та (або) соціального ефекту.

Загалом інвестиції можна класифікувати за різними ознаками:

- внутрішні та іноземні;
- прямі та портфельні;
- автономні та похідні (індуційовані);
- галузева, територіальна, відтворювальна, технологічна структура та ін.

На інвестиції в економіку впливає велика кількість чинників:

- наявне інституціональне середовище;
- наявна політична ситуація й розвиток демократичних інститутів;
- розвиток громадянського суспільства;
- рівень економічної свободи;
- макроекономічне середовище (динаміка ВВП, рівень доходів, стан бюджетної системи, рівень інфляції, динаміка валютного курсу, рівень процентних ставок, динаміка фондових індексів та ін.);
- кон'юнктура на світових зовнішніх ринках (фінансових, інвестиційних, трудових, товарних, ресурсних, енергетичних та ін.);
- демографічний фактор (чисельність населення, міграція та ін.);
- розвиток соціальної сфери (освіта, наука, культура, охорона здоров'я, система соціального захисту, спорт та ін.);
- стан навколишнього середовища, екологічна ситуація;
- науково-технічний прогрес та інновації;
- рівень доходів, заробітних плат, соціальних гарантій та соціального захисту населення;
- система оподаткування;

- адміністративно-дозвільна система;
- регуляторна політика держави щодо бізнесу,
- сформованість і розвиненість інститутів правової системи;
- система захисту приватної власності;
- рівень корупції та криміногенна ситуація;
- рівень тіньової економіки;
- рівень монополізму в економіці;
- розвиток конкурентного середовища;
- ефективність фінансово-кредитного сектору, банківської системи, фондового ринку, небанківських фінансових інституцій та ін.;
- розвиненість системи транспортних, логістичних, цифрових (інформаційних) й інших соціальних комунікацій;
- розвиток інфраструктури підприємництва (технопарки, коворкінги, бізнес-інкубатори, бізнес-акселератори, кластери, виставкові та ярмаркові комплекси, біржі, консалтингові та інформаційні центри, логістичні центри, торгові дома, підприємницькі хаби, центри трансферу технологій тощо),
- наявність цільових програм фінансової та інституціональної підтримки підприємницького сектору й інвестиційної діяльності;
- очікування й особливості поведінки економічних суб'єктів;
- світогляд, ментальність, історична пам'ять, релігія, звичаї й ін.

Важливе значення для будь-якої національної економіки має прихід *іноземних інвестицій*, насамперед високотехнологічних інвестицій від компаній які є відомими брендами. Саме такі інвестиції забезпечують найбільшу мультиплікацію, масштабування та економічне зростання. Інвестиції з офшорів (що пов'язано з відмиванням капіталу й уникненням оподаткування) чи інвестиції з боку компаній, які надалі переважно репатріюють (відтік іноземної валюти), а не реінвестують свої прибутки для економіки, є не настільки ефективними. Також важливо, щоб прихід іноземних інвесторів не перешкоджав а сприяв розвитку національного

товаровиробника, в т. ч. розвитку підприємницької та інвестиційної культури. Основними ризиками є те, що іноземні інвестори, на відміну від внутрішніх, ніколи не реінвестують свій дохід у тих самих обсягах, що надалі може негативно позначатись на стані платіжного балансу, збалансованості ринків та уповільнюватиме темпи економічного зростання. Тому важливо, щоб був розумний баланс між внутрішніми та іноземними інвестиціями.

9. Фондовий ринок та фондові індекси. Взаємозв'язок з ринком інвестицій та валютним ринком.

Функціонування ринку інвестицій досить тісно взаємопов'язано з функціонуванням фондових, валютних та інших ринків. Історично в кожній країні сформувалась національні біржові системи (переважно моноцентричні – більше 80-90% всіх операцій з цінними паперами припадає на найбільшу фондову біржу), які пов'язані з провідними фондовими біржами. До прикладу, найбільш відомі у світі Нью-Йоркська фондова біржа у США (фондовий індекс Dow Jones), Чиказька фондова біржа у США (фондовий індекс NASDAQ-100), інтегральний фондовий індекс у США S&P 500, Лондонська фондова біржа у Великобританії (фондовий індекс FTSE 100), Токійська фондова біржа в Японії (фондовий індекс Nikkei 225), Франкфуртська фондова біржа у Німеччині (фондовий індекс DAX), Торонтська фондова біржа у Канаді (фондовий індекс TSX), Шанхайська фондова біржа у Китаї (фондовий індекс CSI 300), Паризька фондова біржа у Франції (фондовий індекс CAC 40), Міланська фондова біржа в Італії (фондовий індекс MIB), інтегральний фондовий індекс Єврозони – Euro STOXX 50 та ін. В Україні найбільша фондова біржа – перша фондова торговельна система (фондовий індекс ПФТС).

Якщо динаміка *фондових індексів* (середнє значення курсу акцій провідних компаній) має позитивну динаміку, то це свідчить про зростання цін на акції та інші цінні папери й більшу рентабельність інвестиційної діяльності, що стимулюватиме збільшення інвестицій (в т. ч. іноземних). А

якщо динаміка фондових індексів має негативну тенденцію, то це свідчить про падіння цін на акції та інші цінні папери й меншу рентабельність інвестиційної діяльності, що призведе до зменшення інвестицій (в т. ч. іноземних).

Якщо під впливом різних факторів відбувається збільшення (або зменшення) інвестицій, то це може призвести до зменшення (або збільшення) попиту на цінні папери й падіння (або зростання) фондових індексів.

Зміна кон'юнктури на **ринках інвестицій та фондових ринках впливає на ситуацію на валютному ринку** (валютно-курсову динаміку) і навпаки зміна кон'юнктури на валютних ринках впливає на ситуацію на ринках інвестицій (динаміка процентних ставок та обсяг інвестицій) та фондових ринках (динаміка фондових індексів, обсяг операцій з цінними паперами). Зменшення інвестицій і падіння фондових індексів, як правило, може призводити до відтоку іноземної валюти, її дефіциту через певний часовий лаг і девальвації національної грошової одиниці. Збільшення інвестицій і зростання фондових індексів, як правило може призводити до притоку іноземної валюти, її профіциту через певний часовий лаг і ревальвації національної грошової одиниці.

Девальвація національної грошової одиниці (зниження курсу національної валюти по відношенню до іноземних), стимулюватиме прихід іноземних інвестицій і зростання фондових індексів (за рахунок отримуваної вигоди на курсовій різниці) та навпаки, зменшення внутрішніх інвестицій у короткостроковому періоді (з огляду на більшу вартість імпортних ресурсів і технологій). А **ревальвація національної грошової одиниці** (підвищення курсу національної валюти по відношенню до іноземних) стимулюватиме відтік іноземних інвестицій і падіння фондових індексів (за рахунок втрат на курсовій різниці) та навпаки, зростання внутрішніх інвестицій у короткостроковому періоді (з огляду на меншу вартість імпортних ресурсів та технологій).

10. Валютний курс (номінальний та реальний, плаваючий та фіксований). Фактори що впливають на валютний курс. Взаємозв'язок із платіжним балансом.

Валютний курс (ціна однієї грошової одиниці, виражена в ціні іншої) та його динаміка визначається на валютному ринку під впливом співвідношення попиту та пропозиції. На попит і пропозицію на валютному ринку впливає велика кількість факторів, які в той чи інший період часу (часовий лаг) можуть мати більший чи менший вплив, насамперед:

- обсяг і динаміка ВВП, економічне зростання або спад економіки її рецесія;
- стан платіжного балансу, обсяг і динаміка експортно-імпорتنих операцій;
- зміна обсягу наявної грошової маси, обсяг емісії грошей;
- рівень і динаміка інфляції;
- величина золотовалютних резервів і валютні інтервенції ЦБ;
- розвиненість інститутів фінансово-кредитної системи, зокрема банківського сектору, фондового, валютного, інвестиційного, страхового та інших ринків;
- динаміка процентних ставок та обсяг інвестицій, у т. ч. іноземних в економіку держави;
- рівень дефіцитності бюджету;
- величина державного боргу та зовнішнього (в т. ч. приватного корпоративного) боргу держави;
- регуляторний вплив з боку ЦБ, використовуваний режим валютного курсу (плаваючий, фіксований, керовано-плаваючий та ін.);
- характер монетарної політики (експансія або рестрикція);
- зміна кон'юнктури на світових ринках золота (банківських металів), нафти, продовольчого зерна (сипучих с-г культур) та ін.;
- рівень відкритості та інтегрованості національної економіки у світове господарство, вплив глобалізаційних процесів;
- рівень тіньової економіки;
- очікування економічних суб'єктів, специфіка їх поведінки та ін.

Розрізняють також *номінальний валютний курс* який наявний на конкретний період часу, та *реальний валютний курс*, який розраховується з урахуванням інфляції (паритету купівельної спроможності). *Паритет купівельної спроможності* розраховуються як співвідношення вартості валют до певного набору товарів. Тобто, якщо номінальний валютний курс незмінний, а рівень інфляції буде вищим (або нижчим, ніж у країн, які є основними торговельними партнерами, то реальний валютний курс буде ревальвувати (або девальвувати), що впливатиме на стан платіжного балансу держави, обсяг експортно-імпортних операцій, рух інвестицій та ін.

11. Платіжний, торговельний та розрахунковий баланс держави. Валютне регулювання: девальвація, ревальвація, золотовалютні резерви та їх структура, валютні інтервенції та ін.

Одним з основних (ключових) факторів, який впливає рівень валютного курсу та його динаміку, є стан платіжного балансу держави, а також торговельного балансу та розрахункового балансу.

Платіжний баланс держави відображає співвідношення сукупності всіх платежів (через усі канали), які отримує держава від інших країн, до сукупності всіх платежів, які держава сплачує на користь інших країн.

Основні складові (компоненти) платіжного балансу: кредит (відображаються надходження коштів із закордону), дебет (витоки коштів закордон) та сальдо (різниця між надходженнями і відтоком коштів). Основні рахунки платіжного балансу: рахунок поточний операцій (баланс товарів, баланс послуг, баланс первинних доходів, баланс вторинних доходів...) та рахунок операції з капіталом і фінансовий рахунок (прямі та портфельні інвестиції, позики та інші інвестиції: приватні, банків, сектору державного управління та ін...)

Торговельний баланс держави (як основа платіжного балансу) відображає співвідношення сукупності всіх надходжень від експорту товарів і послуг, які отримує держава

від інших країн, до сукупності всіх платежів за імпорт товарів і послуг, які держава сплачує на користь інших країн.

Розрахунковий баланс держави відображає співвідношення сукупності всіх фінансових вимог, по яких держава повинна отримати платежі від інших країн до сукупності всіх фінансових зобов'язань які держава повинна сплатити на користь інших країн.

Статті	Надходження (+)	Платежі (-)	Сальдо
<i>I. Рахунок поточних операцій</i>			
1. Імпорт товарів	+		
2. Експорт товарів		-	
3. Торгівельний баланс			-
4. Експорт послуг	+		
5. Імпорт послуг		-	
6. Баланс товарів і послуг			-
7. Чисті доходи від інвестицій			-
8. Чисті грошові перекази			+
9. Баланс поточних операцій			-
<i>II. Рахунок руху капіталів</i>			
10. Приплив капіталів у країну	+		
11. Відплив капіталів з країни		-	
12. Баланс рахунку капіталів			-
13. Баланс за поточними операціями та руху капіталів			-

III. Офіційні резерви			
14. Зміни офіційних резервів			+
15. Офіційний зведений підсумок			

Рис. 16 Платіжний баланс держави

Позитивне (активне, додатне) сальдо платіжного балансу свідчить про те, що надходження іноземної валюти в державу більше, ніж відтік валюти, і наслідок матиме місце надлишок (профіцит) валюти на ринку. Така ситуація створює передумови до ревальвації національної грошової одиниці та (або) збільшення золотовалютних резервів.

Негативне (пасивне, від'ємне) сальдо платіжного балансу свідчить про те, що надходження іноземної валюти в державу менше, ніж відтік валюти, і наслідок матиме місце дефіцит валюти на ринку. Така ситуація створює передумови до девальвації національної грошової одиниці та (або) зменшення золотовалютних резервів.

Водночас, має місце і зворотний зв'язок, тобто не тільки стан платіжного балансу та обсяг і динаміка всіх експортно-імпорتنних операцій впливає на валютний курс, а і зміна валютного курсу впливає на стан платіжного балансу та обсяг і динаміку всіх експортно-імпорتنних операцій.

Девальвація національної грошової одиниці при всіх інших рівних умовах:

- стимулює національних товаровиробників експортерів, а також товаровиробників які конкурують з імпортерами на внутрішньому ринку (шляхом підвищення їх цінової конкурентоспроможності);

- стимулює збільшення іноземних інвестицій;

- збільшує боргове навантаження на економіку;

- впливає на зростання інфляції;

- робить дорожчим імпорт і може впливати на його зменшення;

- впливає на зростання рівня мультивалютності (доларизації) економіки тощо.

Ревальвація національної грошової одиниці при всіх інших рівних умовах:

- негативно впливає на товаровиробників експортерів (шляхом погіршення їх цінової конкурентоспроможності), стимулює імпортерів на внутрішньому ринку;
- стимулює збільшення внутрішніх інвестицій, з огляду на меншу вартість імпортних технологій та ресурсів;
- зменшує боргове навантаження на економіку;
- впливає на зменшення інфляції,
- робить дорожчим імпорт і може впливати на його зменшення;
- впливає на зменшення рівня мультивалютності (доларизації) економіки тощо.

Основою платіжного балансу є *торговельний баланс*, який відображає насамперед обсяг експорту-імпорту товарів і послуг без урахування інвестицій, позик (в т. ч. від міжнародних організацій), доходів, трансфертів, операцій з капіталом та ін.

Розрахунковий баланс держави дає можливість зрозуміти, яким може бути стан платіжного балансу через певний часовий лаг, з урахуванням того, що необхідно буде розраховуватись по своїх зобов'язаннях, або навпаки, будуть надходити (повертатись) кошти по наданих кредитах, відстроченні платежу тощо.

Зміна валютного курсу, позики міжнародних фінансово-кредитних організацій (МВФ, Світового банку, ЄБРР та ін.) та золотовалютні резерви (купівля-продаж) – основні важелі, які використовуються при регулюванні платіжного балансу.

Золотовалютні резерви, або міжнародні валютні резерви (фінансова «подушка безпека» держави) – це запаси іноземних фінансових активів (банківські метали – група паладій-іридієвих металів, резервна позиція держави у МВФ, іноземна валюта та депозити в іноземній валюті, СПЗ (кошик з п'яти валют – долар США, колективна європейська валюта євро, англійський фунт стерлінга, японська єна, китайський юань), цінні папери номіновані в іноземній валюті), які перебувають у розпорядженні органів монетарного регулювання та належать державі.

Валютні інтервенції – це втручання ЦБ як регулятора грошових відносин у ситуацію на валютному ринку держави шляхом купівлі або продажу іноземної валюти з метою

забезпечення монетарної стабільності та недопущення різких змін (коливань) валютного курсу.

12. Співробітництво з міжнародними фінансово-кредитними організаціями: МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ін.

Особливе місце серед міжурядових організацій посідає **Міжнародний валютний фонд (МВФ)**, виконуючи покладені на нього регулювальні, консультативні та фінансові функції, що впливають з цілей створення організації. МВФ – це глобальна за членським складом міжнародна організація, створена на підставі рішень валютно-фінансової конференції Об'єднаних Націй 1944 р. в місті Бреттон-Вудс (США) і належить до провідних установ у сучасній інституціональній системі міжнародних валютно-кредитних відносин.

Головні цілі створення МВФ, визначені у Статті 1 його Статуту:

- сприяти розвитку міжнародного співробітництва у валютно-фінансовій сфері;
- зменшити тривалість і масштаби порушень рівноваги платіжних балансів держав-учасниць;
- підтримувати стабільність валютних курсів, упорядкований валютний режим держав-учасниць, запобігати девальвації національних грошових одиниць для отримання конкурентних переваг;
- сприяти збалансованому зростанню міжнародної торгівлі для розвитку виробничих ресурсів, досягнення високого рівня зайнятості та реальних доходів держав-учасниць;
- надавати допомогу в створенні багатосторонньої системи розрахунків між державами, усуненні валютних обмежень, що перешкоджають зростанню світової торгівлі;
- забезпечити тимчасовий доступ держав-учасниць до загальних ресурсів Фонду, надаючи змогу усунення диспропорцій платіжних балансів без запровадження механізмів, які загрожуватимуть національному чи міжнародному добробуту.

Цільове призначення кредитів МВФ – покриття дефіцитів платіжних балансів, тобто поповнення офіційних валютних резервів, підтримка макроекономічної стабілізації і структурної перебудови економіки, кредитування бюджетних витрат урядів.

Фінансову допомогу МВФ надає через кілька механізмів кредитування, які умовно можна розділити на такі три групи: звичайні (кредити підтримки – SBA (Stand-by Arrangements), програма розширеного кредитування – EFF (Extended Fund Facility)), спеціальні (компенсаційне фінансування – CFF (Compensatory Financing Facility), додаткове резервне кредитування – SRF (Supplemental Reserve Facility), надзвичайна термінова допомога – EA (Emergence Assistance)) та пільгові (механізм економічного зростання та боротьби з бідністю – PRGF (Poverty Reduction and Growth Facility), механізм подолання зовнішніх шоків – ESF (Exogenous Shocks Facility)).

Одним із найвпливовіших міжнародних інституційних інвесторів є **Світовий банк**, створений 1944 р. на Бреттон-Вудській конференції як Міжнародний банк реконструкції та розвитку.

Сьогодні Світовий банк - це спеціалізована фінансова установа ООН, до складу якої входять:

- *Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)* – надає середньо- і довготермінові кредити під гарантії урядів державам з середнім рівнем доходів та кредитоспроможним державам з низьким рівнем доходів;

- *Міжнародна асоціація розвитку (МАР)* – надання фінансової допомоги у вигляді безвідсоткових позик і грантів найбіднішим країнам світу для реалізації програм, спрямованих на прискорення економічного зростання, зменшення нерівності та поліпшення умов життя населення;

- *Міжнародна фінансова корпорація (МФК)* – займається стимулюванням стабільних надходжень інвестицій у приватний сектор країн, що розвиваються, шляхом фінансування проектів у цих країнах, надання допомоги приватним компаніям у залученні фінансування на міжнародних фінансових ринках, консультативного і технічного сприяння підприємствам та урядам держав з питань створення умов, сприятливих для розвитку підприємницької діяльності та залучення прямих іноземних інвестицій;

- *Багатостороннє агентство гарантування інвестицій (БАГІ)* – створене для стимулювання прямих інвестицій у країни, що розвиваються, страхуючи їх від некомерційних ризиків,

зокрема експропріації майна інвестора, воєнних дій, політичних катаклізмів, відміни конвертованості валюти, невиконання контрактів унаслідок урядових рішень;

- *Міжнародний центр урегулювання інвестиційних суперечок (МЦУІС)* – забезпечує міжнародні механізми врегулювання інвестиційних суперечок в арбітражному порядку з метою сприяння залученню іноземних інвестицій.

Регіональні кредитно-фінансові інститути функціонують в окремих економічних регіонах, їхня діяльність спрямована на розв'язання специфічних регіональних проблем і створення умов для прискорення розвитку країн світу. Розв'язуючи проблеми валютно-кредитних відносин на регіональному рівні, вони формують ресурси для своєї діяльності з власного капіталу та позик, які отримують на міжнародних і національних ринках капіталу. Регіональні фінансові установи надають довготермінові кредити на фінансування інвестиційної діяльності приватних фірм і міжнародних проектів допомоги країнам, що розвиваються.

Найвідомішими регіональними міжнародними фінансовими установами є Банк міжнародних розрахунків (БМР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Міжамериканський банк розвитку (МаБР), Африканський банк розвитку (АфБР), Азіатський банк розвитку (АзБР) та ін.

Європейський банк реконструкції та розвитку створений у 1991 р. з метою сприяння переходу країн Центральної та Східної Європи до відритої ринкової економіки, підтримки створення та розвитку приватного сектора за умов демократії.

13. Причина та наслідки інфляції та дефляції. Антиінфляційна політика, сутність інфляційного таргетування.

Зміна валютного курсу через різні канали впливає на цінову динаміку, і навпаки, **інфляційні або дефляційні** процеси створюють певний тиск на валютний курс.

Загалом, крім зміни валютного курсу, на інфляцію впливає багато факторів:

- зміна грошової маси;

- надмірне зростання попиту під впливом зростання рівня доходів;
- зростання дефіциту бюджету (будь-який зі способів збалансування дефіциту бюджету є інфляційним за своєю природою);
- необґрунтоване зростання соціальних виплат і заробітних плат;
- зростання цін на ресурси, насамперед енергоносії;
- зростання процентних ставок;
- монополістична й олігополістична структура ціноутворення;
- зростання податків і адміністративних витрат;
- спад економіки;
- зростання державного бору;
- нерозвиненість підприємницького сектору та конкурентного середовища;
- нерозвиненість фінансово-кредитного сектору, насамперед банківської системи, фондового ринку та ін.;
- очікування економічних суб'єктів (як споживачів, так і виробників), тощо.

Усі ці фактори в сукупності впливають на **попит (інфляція попиту) та (або) пропозицію (інфляція пропозиції, витрат)**.

Наслідками інфляції можуть бути: погіршення рівня життя людей, падіння реальних доходів і платоспроможного попиту, підвищення процентних ставок і зменшення інвестицій в економіку, рецесія і спад економіки (стагфляція) та зростання безробіття (сламфляція), втрата цінової конкурентоспроможності національних товаровиробників, девальвація національної валюти, зменшення реальних бюджетних надходження, втрата цінами властивої їм ролі регулятора та ін.

З метою недопущення надмірної інфляції держава проводить відповідну **антиінфляційну політику** – комплекс заходів монетарного, фіскального, інституціонального, інформаційного та іншого характеру.

Основні антиінфляційні заходи:

- регулювання грошової маси;
- податкове регулювання;
- регулювання процентної ставки;

- регулювання валютного курсу;
- проведення антимонопольних заходів, розвиток конкурентного середовища;
- зменшення дефіциту державного бюджету та державного боргу;
- регулювання сукупного попиту та насичення ринку пропозицією товарів;
- стимулювання розвитку підприємницького сектору, насамперед малого бізнесу;
- стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності;
- стимулювання розвитку фінансово-кредитного сектору, насамперед банківської системи, фондового ринку та ін.;
- раціоналізація зовнішньоекономічних відносин;
- заходи спрямовані на зменшення енергомісткості економіки та диверсифікації енергопостачання;
- створення резервів (енергоносіїв, критичних продовольчих товарів) і проведення товарних інтервенцій;
- здійснення контролю за цінами, встановлення граного рівня надбавок і рентабельності (тактичний інструмент) та ін.

Для проведення ефективної антиінфляційної політики важливе значення має встановлення чітких прозорих цільових орієнтирів інфляції та визначення конкретних заходів для їх досягнення (проведення так званої політики *інфляційного таргетування*).

Повноцінне таргетування інфляції об'єднує п'ять основних складових: чітко встановлена ціль щодо досягнення кількісного рівня інфляції у вигляді конкретного значення або діапазону; відсутність інших кількісних закріплених показників, таких як: фіксований обмінний курс або цільовий номінальний ВВП; відсутність підпорядкування монетарної політики тактичній меті та цілям фіскальної політики; незалежність центрального банку за використовуваними інструментами; прозора діяльність та регулярне звітування центрального банку громадськості.

До основних технічних параметрів таргетування інфляції належать:

1) значення таргету (числова інтерпретація) – точне числове значення або діапазон, в межах якого допускаються коливання таргету, а також вид таргету – обраний для таргетування

один із показників інфляції – індекс споживчих цін або показник «базової» інфляції;

2) горизонт таргету, що означає часовий лаг, протягом якого центральний банк при використанні монетарних інструментів зобов'язаний дотримуватися значення таргету;

3) комплексна система підзвітності і відповідальності центрального банку.

В одних країнах інфляційна ціль встановлюється спільно урядом і центральним банком, в інших тільки центральним банком. Застосування інфляційного таргетування, як показує досвід багатьох країн, не є обов'язковою умовою ефективної антиінфляційної політики.

Тема 6. Монетарна політика центрального банку: цілі, види, інструменти, передатний механізм

1. Поняття монетарної політики, її сутність та цілі.
2. Види монетарної політики: експансія та рестрикція.
3. Трансмісійний (передатний) механізм монетарної політики .
4. Застосування інструментів монетарної політики, їх класифікація.

1. Поняття монетарної політики, її сутність та цілі

Монетарна політика центральних банків як складова частина макроекономічної політики забезпечує фінансово-кредитне підґрунтя для стабільного соціально-економічного розвитку країни в цілому і кожного економічного суб'єкта, зокрема.

У Законі «Про Національний банк України» наведено наступне визначення **монетарної політики**: «Це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом використання визначених Законом «Про Національний банк України» засобів і методів».

Важливою умовою ефективності монетарної політики є транспарентність (прозорість) центрального банку та постійний зв'язок і комунікації з ринком та суспільством.

Цілі монетарної політики чітко визначаються тими завданнями, які на певному етапі її реалізації повинні бути досягнуті. Тобто існує чітка ієрархія цілей, причому досягнення цілей нижчого рівня повинно бути обов'язково підпорядковано завданням вищого рівня (рис. 17).

Рис. 17 Цілі монетарної політики центрального банку

Стратегічними цілями виступають ті, які визначені як основні в макроекономічній політиці держави. Як правило, виокремлюють **шість основних цілей монетарної політики**: економічне зростання, стабільність фінансових ринків, стабільність цін, стабільність процентних ставок, стабільність валютного курсу, висока зайнятість ресурсів.

Треба розуміти, що практично неможливо досягнути всіх перелічених стратегічних цілей монетарної політики водночас, тому що окремі з них між собою несумісні, а між різними інструментами досягнення цілей можуть мати місце розбіжності та суперечності, які заважають їх одночасному використанню на мікро- та макроекономічному рівні.

Проміжними цілями монетарної політики є певні кількісні параметри деяких економічних змінних, які будуть сприяти досягненню основних стратегічних цілей. Такі змінні впливають на пожвавлення або стримування кон'юнктури на грошових і товарних ринках.

Тактичні цілі монетарної політики, як і проміжні, є грошовими величинами. Вони мають оперативний, короткостроковий характер і спрямовані на досягнення проміжних цілей монетарного регулювання.

Монетарне регулювання відбувається при застосуванні сукупності заходів, методів та інструментів центрального банку, які спрямовані на досягнення цілей власне монетарної політики. Залежно від того, які обрані економічні пріоритети, застосовують три варіанти монетарного регулювання.

Перший варіант – гнучке регулювання, яке передбачає підтримку на низькому рівні відсоткових ставок за позиками, що позитивно впливає на інвестиційну діяльність економічних суб'єктів і на динаміку ВВП.

Другий варіант – жорстке регулювання, яке передбачає збереження незмінної величини грошової маси. У цьому випадку будь-яка зміна попиту на гроші обов'язково вплине на величину відсотка по кредитах, залишаючи фіксованою пропозицію грошей.

Третій варіант, який найчастіше використовується, – це проміжне регулювання, коли змінюється рівень відсотка і грошова маса, що дає можливість центральному банку обирати міру свого впливу на грошовий ринок у різних економічних умовах.

2. Види монетарної політики: експансія та рестрикція.

Виокремлюють два основних типи монетарної політики, кожному з яких притаманний свій перелік засобів та інструментів і деяке поєднання адміністративних та економічних методів регулювання.

Експансіоністська монетарна політика (політика дешевих грошей) супроводжується, зазвичай, послабленням контролю над приростом грошової маси в обігу, розширенням масштабів кредитування, зниженням рівня процентних ставок, збільшенням інвестицій та активізацією підприємницької діяльності.

Рестрикційна монетарна політика (політика дорогих грошей) спрямована на зменшення темпів зростання грошової маси, обмеження обсягу кредитних операцій комерційних банків і на підвищення рівня процентних ставок. Проведення такої стримувальної політики, як правило, супроводжується зменшенням державних витрат, збільшенням податків, а також іншими заходами, які спрямовані на зменшення інфляції та збалансування платіжного балансу. Рестрикційна монетарна політика застосовується з метою як нівелювання циклічних коливань ділової активності, зменшення спекулятивних операцій та запобігань банкрутств, так і для боротьби з інфляційними та девальваційними процесами.

У практиці сучасної економіки, як правило, монетарна експансія постійно чергуються з монетарною рестрикцією, проте часовий лаг монетарної експансії довший ніж рестрикції. Водночас важливе значення має своєчасна чітка реакція монетарної політики на зміну макроекономічної кон'юнктури. Оскільки наслідком надмірно експансіоністськи спрямованої монетарної політики може бути «перекредитування економіки», що призведе до зростання боргових зобов'язань, погіршення ліквідності, зменшення вартості активів, обвалу ринків, рецесії та спаду в економіці, виникненню фінансово-економічної кризи і погіршення добробуту людей. Відповідно, наслідком надмірно рестрикційно спрямованої монетарної політики може бути «недокредитування економіки» і зростання витрат економічних суб'єктів за рахунок зростання вартості обслуговування

кредитів та інших боргових зобов'язань (при підвищенні процентних ставок), як наслідок – зменшення пропозиції товарів на ринку та ще більшої інфляції.

За масштабами впливу монетарна політика може бути **загальною та селективною**. При загальній політиці заходи центрального банку поширюються на всі комерційні банки, при селективній (вибірковій) тільки на окремі кредитні інституції.

Селективну політику центробанк застосовує при недостатньому інституційному розвитку фінансових ринків, коли немає можливості забезпечити ефективний перерозподіл грошових ресурсів та інвестицій у потрібних для економіки напрямках. Така політика сприяє зміні руху кредитних ресурсів в окремих сферах економіки, проте, з іншого боку, – заважає нормальному функціонуванню фінансово-кредитної системи у зв'язку зі створенням преференційних умов кредитування окремим економічним суб'єктам.

Виділяють також дискреційну й недискреційну (автоматичну) монетарну політику. **Дискреційна (цілеспрямована, але різнобічна) монетарна політика** здійснюється центральним банком при відсутності або мінімальних обмеженнях в його діях, коли він сам визначає, чи проводити йому експансію або рестрикцію, а також ступінь жорсткості і засоби та інструменти монетарного регулювання. Це потрібно ЦБ, щоб він мав можливість швидко реагувати на зміни економічної кон'юнктури. У процесі проведення такої політики можливе використання різноманітних інструментів монетарного регулювання.

Автоматична монетарна політика здійснюється за раніше встановленими правилами та нормами, які не можуть бути змінені в разі необхідності. Головне правило цієї політики полягає в тому, що темпи приросту грошової маси повинні відповідати темпам зростання обсягу виробництва в довгостроковій перспективі та забезпечувати стримування інфляції на низькому рівні, що є суттєвою умовою для досягнення макроекономічної стабільності.

У сучасних соціально-економічних умовах монетарна політика стає ключовим фактором ефективного розвитку економіки. Широкий спектр дії такої політики дає змогу ЦБ

впливати на ділову активність, забезпечувати високу зайнятість ресурсів, контролювати діяльність комерційних банків і підтримувати курс національної грошової одиниці на стабільному рівні.

3. Трансмісійний (передатний) механізм монетарної політики, основні канали

Основним чинником ефективності монетарної політики є надійне функціонування **передатного (трансмісійного) механізму**, який «працює» на забезпечення цінової стабільності, дозволяє підтримувати стабільність банківського сектору та забезпечує передачу монетарних імпульсів до суб'єктів господарювання. Ефективність трансмісійного механізму особливо важлива в країнах, які розвиваються, де вплив монетарної політики на економічні процеси характеризується більшою невизначеністю, що пов'язано з постійними перманентними структурними та інституційними змінами.

В економічній науці вважається, що вперше термін «трансмісійний механізм» щодо сфери грошово-кредитних відносин запропонував Дж. М. Кейнс, під ним він розумів сукупність змінних, за допомогою яких пропозиція грошей шляхом впливу зміни процентної ставки і обсягів інвестицій в основний капітал впливає на величину сукупного випуску та активність економічних суб'єктів.

Особливо активізувалися дослідження проблем монетарного трансмісійного механізму в 1980–1990-х роках. Побудовано багато теоретичних моделей трансмісійного механізму, які засвідчили, що це поняття багатогранне та системне, а його зміст і внутрішні взаємозв'язки можуть змінюватися залежно від конкретних економічних умов кожної країни.

За визначенням, **трансмісійний (передатний) механізм** монетарної політики – це процес передачі змін у використанні інструментів монетарної політики центрального банку на фінансовий сектор економіки (зокрема на процентні ставки на міжбанківському, депозитному, кредитному ринках, на ціни на ринку цінних паперів, курс національної валюти, що позначається на переміщенні капіталу в сегментах фінансового

ринку), а у подальшому на – макроекономічні змінні (на реальний сектор, заощадження, споживання, інвестиції, чистий експорт, що позначається на рівні зайнятості, виробництва та цінновій стабільності), на основі використання певних каналів і зв'язків прямої та зворотної дії.

Процес передачі імпульсів від рішень центрального банку з монетарної політики до суб'єктів ринку на практиці відбувається з певним часовим лагом і зворотними ефектами. Визначають два етапи, які проходить імпульс змін, переданих економіці монетарною політикою. На першому етапі має місце прямий вплив інструментів монетарної політики. Зміна облікової ставки, чи зміни в монетарній базі та грошовій масі призводять до зміни умов на фінансовому ринку, а саме: ринкових відсоткових ставок, валютного курсу, вартості активів, загальної ліквідності в банківській системі, а також доступності кредитів для господарюючих суб'єктів. Крім того, виокремлюються та чітко позиціонуються очікування економічних агентів. А на другому етапі вже зміна умов на фінансово-кредитному ринку призводить до змін на ринках товарів і послуг у реальній економіці. У довгостроковому періоді такі номінальні зміни не будуть впливати на реальний сектор економіки, а тільки на динаміку рівня цін. У короткостроковому періоді такі зміни в номінальному споживанні будуть впливати на реальну економічну активність суб'єктів господарювання. Наскільки це відбудеться, залежить від реакції економіки на монетарні імпульси та ступеня жорсткості номінальних цін.

Передача імпульсів від заходів центрального банку до фінансового та реального секторів економіки відбувається через певні канали. У теорії та практиці фінансового регулювання економіки не склалося єдиної думки про те, яка є кількість каналів впливу монетарного регулювання на реальний сектор економіки. Зазвичай виділяють канал процентної ставки, кредитний канал і канал валютного курсу. З урахуванням особливостей розвитку, специфіки економіки і використовуваних інструментів монетарного регулювання багато дослідників виділяють також монетарний канал,

інфляційний канал, канал доходу і потоку готівкових надходжень, канал очікувань і портфельний канал.

За визначенням Національного банку України, **основними каналами трансмісійного монетарного механізму** є:

- процентний (процентних ставок);
- обмінного курсу (валютний);
- кредитний;
- цін активів;
- монетарний (грошовий);
- очікувань (довіри).

Реакція економіки на монетарну політику є результатом сукупної дії всіх каналів трансмісійного монетарного механізму.

4. Застосування інструментів монетарної політики, їх класифікація

Процес передачі імпульсів у межах каналів грошово-кредитного трансмісійного механізму здійснюється з використанням інструментів монетарної політики. Такими інструментами виступають заходи (методи, прийоми, важелі), які перебувають у розпорядженні центрального банку і використання яких впливає на цільові орієнтири монетарної політики. Особливістю інструментів монетарної політики є те, що при їх застосуванні центральний банк може впливати на процеси не тільки в грошово-кредитному секторі, а й у реальній економіці та зовнішньо-економічній сфері.

Наявні в розпорядженні центрального банку **інструменти монетарного регулювання** можна класифікувати за такими ознаками:

- характер впливу на грошовий ринок: інструменти прямі або адміністративні та опосередковані, непрямі або ринкові;
- об'єкт впливу: інструменти стимулювання, або експансіоністські та інструменти обмеження, або рестрикційні;
- спрямованість регулятивного впливу: інструменти загальної спрямованості та селективні (вибіркові) інструменти;

- термін впливу: довгострокові (період реалізація понад 1 рік) та короткострокові (період реалізація менше 1 року);
- характер впливу на ліквідність банків: інструменти, спрямовані на підтримання ліквідності в банківській системі, та інструменти, спрямовані на вилучення (стерилізацію) надлишкової ліквідності в банківському секторі.

У цілому перелік інструментів монетарної політики визначається специфікою країни використання та змінами ринкової кон'юнктури.

Згідно зі статтею 25 Закону України “Про Національний банк України”, основними економічними засобами і методами монетарної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- процентну політику;
- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку (їх купівля-продаж);
- управління золотовалютними резервами;
- рефінансування банків;
- зміну терміну розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Одним з основних інструментів монетарної політики виступає процентна політика. Зміна процентної ставки Національного банку являє собою процес регулювання Національним банком пропозиції та попиту на грошові ресурси шляхом зміни відсоткових ставок за своїми операціями з метою впливу на відсоткові ставки суб'єктів грошового та кредитного ринку і дохідність фінансових операцій.

Метою **процентної політики Національного банку** є забезпечення цінової стабільності. Національний банк установлює такі процентні ставки:

- облікову (дисконтну);
- за позиками рефінансування комерційним банкам;
- за депозитними сертифікатами Національного банку;
- за інструментами постійного доступу Національного банку.

Облікова (дисконтна) ставка виступає одним із найсуттєвіших інструментів монетарного та валютного регулювання. Це пояснюється трьома визначальними мотивами: по-перше, використання даного інструменту не вимагає значного часу та витрат; по-друге, визначення облікової ставки та її зміни знаходяться в одноосібній компетенції центрального банку; по-третє, ефект від зміни рівня облікової (дисконтної) ставки, як правило, можна визначити кількісно, тому що він має свій прояв у зміні номінальних процентних ставок за депозитами та кредитами на внутрішньому фінансовому ринку.

Політика обов'язкових резервів використовується, як правило, з метою забезпечення ліквідності банківської системи та монетарного регулювання. Доцільність проведення такої політики визначається тим, що між розміром обов'язкових резервів і обсягом банківських операцій наявний певний взаємозв'язок, котрий може вплинути на діяльність банківських установ.

Обов'язкові (мінімальні) резерви у сучасному розумінні – це кошти комерційних банків на коррахунку у центральному банку країни, розмір яких установлюється у відповідній пропорції до величини банківських зобов'язань (депозитів клієнтів).

Обов'язкові резерви мають виконувати дві основні функції, а саме:

- підтримка ліквідності банківських установ пов'язана із забезпеченням стабільності банківської системи загалом, що сприяє, по-перше, зменшенню рівня ризику банківських вкладень і мінімізації втрат у випадках банкрутств комерційних банків і, по-друге,

забезпеченню надійності розрахунково-касового механізму;

- регулювання пропозиції грошей в обігу – рівень обов'язкових резервів прямо впливає на кількісні параметри кредитування суб'єктів господарювання в економіці з боку банківських установ і визначає обсяг і динаміку грошової маси.

Політика рефінансування комерційних банків – це один із важливих інструментів монетарної політики, який використовується центральними банками. Під рефінансуванням розуміють забезпечення комерційних банків центральним банком додатковими коштами на кредитній основі, тобто запозиченими резервами. Ініціаторами рефінансування виступають комерційні банки. Вони звертаються до центрального банку у разі відсутності можливостей поповнити свої резерви з інших фінансових джерел.

Основною метою рефінансування банків є вплив на їх ліквідність при виконанні Національним банком функції кредитора останньої інстанції. Національний банк використовує такі кредити рефінансування: 1) постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт та 2) кредити рефінансування строком до 90 днів.

Національний банк України надає комерційним банкам кредити рефінансування шляхом проведення відсоткового або кількісного тендера з підтримання ліквідності банків. Повідомлення про проведення таких тендерів з підтримання ліквідності банків розміщується на сторінці офіційного інтернет-представництва.

Кількісний тендер – це тендер, на якому Національний банк України наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати певні суми кредитів рефінансування або розмістити в Національному банку кошти.

Відсотковий тендер – це тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються отримати кредит рефінансування або розмістити кошти.

У країнах із розвинутою ринковою економікою центральні банки надають перевагу такому інструменту

монетарної політики, як *операції із державними цінними паперами на відкритому ринку (їх купівля-продаж)*. **Операції на відкритому ринку** – це, з одного боку, операції центрального банку, які спрямовані на стабілізацію процентних ставок або регулювання обсягу грошової маси в обігу (це канал емісії), а з іншого – засіб боргової політики держави, який є купівлею чи продажом центральним банком цінних паперів державного боргу.

До операцій відкритого ринку відносять кредитні та депозитні операції РЕПО, операції з купівлі-продажу активів (цінних паперів або валюти). При цьому операції відкритого ринку поділяються на: операції з рефінансування чи депонування на тривалий термін; регулярні операції відкритого ринку; структурні операції; операції коригування.

Механізм відтворення операцій на відкритому ринку залежить від типу монетарної політики. При проведенні політики «дорогих» грошей центральний банк продає цінні папери комерційним банкам, у результаті чого значно скорочується обсяг фінансових ресурсів, які вони можуть використати на кредитування економічних суб'єктів, що справляє лімітований вплив на величину грошової маси та рівень ділової активності. Зате політика «дешевих» грошей передбачає, навпаки, купівлю центральним банком цінних паперів у комерційних банках, що веде до зростання їх ресурсної бази і дає змогу збільшити обсяг кредитних операцій та інвестицій, стимулюючи економічне зростання.

Виконання визначальної, конституційної функції Національного банку України – забезпечення стабільності національної грошової одиниці гривні, передбачає наявність золотовалютних резервів та ефективного управління ними.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» під **золотовалютним резервом** розуміють резерви України, відображені у балансі Національного банку України, які включають в себе активи, визнані світовою спільнотою як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків. До складу золотовалютних резервів входять такі активи: іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти в ній на рахунках за кордоном; цінні папери (крім акцій), які номіновані в

іноземній валюті; монетарне золото; резервна позиція країни в МВФ; спеціальні права запозичення (СПЗ); будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Національний банк на практиці застосовує золотовалютні резерви з метою виконання таких завдань:

а) продаж валюти на фінансових ринках для здійснення монетарної політики, зокрема політики впливу на обмінний курс;

б) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами та іншими резервними активами та операціях із забезпечення діяльності НБУ в межах сум, передбачених кошторисом доходів та витрат НБУ;

в) участь у формуванні капіталу та діяльності міжнародних організацій;

г) повернення НБУ валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, іноземним центральним банкам та іншим кредиторам, зокрема відсотків за користування такими коштами та інших обов'язкових нарахувань.

Регулювання імпорту та експорту капіталу також виступає інструментом впливу на грошову масу в обігу, який застосовується НБУ шляхом:

- визначення максимальних і мінімальних розмірів відсоткових ставок за іноземними депозитами в українських банках;
- реєстрацію імпорту й експорту капіталу;
- установлення для осіб, які мають борги перед нерезидентами, обов'язкового безвідсоткового вкладення певної частини від суми цих боргових зобов'язань в уповноважених банках України.

Експорт та імпорт капіталу супроводжуються надходженням і відтоком (репатріацією) іноземного капіталу. Значно впливають на стан грошових відносин у країні іноземні фінансові інвестиції, які вкладаються у вітчизняні цінні папери зі спекулятивним мотивом. Насамперед це стосується іноземних інвестицій у боргові зобов'язання держави. Якщо привабливість державних цінних паперів знижується, відбувається відтік іноземного капіталу з країни, а це провокує девальвацію курсу

національної валюти. Тому виникає потреба у вживанні з боку НБУ і Мінфіну певних заходів, серед яких – це, перш за все, зростання відсоткової ставки й рівня доходності емітованих державою цінних паперів.

Також Національний банк України має можливість здійснювати *операції із власними борговими зобов'язаннями шляхом випуску депозитних сертифікатів НБУ* терміном до 90 днів. **Депозитний сертифікат НБУ** – це борговий цінний папір у бездокументарній формі, який фіксує розміщення в Національному банку коштів банків та право на їх повернення, а також отримання відсотків після закінчення встановленого терміну. Такі операції здійснюють з метою зменшення надлишкової ліквідності у банківському секторі. Розміщення депозитних сертифікатів Національний банк здійснює також шляхом проведення тендерів. За необхідності Національний банк здійснює позачергові тендери з розміщення депозитних сертифікатів, а ще приймає рішення про дострокове їх погашення, про що інформує комерційні банки.

Тема 7. Державний бюджет і податкова система – фіскальна сфера державного регулювання економіки

1. Зведений (консолідований), державний та місцеві бюджети. Бюджетна децентралізація.
2. Структура доходної частини бюджету . Загальнодержавні та місцеві податки як інструмент державного регулювання. Особливості спрощеної системи оподаткування.
3. Податкова ставка, податкове навантаження та крива Лаффера.
4. Структура видаткової частини бюджету. Бюджетний дефіцит і способи збалансування державного бюджету: класичний, кейнсіанський та інституціональний підходи.
5. Державний борг (його структура) та валовий зовнішній борг: причини, наслідки та механізм управління.
6. Взаємозв'язок між економічним зростанням, безробіттям та інфляцією.

1. Зведений (консолідований), державний та місцеві бюджети. Сутність бюджетної децентралізації.

Сферою фіскального регулювання, власне тим об'єктом, на який спрямована фіскальна політика, є насамперед, зведений (консолідований), державний та місцеві бюджети, їх доходна та видаткова частина, загальнодержавні та місцеві податки, збори, рівень дефіцитності бюджету, державний борг та їх вплив на інвестиційну діяльність, безробіття, рівень інфляції, платіжний баланс, економічне зростання, розвиток соціальної сфери, рівень добробуту людей та ін.

Удосконалення фіскальної політики взаємопов'язане із розширенням (або оптимізацією) завдань і функцій, які виконують державні інституції. Проте як податкові, так і бюджетні інструменти впливають на економічний розвиток (зростання) не тільки залежно від обсягу перерозподілу ВВП країни через систему публічних фінансів, але і залежно від моделі фіскального устрою країни, якості відповідних інститутів. Різні наукові школи економічної теорії по-різному аргументують (доводять) вплив податково-бюджетних

інструментів на зайнятість, внутрішній попит і темпи зростання реального ВВП.

І бюджетна, і податкова політика належать до головних різновидів економічної політики держави. При цьому бюджетна політика зорієнтована на оптимізацію формування доходів і використання суспільних (державних) фінансових ресурсів, зростання ефективності бюджетних інвестицій в економіку, координацію загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, управління державним боргом та дотримання соціальної справедливості при перерозподілі валового продукту. А мета податкової політики – забезпечення економічно обґрунтованого податкового тягаря на економічних суб'єктів, стимулювання продуктивної діяльності та забезпечення принципу соціальної справедливості при оподаткуванні доходів фізичних осіб.

З метою виконання своїх функцій та забезпечення макроекономічної стабільності і соціально-економічного розвитку держава формує власні доходи та регулює формування інших доходів у країні, здійснює їх перерозподіл через бюджетний процес (державний бюджет).

Державний бюджет – це головний фінансовий план держави, що охоплюється терміном один рік, іншими словами, щорічний баланс доходів і видатків держави, який також охоплює прогностичні показники бюджетів на два-три наступні роки.

Місцеві бюджети – це щорічний баланс доходів і витрат адміністративно-територіальних одиниць держави: області, району, міст, об'єднаних територіальних громад.

Зведений (консолідований) бюджет держави охоплює державний бюджет і всі місцеві бюджети та систему взаємодій між ними. Також необхідно розрізняти відмінні одне від одної категорії, такі як *обласний бюджет і зведений бюджет області* – складовими якого, крім обласного бюджету, є бюджети всіх міст і об'єднаних територіальних громад на території області. Аналогічно, *районний бюджет і зведений бюджет району* – складовими якого, крім районного бюджету, є бюджети всіх міст і об'єднаних територіальних громад на території району. В Україні після проведення адміністративно-територіальної

реформи відповідно до наявного адміністративно-територіального устрою наявні 24 області, АР Крим (тимчасово окупована), 136 районів (було 490), 1470 об'єднаних територіальних громад і понад 12500 міст, селищ та сіл.

Процедура складання, формування, подання, розгляду, прийняття та моніторингу виконання бюджету, внесення змін і поправок до бюджету чітко визначена та регламентується законодавством кожної держави. Основні бюджетні параметри (обсяг доходної й видаткової частини, рівень дефіциту бюджету) розраховуються на основі прогнозних макроекономічних показників: ВВП, рівня інфляції, рівня безробіття, величини державного боргу, середнього рівня заробітної плати, мінімального рівня заробітної плати та ін.

Через зведений бюджет у різних країнах, як правило, перерозподіляється від 30 % до 50 % і більше ВВП держави. Як показує світовий досвід, більш ефективною є децентралізована бюджетна система, в якій місцеві бюджети, а не державний бюджет займають більшу питому вагу у структурі зведеного (консолідованого) бюджету держави. Делегування більше фінансових повноважень місцевим органам влади з огляду на те, що вони безпосередньо близькі до проблем і потреб громади, є важливою умовою більш ефективного розподілу бюджетних коштів і в цілому фіскального регулювання.

Крім надання більших фінансових повноважень і ресурсних можливостей місцевим органам влади, важливе значення також має:

- Наявність мотивації органів місцевої влади щодо розширення бази оподаткування (розвитку підприємництва, збільшення інвестицій) на території громад і збільшення бюджетних надходжень. Безумовно, не ліпша ситуація, коли у структурі доходної частини місцевих бюджетів міжбюджетні трансферти (субвенції та дотації вирівнювання) становлять більше 50 % або взагалі на рівні 80-90%. Таким громадам важко здійснювати ефективний розвиток;

- Чітке розуміння населенням того факту, що саме сплачені податки вони повинні отримувати якісні послуги, відповідний сервіс, розвинену інфраструктуру, благоустрій території та ін.;

- Витрати на утримання апарату органів місцевої влади (його кількісний штат) повинні залежати від ефективності їх діяльності та бути під контролем жителів громади;

- Прозорість у прийнятті рішень місцевої влади. Здійснення моніторингу й ефективного контролю з боку громадськості за її діяльністю.

2. Структура доходної частини бюджету. Загальнодержавні та місцеві податки як інструмент державного регулювання. Особливості спрощеної системи оподаткування.

Державний бюджет, як і місцеві бюджети, складаються з двох частин: *доходної та видаткової*.

Основним джерелами формування доходної частини бюджету є:

- податки;
- плата за ресурси які належать державі;
- доходи отримувані державними компаніями від здійснення підприємницької діяльності, що перерозподіляються до бюджету;
- кошти отриманні від продажу та приватизації державного майна;
- сплачені штрафні санкції, пеня;
- інші неподаткові надходження.

Як правило, не менше $\frac{3}{4}$ всіх бюджетних надходжень становлять податки. За суттю, податки виступають як відносини між державою та економічними суб'єктами щодо формування централізованого фонду грошових коштів, необхідного для виконання державою своїх функцій по забезпеченню населення суспільними благами.

Податки, як і бюджет, виконують споріднені функції (які є проявом їх суті), а саме: акумулювання, перерозподільну, регулюючу, інвестиційну, стимулюючу, інформаційну, індикативну, соціальну, контрольну та інші.

Усі податки поділяються на *загальнодержавні та місцеві*, а також на *прямі та непрямі*.

Прямі податки – це ті податки, які сплачуються з доходів і майна платників (податок на прибуток, податок з доходів фізичних осіб, податок на нерухомість, податок за землю та ін.)

Непрямі податки – це ті податки, які сплачуються при купівлі товарів і послуг, так звані податки на споживання (податок на додану вартість, акцизний збір, мито та ін.)

У країнах з розвинутою економікою, на відміну від країн, що розвиваються, більшу питому вагу у структурі податкових надходжень займають прямі податки, насамперед з огляду на більш високий рівень доходів, прибутків, заробітних плат, а також вартості нерухомого майна, земельних ділянок тощо.

Податковим законодавством України визначено сім загальнодержавних податків і чотири місцевих податки і збори.

До загальнодержавних податків, зборів і платежів відносять:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- екологічний податок;
- рентна плата;
- мито;
- військовий збір;

До місцевих податків, зборів і платежів відносять:

- податок на майно;
- єдиний податок;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

Основними бюджетоутворюючими податками (як правило, 2\3 від усіх податкових надходжень) є: податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість. У країнах з розвинутою економікою основним бюджетоутворюючим податком місцевих бюджетів є податок на майно. Податок на майно досить ефективний та найменш корумпований і тіньовий податок, оскільки при належному обліку та кадастрі майна практично неможливо приховати (на відміну від інших податків) базу

оподаткування. Місцеві податки, як правило, становлять близько 30-40 % у структурі доходів місцевих бюджетів.

В Україні існує дві системи оподаткування: **загальна та спрощена.**

Власники бізнесу (компаній) можуть самостійно вибирати, яку систему їм використовувати. **Загальна система оподаткування** дозволяє здійснювати будь-який вид діяльності, дозволений КВЕДом, і не обмежує по чисельності найманих працівників та обсягу валового доходу. Господарюючі суб'єкти, які використовують систему спрощеного оподаткування, сплачують один податок (єдиний податок) і не сплачують такі окремі види податків:

- ПДВ для поставок на території України (за винятками, визначеними нижче для 3 груп платників єдиного податку),
- податок на прибуток,
- військовий збір,
- земельний податок (крім податку на землю, яку ФОП не використовує для власної підприємницької діяльності).

Спрощена система оподаткування – це спеціальний податковий режим, запроваджений для зниження податкового навантаження та стимулювання малого підприємництва в Україні. Вона запроваджена Указом Президента «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва».

Фізичні чи юридичні особи, у тому числі нерезиденти, можуть скористатися спрощеною системою оподаткування, якщо вони відповідають вимогам і критеріям, установленими законодавством. При цьому в рамках спрощеної системи оподаткування всі суб'єкти підприємницької діяльності розділені на 4 групи:

Ставки єдиного податку:

- для 1 групи – до 10% розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законодавством держави;
- для 2 групи – до 20% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством держави;
- для 3 групи ставка єдиного податку встановлена у відсотках від доходу: 3% – платники ПДВ, або 5% – неплатники ПДВ;

- для 4 групи розмір ставки єдиного податку з 1 гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування (у % до бази оподаткування)».

Сукупність усіх встановлених (визначених) законодавством держави податків, наявних підсистем (загальної та спрощеної) та механізму оподаткування прийнято називати **податковою системою**.

На ефективність податків як важелів регулювання економіки впливає багато факторів, насамперед:

- величина податкових ставок;
- ефективність механізму адміністрування податків;
- наявна регламентація (чітке визначення) об'єкта і бази оподаткування тих чи інших податків;
- частота змін податкового законодавства;
- світогляд, цінності та ментальність платників податків тощо.

3. Податкова ставка, податкове навантаження та крива Лаффера.

Головні інструменти впливу державного податкового регулювання – це структура оподаткування та його рівень. Вважається, що рівень оподаткування виступає як своєрідний соціальний компроміс – податкове навантаження встановлюється на основі обраної моделі соціально-економічного розвитку країни, котра визначає співвідношення перерозподілу ВВП країни через систему публічних фінансів і якість державних інституцій у наданні суспільних послуг. Податковий тягар на макрорівні обчислюється як співвідношення податкових надходжень до ВВП і він прямо залежить від параметрів ставок податків і надання податкових пільг. Результативність визначеного рівня податкового навантаження оцінюють шляхом порівняння показника ефективної ставки для кожного окремого податку з її наявним значенням або через середню ефективну (імпліцитну) ставку.

Структура оподаткування визначається можливими різними варіантами комбінування податкових баз та податкових ставок. У контексті податкових баз виокремлюють

податки на споживання та податки на доходи і прибуток, податки на капітал, податки на працю. За методологією ОЕСР розрізняють податки на доходи; обов'язкові внески соціального страхування, які передаються центральному уряду; податки на робочу силу та на майно; податки на товари і послуги. Регулювання податкового тягаря на працю і капітал означає вплив на кон'юнктуру цих чинників виробництва на ринку і є також суттєвою причиною міграції трудового і фінансового капіталу між різними територіями.

У контексті впливу податкових ставок на економічну активність виокремлюють дві їх основні групи:

- залежно від способу встановлення – адвалорна, специфічна, комбінована;
- залежно від шкали оподаткування – регресивна, пропорційна, прогресивна.

Враховуючи можливості комбінацій податкових баз і ставок, уряд має великі можливості для впливу на інвестиційний та споживчий попит і отже, на темпи росту реального ВВП в цілому.

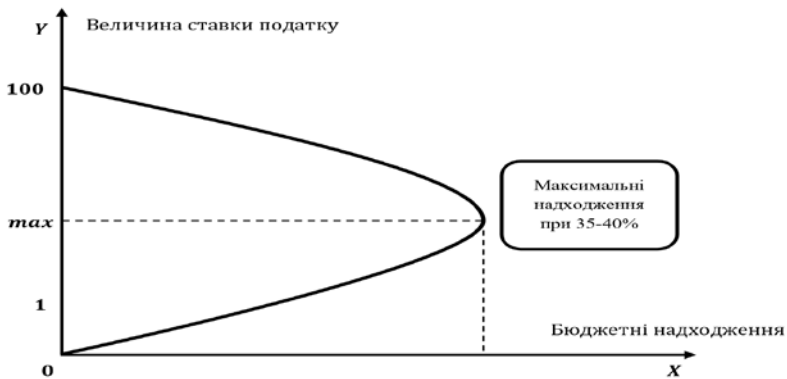
Податкова ставка – це законодавчо встановлена величина податку на одиницю оподаткування.

Величина податкових ставок в економіці держави та загалом наявне податкове навантаження на господарюючих суб'єктів повинні бути на рівні, який забезпечуватиме максимальний обсяг бюджетних надходжень. Підвищення податкових ставок не завжди сприяє збільшенню бюджетних надходжень, а встановлення надмірно високих податкових ставок може, навпаки, призводити до зменшення бюджетних надходжень.

Основні причини зменшення бюджетних надходжень при встановленні надмірно високих податкових ставок:

- зростання рівня тіньової економіки (намагання уникнути оподаткування);
- зменшення кількості господарюючих суб'єктів (відсутність мотивації в т. ч. щодо створення нових компаній);

Залежність бюджетних надходжень від величини податкового навантаження в економічній науці показує **крива Лаффера**.

Рис. 18 Крива Лаффера

Дана модель показує, що в ситуації низького рівня податкового навантаження в економіці незначне підвищення податкових ставок спершу буде призводити до зростання бюджетних надходжень, але після певно рівня, навпаки, до зменшення. Залежно від особливостей, специфіки та інституціонального середовища тієї чи іншої національної економіки, рівень податкового навантаження, який забезпечуватиме максимальний обсяг бюджетних надходжень, буде диференціюватися. Як правило, він знаходиться в межах 35-40 %. У даній точці буде змінюватись еластичність (кут нахилу) «кривої тіньової економіки».

Також важливе значення має те, наскільки ефективно бюджетні надходження розподіляються та як видатки бюджету впливають на розвиток економіки. Якщо апелювати до економічної науки, то, напевно, основний принцип сформований Д. Бьюкененом (Теорія суспільного вибору), згідно з яким додаткова (гранична) суспільна вигода повинна перевищувати додаткові (граничні) суспільні витрати. На макроекономічному рівні набагато складніше, ніж на мікроекономічному рівні здійснювати дисконтування суспільних грошових потоків і визначати наскільки ефективними будуть видатки бюджету в ті чи інші сфери та сектори економіки. Проте важливо, щоб структура видатків

була збалансованою, а обсяг видатків забезпечував найбільший економічний та соціальний мультиплікативний ефект.

4. Структура видаткової частини бюджету. Бюджетний дефіцит та способи збалансування державного бюджету: класичний, кейнсіанський та інституціональний підходи.

Основними напрямками видатків бюджету (кожен з яких містить визначену ЗУ «Про державний бюджет» кількість статей) є:

- національна оборона (як правило, в межах 10% видатків бюджету, а в період війн чи милітаризованих державах значно більше);

- державне управління, утримання державного апарату, в т. ч. правоохоронні органи, судові інституції (як правило, до 10% видатків бюджету);

- соціальний захист населення (як правило, в межах 20% видатків бюджету);

- бюджетний сектор – соціальна сфера: освіта, наука, охорона здоров'я, культура, спорт та ін. (як правило, в межах 50% видатків бюджету);

- розвиток економіки: фінансування інфраструктурних, логістичних, інвестиційно-інноваційних проектів, реалізації цільових програм розвитку підприємництва, аграрного сектору, енергетичного сектору, сектору громадського транспорту, житлово-комунального господарства, туризму, захисту довкілля (екологія), різні капітальні видатки тощо (як правило, в межах 30% видатків бюджету);

- обслуговування державного боргу (як правило, в межах 10-15% видатків бюджету) тощо.

Державний бюджет повинен бути збалансований, що є важливою умовою фінансової та в цілому макроекономічної стабільності. *Розрізняють три стани державного бюджету:*

- нормальний (збалансований) – рівність доходів і видатків бюджету;

- профіцитний – доходи перевищують видатки;

- дефіцитний – видатки перевищують доходи.

Також розрізняють структурний дефіцит бюджету, який є проявом дискреційної (цілеспрямованої) фіскальної політики, та циклічний дефіцит бюджету, який є проявом зміни макроекономічної кон'юнктури та спаду економіки.

В економічній науці існують різні підходи, до пояснення впливу дефіциту бюджету на функціонування економіки. Згідно з **кейнсіанським підходом**, бюджетний дефіцит може бути використаний як інструмент стимулювання розвитку економіки. Шляхом збільшення видатків бюджету за рахунок використання державного кредиту здійснюється фінансування інвестицій, що через ефект мультиплікації забезпечує стимулювання економічного зростання. Згідно з **класичним підходом** перевага повинна надаватись збалансованому бюджету, оскільки використання бюджетного дефіциту як засобу стимулювання інвестицій та економічного зростання може спричинити індукування інфляційних процесів, зростання державного боргу та розбалансування фінансової системи. Крім того, «накачування» попиту в економіці за рахунок зростання бюджетних витрат не завжди призводитиме до стимулювання пропозиції та економічного зростання, тож можуть зростати ціни та реагуватиме (зростатиме) імпорт і буде мати місце відтік іноземної валюти за кордон.

Попри те, що в економічній науці (академічній науковій спільноті) більш правильним видається класичний підхід, реалії такі, що уряди більшості держав переважно надають перевагу кейнсіанському підходу – дефіцитному бюджету як засобу стимулювання розвитку економіки.

Згідно з інституціональним підходом, при використанні такого фінансового важеля як дефіцит бюджету насамперед необхідно враховувати стан економіки, наявне інституціональне середовище, розвиненість фінансових інститутів, роль таких інституцій як довіра (рівень довіри до інституту держави), очікування та поведінка економічних суб'єктів.

У теорії та практиці економіки прийнято вважати, що рівень дефіциту бюджету не повинен перевищувати 2-3% до ВВП держави.

Відношення суми дефіциту бюджету до ВВП у відсотках називається **рівнем дефіциту бюджету**.

$$BDR = \frac{BD_{value}}{GDP} \times 100\%$$

де,

BDR – рівень дефіциту бюджету

BD_{value} – обсяг дефіциту бюджету

GDP – валовий внутрішній продукт

Якщо значення даного показника перевищуватиме відповідний пороговий рівень (2-3% до ВВП), то є ризики інфляційних процесів, зростання державного боргу, розбалансування системи державних (публічних) фінансів, девальвації національної валюти, погіршення макроекономічної ситуації та спаду економіки.

Будь-який зі *способів збалансування бюджету (емісія грошей, підвищення податків, державні позики) індукує інфляцію* (за принципом «усі дороги ведуть до інфляції» – «як і всі дороги вели до Риму в античний період»). **Основні можливі способи збалансування бюджету:**

- Емісія грошей (надмірне зростання грошової маси, в ситуації, коли темпи економічного зростання менші) створює ризики інфляції.

- Підвищення податків призводить до зростання витрат бізнесу на сплату податків і зростання в цілому сукупних витрат і, як наслідок, до зростання цін (інфляції). Крім того, підвищення податків призводять до зменшення інвестицій та спаду економіки (зменшення сукупної пропозиції), відповідно, якщо товарів на ринку стає менше, вони зростають у ціні.

- Державні позики, як внутрішні так і зовнішні, призведуть до зростання державного боргу. Тож, державні позики на внутрішньому ринку (ситуація, коли резиденти позичають державі) призведуть до зменшення наявних фінансових ресурсів на фінансово-кредитному ринку, як наслідок – зростання їх вартості (підвищення процентних ставок), збільшення витрат бізнесу на обслуговування кредитних ресурсів і збільшення сукупних витрат, зростання

цін, а також до зменшення інвестицій та сукупної пропозиції і ще більшої інфляції. Державні позики на зовнішньому ринку (ситуація, коли нерезиденти позичають державі) створюють ризики розбалансування валютного ринку через певний часовий лаг (виникнення дефіциту іноземної валюти), оскільки їх необхідно повертати із нарахованими відсотками в більших обсягах, що призведе до девальвації національної валюти, яка через різні канали створюватиме тиск на ціни, що вплине на інфляцію.

Важливими умовами, які необхідно враховувати при оцінці ефективності використання державного кредиту (позик), крім того, що рівень дефіциту бюджету не повинен перевищувати 2-3% до ВВП, є:

- Величина відсоткової ставки (дисконту), під який держава отримує позику. Кредит під високий відсоток створює макроекономічні ризики та не може бути достатньо ефективним (аналогічно, як для приватного бізнесу).

- Термін, на який держава позичає кошти. Короткострокові позики (на відміну від довгострокових) створюють макроекономічні ризики та не можуть бути достатньо ефективними (аналогічно, як для приватного бізнесу).

- Як саме використовуються позичені кошти державою. З огляду на досвід країн з розвинутою економікою, за рахунок державного кредиту, як правило, фінансуються видатки розвитку (а не споживання), оскільки вони мають більшу мультиплікацію та стимулюють економічне зростання (за аналогією з приватним бізнесом: взятий кредит повинен забезпечувати масштабування та більші прибутки).

5. Державний борг (його структура) та валовий зовнішній борг: причини, наслідки та механізм управління.

Дефіцит бюджету є причиною виникнення державного боргу. Власне, **державний борг** – це накопичена урядом сума позичених коштів для фінансування дефіциту бюджету.

Виникнення боргових зобов'язань для будь-яких господарюючих суб'єктів (як приватного, так і для державного

сектору) не є критичним, більше того, є звичною практикою. У теорії та практиці економіки прийнято вважати, що рівень державного боргу не повинен перевищувати 60% до ВВП. Проте для країн зі стабільно функціонуючою розвинутою економікою та фінансовою системою і, відповідно, для країн із інституціонально недостатньо розвинутою економікою та фінансовою системою максимально допустиме значення даного показника може бути різним (на багато менше, ніж 60% до ВВП).

Розрізняють *внутрішній (як правило, через емісію ОВДП) і зовнішній (як правило, через емісію ОЗДП) державний борг*. Як перший так і другий мають свої переваги та недоліки. У країнах з розвинутою економікою як правило, більшу питому вагу у структурі боргу займає внутрішній державний борг, а в країнах що розвиваються, з огляду на дефіцит фінансових ресурсів на внутрішньому ринку, більшу питому вагу у структурі боргу займає зовнішній державний борг. Світовий досвід доводить, що внутрішній державний борг менш негативно впливає на стабільність функціонування економіки. Основною перевагою зовнішнього боргу є те, що держава не вилучає кошти на внутрішньому фінансовому ринку у приватних інвесторів і банківських установ, а залучає їх зовні (зовнішня фінансова «ін'єкція» по відношенню до національної економіки), проте основним недоліком зовнішнього державного боргу є те, що коли кошти повертатимуться з нарахованим відсотком, то це може спричинити розбалансування державної фінансової системи та внутрішнього фінансового, інвестиційного, валютного та інших ринків, а також девальваційні та інфляційні процеси. А основним недоліком внутрішнього державного боргу є те, що держава вилучає кошти на внутрішньому фінансовому ринку у приватних інвесторів і банківських установ, що негативно позначається на кредитуванні та інвестиціях, проте основною перевагою внутрішнього боргу є те, що коли кошти повертатимуться, то вони залишаються в національній економіці на внутрішньому фінансовому, інвестиційному, валютному та інших ринках.

Абсолютний розмір державного боргу не є показовим макроекономічним показником, тому для оцінки впливу

величини державного боргу на функціонування економіки використовуються відносні показники:

- *відношення суми державного боргу до ВВП,*
- *відношення суми обслуговування державного боргу до ВВП.*

Якщо значення показника державного боргу перевищуватиме відповідний пороговий рівень (60% до ВВП), а значення показника суми обслуговування державного боргу перевищуватиме відповідний пороговий рівень (15% до ВВП), то є ризики дефолту, банкрутств, розбалансування системи державних (публічних) фінансів, погіршення стану платіжного балансу, інфляційних і девальваційних процесів, погіршення макроекономічної ситуації та спаду економіки.

Також негативними наслідками зростання державного боргу та надмірного боргового тягаря можуть бути:

- витіснення приватного капіталу;
- підвищення податків для обслуговування боргу;
- зменшення соціальних витрат і витрат на споживачі потреби населення;
- перерозподіл національного доходу на користь власників державних цінних паперів тощо.

Накопичення державного боргу під час рецесії та посткризового відновлення економіки робить актуальною також потім проблему зниження показника співвідношення боргу до валового внутрішнього продукту. У зв'язку з цим питання фінансової консолідації стають першочерговими для вирішення, адже вони базові для досягнення довгострокової фінансової стабільності. А це здійснюється шляхом інституційного обмеження видатків та дефіциту бюджету, державного боргу. Встановлення лімітів (граничних «стель») для видаткової частини бюджету можливе за наявності середньострокового бюджетного планування та бюджетної стратегії.

Виважена боргова політика уряду є важливим чинником макроекономічної стабільності, фінансової безпеки держави й умовою ефективного функціонування економіки.

Управління державним боргом передбачає використання таких інструментів:

- реструктуризація боргу – зміна умов виплати боргу, зміна умов дохідності та надання країні можливості викупу свого боргу;

- рефінансування боргу – випуск нових цінних паперів для того, щоб розрахуватися з власниками старих позик;

- конверсія боргу – обмін боргових зобов'язань на власність;

- консолідація боргу – зміна строків виплати боргу та ін.

При оцінці наявної макроекономічної кон'юнктури, боргового навантаження на економіку та в цілому стану національної економіки важливе значення має такий показник як **валовий зовнішній борг держави**, який охоплює в себе зовнішній державний борг і зовнішній корпоративний (приватний) борг.

До прикладу, навіть у ситуації, коли рівень державного боргу незначний, (тобто не перевищує відповідний пороговий рівень), але високий рівень корпоративного (приватного) боргу (більше 60% до ВВП), то така ситуація може також негативно вплинути на стан платіжного балансу, фінансовий ринок і в цілому на фінансову систему держави, як наслідок – спричинити фінансово-економічну кризу, девальваційні та інфляційні процеси, спад економіки та ін.

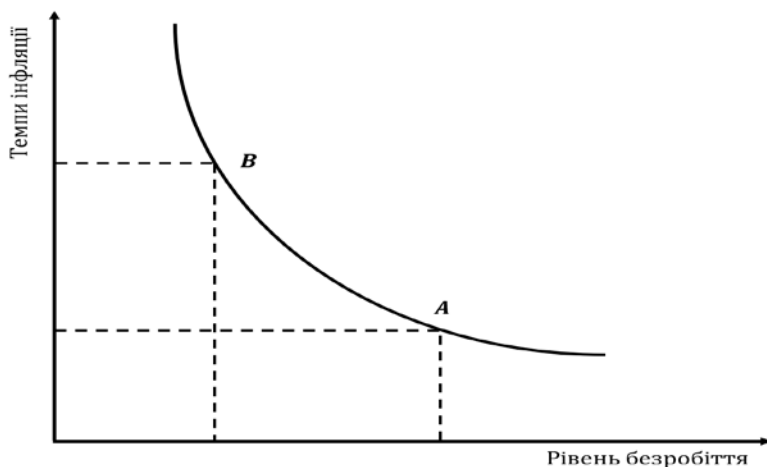
6. Взаємозв'язок між економічним зростанням, безробіттям та інфляцією.

Стимулювання економіки шляхом збільшення бюджетних витрат за рахунок зростання дефіциту бюджету та державного боргу може вплинути на інфляцію, економічне зростання (спад економіки), на зайнятість та безробіття в економіці держави. Зв'язок між цими економічними явищами та процесами під впливом тих чи інших факторів у різних макроекономічних умовах може бути як прямим, так і зворотним. Згідно з класичною концепцією, помірна інфляція в межах 10% стимулює інвестиційну діяльність і економічне зростання («розігріває економіку»), що створює попит на трудові ресурси та призводить до зменшення рівня безробіття. А галопуюча інфляція (тим більше, гіперінфляція) може призвести до підвищення процентних ставок, зменшення кредитування,

інвестицій та спаду економіки («її охолодження»), що зменшує попит на трудові ресурси та призводить до зростання рівня безробіття. Тобто матимуть місце такі явища як стагфляція (інфляція, яка супроводжується рецесією і спадом економіки) та сламфляція (інфляція, яка супроводжується зростанням безробіття).

Водночас, може мати місце ситуація, коли рівень безробіття впливає на інфляцію. Згідно з кейнсіанською концепцією, в умовах низького рівня безробіття створюється ситуація дефіциту робочої сили і бізнес з метою залучення робочої сили змушує підвищувати заробітну платню, що призводить до зростання витрат (у соціально зорієнтованих ринкових економіках витрати на фонд оплати праці займають основну питому вагу у структурі сукупних витрат) і зростання цін (інфляції). В умовах більш високого рівня безробіття створюється ситуація профіциту робочої сили, тому заробітна платня та витрати бізнесу на фонд оплати праці не зростатимуть, а рівень інфляції буде низьким.

Ситуацію можливої оберненої залежності між інфляцією та безробіттям відображає неокейнсіанська модель Філіпса (новозеландський учений-економіст В. Філіпс).

Рис. 19 Модель Філіпса

Щодо зв'язку між рівнем безробіття та економічним зростанням, то він також може мати різний характер. Згідно з кейнсіанською концепцією, економічне зростання призводитиме до залучення більшої кількості трудових ресурсів, що є важливою умовою зменшення безробіття (товарний ринок визначає рівновагу на ринку ресурсів). Згідно з класичною концепцією, навпаки, зменшення безробіття й збільшення зайнятості трудових ресурсів є важливою умовою економічного зростання (ринок ресурсів визначає рівновагу на товарному ринку).

Тема 8. Фіскальна політика держави: цілі, види, інструменти, передатний механізм

1. Поняття фіскальної політики, її сутність та цілі. Дискреційна та недискреційна (автоматична) фіскальна політика.
2. Трансмісійний (передатний) механізм фіскальної політики.
3. Застосування інструментів фіскальної політики, їх класифікація.

1. Поняття фіскальної політики, її сутність та цілі. Дискреційна та недискреційна (автоматичні стабілізатори) фіскальна політика.

Термін «фіскальна політика» (fiscal policy) вперше використано у праці "The General Theory of Employment, Interest, and Money" Дж. М. Кейнсом для характеристики одного із чинників, які впливають на сукупне споживання та використовується як засіб більш справедливого розподілу суспільних ресурсів.

У вітчизняній науковій літературі зазначається, що **фіскальна політика** – це сукупність фінансових заходів, важелів, методів та інструментів, спрямованих на виконання державою належних їй функцій, насамперед регулювання доходів і видатків бюджету з метою досягнення певних соціально-економічних цілей.

А цілями фіскальної (бюджетно-податкової) політики, як і будь-якої макроекономічної політики, є забезпечення:

- економічного зростання;
- стабільного рівня цін (вирішення проблеми інфляції);
- зайнятості ресурсів (насамперед розв'язання проблеми циклічного безробіття);
- вирівнювання платіжного балансу.

До *складових фіскальної політики* відносять політику державних доходів і політику державних видатків.

У реальній економічній практиці урядові структури часто стикаються із проблемою вибору цільового напрямку фіскальної політики та інструментів і засобів його досягнення. Залежно від фази економічного (ділового) циклу, в якій знаходиться економіка, а також цілей та інструментів, які застосовуються, виділяють основні два типи бюджетно-

податкової політики: експансіоністську (стимулюючу) та рестрикційну (стримуючу).

Стимулююча фіскальна політика (фіскальна експансія) в короткостроковому періоді спрямована на стимулювання ділової та інвестиційної активності економічних суб'єктів, подолання циклічного спаду за рахунок збільшення державних витрат і зниження податків (або комбінації цих заходів). Тому, у довгостроковому періоді зниження податків може призвести до підвищення темпів економічного зростання, зміцнення економічного потенціалу країни.

Стримуюча фіскальна політика (фіскальна рестрикція) має на меті в короткостроковому періоді запобігання так званому перегріву економіки. Вона, навпаки, передбачає зниження державних витрат і зростання податкових ставок, що дозволяє знизити темпи інфляції попиту та гальмувати зростання спекулятивних операцій, уникати банкрутств. У довгостроковому періоді ці заходи можуть призвести до стагфляції та сламфляції, тобто спаду виробництва і зростання безробіття та інфляції.

За характером впливу розрізняють дискреційну та автоматичну фіскальну політику. **Дискреційна бюджетно-податкова політика** передбачає цілеспрямоване свідоме втручання держави в податкову систему і зміни в бюджетних видатках з метою впливу на економічне зростання, інфляцію та безробіття. Така політика пов'язана з державними програмами зайнятості, соціальною політикою, політикою регулювання доходів, зміною податкових ставок.

При **недискреційній (автоматичній) фіскальній політиці** збільшення чи зменшення бюджетного дефіциту або бюджетного профіциту, відбувається автоматично, через дію автоматичних стабілізаторів. Автоматичний («вбудований») стабілізатор – це механізм, який без додаткових дій уряду спроможний зменшити циклічні коливання в економіці та без проведення цілеспрямованої спеціальної економічної політики. Такими вбудованими стабілізаторами є трансфертні платежі (страхування по безробіттю) та прогресивна податкова система. Зміна цих величин унаслідок циклічних коливань сукупного доходу, як правило, призводить до збільшення податкових

надходжень у фазі зростання ВВП і до їхнього зменшення у період економічного спаду.

Важливо також мати на увазі чинник невизначеності, який має місце в процесі проведення фіскальної політики. Це стосується, перш за все, проблеми чіткого визначення економічної ситуації. Для згладжування циклічних коливань не завжди можливо чітко визначити, якою повинна бути економічна політика, а це може негативно позначитися на ефективності функціонування економіки.

Фіскальна політика також має різноманітні важелі впливу на процес міжбюджетних відносин у сфері публічних фінансів. Це пов'язано, по-перше, із поділом податків на загальнодержавні та місцеві, по-друге, із законодавчо закріпленим наданням повноважень органам місцевої влади щодо регулювання як бази оподаткування, так і податкових ставок по місцевих податках і зборах, і, по-третє – закріплення за доходами місцевих бюджетів повністю або частково окремих загальнодержавних податків. Міра фіскальної децентралізації прямо впливає на зацікавленість місцевої влади стосовно залучення податкових надходжень до відповідних бюджетів, проте вона також вимагає наукового обґрунтування, адже це пов'язано із постійними ризиками виникнення чи збільшення диспропорцій в економічному розвитку різних територій.

Однією з головних передумов для ефективної діяльності інституту місцевого самоврядування виступає достатність власних джерел бюджетних надходжень і менша роль трансфертів із державного бюджету. Необхідно розуміти, що ефекти від фіскальної децентралізації різні залежно від моделі адміністративно-територіального устрою країни та структури економіки в розрізі територій.

У розумінні впливу інструментів державної податкової політики на сукупний попит важливе зниження наявного рівня податкового навантаження через зменшення податкових ставок або надання, як правило, цільових тимчасових податкових пільг. Зрозуміло, що результатом виконання наведених заходів є зменшення обсягів доходної частини бюджету на коротко- та середньостроковому горизонті та зростання показника дефіциту бюджету, що вимагає широкого залучення додаткових джерел

його фінансування. Відзначимо, що кейнсіанська економічна школа підтримувала заходи державної політики щодо зменшення податкового навантаження та дефіцитного фінансування економіки якраз у часи економічного спаду та рецесії. Уже потім має відбутись пожвавлення ділової активності економічних суб'єктів і стимулювання сукупного попиту. Проте реальна практика свідчить, що у країнах з трансформаційною економікою податкова політика переважно циклічна, а можливості для цілеспрямованого зниження податкового тягаря за умов економічного спаду суттєво обмежені з причини недостатньо розвиненого внутрішнього ринку державних запозичень та обмеженого доступу державних структур до залучення зовнішнього боргового фінансування. А тому зміни в системах оподаткування в плані зниження податкового навантаження, безумовно, вимагають реалізації цілого ряду виважених і послідовних заходів щодо зменшення видаткової частини бюджету. Звідси можна зробити висновок, що застосування інструментів податкової політики у такій формі стимулювання економіки може бути недовгим і стосуватись у першу чергу податків, які здійснюють прямий вплив на інвестиційну діяльність і на обсяги споживання економічних суб'єктів. А такими податками є податки на працю та податки на капітал, у нашому випадку – на прибуток.

Треба усвідомити, що надмірний рівень податкового навантаження в економіці призводить до суттєвого збільшення масштабів тіньової економіки, а це негативно впливає на загальну ефективність функціонування національної економіки та підриває довіру економічних суб'єктів до держави як соціального інституту. В теоретичному сенсі можливе падіння податкових надходжень має супроводжуватися зменшенням тих бюджетних видатків, фінансування яких найменш доцільне, та ефективності. Втілення заходів зниження ставок податків призводить до суттєвого збільшення бюджетного дефіциту. Але при цьому відбувається активізація темпів зростання темпів реального ВВП, що позначається на зниженні рівня безробіття, збільшенні доходів населення та зростанні розмірів соціальних стандартів.

Можливим варіантом є видатки на реалізацію окремих інвестиційних проєктів, програм з активізації зайнятості, розбудову інноваційної інфраструктури за рахунок додаткових податкових надходжень до бюджету. А для цього необхідне підвищення ставок податків або ж, що найбільше підходить для країн із трансформаційною економікою, розширення податкової бази. Віддача від цих заходів буде досягнута лише за умови доцільності та ефективності використання коштів бюджету, що вимагає якісних інститутів і бюджетної стратегії.

Вплив бюджетної політики у сфері видатків на сукупний попит потрібно аналізувати з урахуванням розуміння їх обсягу (тобто співвідношення до ВВП) та певної композиційної структури. Неокенсіанська доктрина в розумінні впливу зростання бюджетних видатків на економіку базується на такій логічній конструкції. Більш високі видатки бюджету вже дають підвищення попиту на товари виробничого призначення (продукції металургії, машинобудування, будівництва). А далі виробники цих видів продукції задовольняють попит на ринку, отже зростає попит на робочу силу в окремих галузях економіки, і, як наслідок, зростає заробітна плата, що вже прямо впливає на рівень приватного споживання. Сьогодні значно актуалізуються питання оцінки ефекту мультиплікатора зростання видатків бюджету задля стимулювання національної економіки, маючи на увазі можливість різних джерел фінансування таких видатків і монетарного регулювання.

Фінансисти структуру видатків бюджету розглядають у рамках функціональної та економічної бюджетних класифікацій, при цьому чимало науковців і практиків підкреслюють доцільність оцінки впливу регулювання як продуктивних, так і непродуктивних видатків бюджету на економічне зростання. Показник питомої ваги бюджетних видатків у ВВП суттєво залежить від моделі соціально-економічного розвитку, яку обрав електорат, політичних уподобань, які шляхом виборів переходять у конкретні рішення щодо перерозподілу суспільних фінансових ресурсів між галузями соціальної сфери, адміністративно-територіальними одиницями, витратами населення. Саме тому бюджетна політика впливає на

відтворення та стимулювання розвитку людського капіталу, таким чином стимулює економічне зростання.

Водночас, в окремих випадках обов'язки державного, отже суспільного фінансування освіти, охорони здоров'я, програм соціального захисту окремих верств населення, закріплені популістською політикою конституційно, без реальної оцінки ресурсної можливості реалізації зазначеного, і все це має деструктивний вплив на соціально-економічний розвиток суспільства.

Відсутність реальних джерел фінансування призводить до погіршення якості суспільних благ, обмежує доступ до надання державних послуг, сприяє корупції та зменшує довіру до держави у цілому. У розвинених країнах наявна вища відповідальність як виборця-платника податків за свої електоральні уподобання, так і політичних сил у країні за рішення у бюджетно-податковій сфері. Усе це проявляється у більш прогресивному підході до одержання суспільних благ на основі як державної (у повному чи частковому обсязі), так і урізноманітненої моделі фінансування соціальної сфери. У країнах з ринками, які розвиваються, у виборців присутній патерналізм у соціальних питаннях, а у сплаті податків панують лібералізм і лібертаріанство та фіскальна ілюзія. І шлях до змін ситуації у ліпший бік лежить через реальні податкові та бюджетні реформи, інституційні трансформації та, безумовно, через громадянський контроль за використанням коштів бюджету.

Розуміння побудови бюджетної політики з позиції визначення наявного потенціалу регулювання доходної та видаткової частини часто є діаметрально протилежними, адже одна частина фахівців наголошує на обмеженні такого регулювання потребою досягнення збалансованості бюджету в кожному періоді (коротко-, середньо- та довгостроковому), а інша допускає суттєве збільшення державних запозичень для фінансування бюджетного дефіциту, коли потрібно, що, на їх думку, і виступає як оптимальна фіскальна політика у межах середньо- та довгострокового економічного циклу.

Отже, фіскальна політика є одним з основних засобів державного регулювання. Ефективне фіскальне регулювання

економіки робить уряд спроможним розв'язувати такі макроекономічні проблеми, як стабілізація загального рівня цін, вирівнювання платіжного балансу, зменшення безробіття, стимулювання економічного зростання та інше.

2. Трансмісійний (передатний) механізм фіскальної політики

Більшість науковців у теоретичних дослідженнях трансмісійного механізму концентруються на передавальних каналах, де чинником імпульсу стають зміни у монетарній політиці держави. Набагато менше уваги приділено фінансовій частині трансмісії, де джерелом імпульсу є зміни у фіскальній політиці. Відсутність системного підходу при здійсненні заходів фінансової політики в цілому, а також нехтування механізмами фіскальної політики, якраз і створюють неефективності заходів монетарної політики.

Трансмісійний (передатний) механізм фіскальної політики – це процес передачі змін у використанні інструментів фіскальної політики на макроекономічні змінні (сукупний попит і сукупну пропозицію, заощадження, споживання, інвестиції, чистий експорт), що позначається на рівні зайнятості, виробництва та ціновій стабільності.

Серед каналів, які формують **трансмісійний механізм імпульсів фіскальної політики**, виокремлюють за ознакою ключового показника бюджетний та податковий канали.

Дію бюджетного каналу фінансово-монетарної трансмісії можна подати так:

$$\begin{aligned} G \downarrow \rightarrow AD \downarrow \rightarrow P \downarrow, \\ \text{або} \\ G \uparrow \rightarrow AD \uparrow \rightarrow Y \uparrow \rightarrow P \uparrow \end{aligned}$$

Тобто у загальному сенсі скорочення державних витрат G прямо впливає на зменшення сукупного попиту в економіці. За логікою моделі AD-AS зменшення сукупного попиту AD призводить до зниження випуску та загального рівня цін.

Бюджетному каналу фіскальної політики притаманний мультиплікативний ефект, зумовлений тим, що зростання

державних витрат збільшує дохід, а це викликає збільшення споживання, яке збільшує дохід і тому подібне. Показник (коефіцієнт), який показує, наскільки зростає рівноважний дохід у відповідь на збільшення державних витрат на одиницю, називається мультиплікатором державних витрат.

Його можна представити так:

$$m_g = \frac{1}{1 - MPC}$$

де,

m_g – мультиплікатор державних витрат

MPC – гранична схильність до споживання

Схема роботи податкового каналу може змінюватися залежно від типу податків, якими оперує уряд країни. Якщо наслідувати логіку «теорії економіки пропозиції», то скорочення податків (T) на виробництво і доходи фірм збільшує сукупну пропозицію та зменшує рівень цін:

$$T_{\text{на виробництво}} \downarrow \rightarrow \text{Фактори виробництва} \uparrow \rightarrow AS \uparrow \rightarrow P \downarrow$$

$$T_{\text{на доходи фірм}} \downarrow \rightarrow \text{Прибутки} \uparrow \rightarrow AS \uparrow \rightarrow P \downarrow$$

Проте у межах антиінфляційної політики уряд, як правило, підвищує ті податки, які зменшують доходи домогосподарств та інших господарюючих суб'єктів і здатні скоротити надлишковий попит:

$$T_{\text{на доходи домогосподарств}} \uparrow \rightarrow YD \downarrow \rightarrow C \downarrow \rightarrow AD \downarrow \rightarrow P \downarrow$$

У межах податкового каналу також відбувається мультиплікативний ефект, виражений у податковому мультиплікаторі. Цей мультиплікатор відображає величину зміни сукупного доходу у відповідь на зміну податків на одну одиницю. Його можна представити як:

$$m_t = \frac{MPC}{1 - MPC}$$

де,

m_t – податковий мультиплікатор

MPC – гранична схильність до споживання

Зрозуміло, що чим нижча ставка оподаткування, тим більший є мультиплікативний ефект. Тому прогресивна система оподаткування, при якій через зростання доходів зростають і податкові платежі до бюджету, знижує дію мультиплікативного ефекту в економіці.

3. Застосування інструментів фіскальної політики, їх класифікація

Значними важелями впливу держави на економічне зростання, рівень цін і зайнятість ресурсів є інструменти фіскальної політики.

Залежно від фази циклу, в якій знаходиться економіка, **інструменти фіскальної політики держави** застосовують по-різному. До прикладу, *інструментами стимулюючої бюджетно-податкової політики* (застосовуються при спаді та мають на меті зменшення рецесійного розриву випуску і зниження рівня безробіття) виступають:

- збільшення державних закупівель (бюджетних видатків);
- зменшення податкового тягара;
- збільшення трансфертів або поєднання зростання державних видатків зі зниженням податків.

Інструментами стримуючої фіскальної політики (застосовується у фазі економічного буму, при так званому «перегріві економіки» та має на меті скорочення інфляційного розриву випуску і зниження інфляції) виступають:

- скорочення державних закупівель (витрат);
- збільшення податків;
- скорочення трансфертів або поєднання зростання державних витрат із підвищеним оподаткуванням.

Зміст бюджетно-податкової політики полягає в тому, у який спосіб через податки (зміну механізму адміністрування податків, зміну ставок оподаткування, застосування нових чи скасування існуючих податків, надання податкових кредитів, надання або скасування податкових пільг, канікул чи інших преференцій) та бюджет (державний кредит, бюджетний

дефіцит, міжбюджетні трансферти, участь держави у власності, державні закупівлі, бюджетні видатки на фінансування інфраструктурних та інвестиційно-інноваційних проєктів, фінансування соціальної сфери, бюджетні трансферти, реалізації програм мікрокредитування з метою підтримки розвитку підприємницького сектору, застосування механізму часткового відшкодування відсоткових ставок по кредиту, фінансування цільових програм, дотування і субсидування пріоритетних галузей, інші видатки спрямовані на фінансування розвитку економіки) можна впливати на національну економіку, досягати тих чи інших економічних цілей.

Загалом, можна виокремити інструменти фіскальної політики, які діють через бюджетний та податковий канал. Щодо бюджетного каналу, то при реалізації фіскальної політики використовуються: бюджетний дефіцит, державні позики, державні інвестиції, міжбюджетні трансферти, публічні закупівлі, кошторисне фінансування, державні пенсії та соціальні допомоги.

У межах податкового каналу при реалізації фіскальної політики використовуються такі інструменти: податки, збори, внески, відрахування, податкові пільги та податкові позики.

При необхідності пошуку додаткових джерел фінансових ресурсів у ринкових умовах господарювання держава, як і інші економічні суб'єкти, насамперед використовує позики.

Випуск державних позик базується на таких умовах:

- наявність кредиторів, у яких є тимчасово вільні кошти;
- бажання кредиторів надавати позики державі;
- довіра кредиторів до держави;
- можливість держави своєчасно і повністю повернути борг та сплатити відсотки.

Джерелами коштів для погашення та обслуговування державних позик можуть бути:

- додаткові надходження від податків;
- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проєкти;
- економія коштів від скорочення видатків;
- отримані від нових позик кошти (рефінансування боргу);
- емісія грошей та ін.

Найбільш очевидним джерелом погашення державних позик є доходи, отримані від інвестування позичених коштів. Надходження від збільшення податків або економія від зменшення бюджетних видатків є також достатньо реальними джерелами, проте, лише за умови, що збільшення податкових надходжень досягається за рахунок розширення податкової бази, а не шляхом введення нових податків чи збільшення ставок уже існуючих.

Емісія грошей є негативним джерелом погашення кредиту, оскільки може привести до небажаних економічних наслідків.

Рефінансування боргів за рахунок отримання нових позик веде до постійного зростання державного боргу. Якщо завжди здійснювати таку політику, то це може привести до фінансової кризи, адже держава рано чи пізно стає неплатоспроможною.

Важливий критерій ефективності бюджетної політики держави – це наявність і рівень дефіцитності бюджету.

Головними причинами виникнення бюджетного дефіциту виступають: падіння доходів держави в умовах фінансової кризи; нецільове та неефективне використання бюджетних ресурсів; розбалансованість економіки; непрорахована інвестиційна політика держави; неефективність фінансово-кредитних зв'язків; політична криза та популізм; недосконалість законодавчої бази; значне зростання обсягів тіньової економіки; інфляційні процеси в державі; зростання боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього); низький рівень життя громадян; надзвичайні обставини тощо.

Джерела фінансування дефіциту бюджету такі:

- 1) кошти, які надійшли від державних (місцевих) внутрішніх і зовнішніх запозичень;
- 2) повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу цінних паперів;
- 3) кошти від приватизації державного майна, які спрямовують до державного бюджету;
- 4) вільний залишок бюджетних коштів.

Серед засобів фіскальної політики головним, найбільш універсальним та дієвим фінансовим інструментом є, безумовно, податки. Це зумовлюється тим, що, на відміну від інших інструментів, вони стосуються майже усіх юридичних осіб і практично всього дієздатного населення. Згідно з Податковим кодексом України, податок є обов'язковим, безумовним платежем

до відповідного бюджету, який справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу України.

В Україні встановлені загальнодержавні та місцеві податки та збори. Поряд з податками фіскальна практика застосовує низку інших інструментів фіскальної політики, котрі об'єднані спільною категорією «*податкові платежі*» (збори, внески і відрахування).

Безумовно, одним з фіскальних інструментів виступає також *податкова пільга*. Під останньою розуміють передбачене податковим і митним законодавством часткове чи повне звільнення податко-платника від обов'язку щодо нарахування та сплати податку і збору за наявності підстав, визначених у Податковому кодексі України.

Характерними ознаками податкових пільг виступають: обмежена сфера застосування, стимулююча спрямованість, екстериторіальність і мобільність.

Податкові пільги надаються шляхом:

- а) податкового вирахування (знижки), яка зменшує базу оподаткування ще до нарахування податку та збору;
- б) зменшення податкового зобов'язання вже після нарахування податку та збору;
- в) установлення меншої, ніж звичайна, ставки податку та збору;
- г) звільнення від сплати податку та збору.

Для надання податкових пільг потрібні специфічні особливості, які характеризують певну групу платників податків, вид їхньої діяльності, об'єкт оподаткування або специфіку та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

Окремим, специфічним елементом оподаткування доходів підприємств виступає *податковий кредит* як термінова відстрочка сплати податку, що підприємство зобов'язане сплатити до бюджету протягом поточного календарного року. Сьогодні під податковим кредитом бізнесу в Україні розуміють суму, на яку платник ПДВ має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду.

Відповідно до законодавства, до податкового кредиту в Україні відносяться суми податку, сплачені або нараховані у випадку здійснення операцій з:

- а) купівлі або виготовлення товарів чи послуг;

б) придбання (будівництво, спорудження, купівля) необоротних активів (у тому числі у зв'язку з придбанням та/або ввезенням таких активів як внесок до статутного фонду та/або при передачі таких активів на баланс платника податку, уповноваженого вести облік результатів спільної діяльності);

в) отримання послуг, що надаються нерезидентом на митній території України або місцем постачання яких є митна територія України;

г) ввезення необоротних активів на митну територію України за договорами оперативного або фінансового лізингу;

г) ввезення товарів та або необоротних активів на митну територію України.

Надзвичайно важливим інструментом бюджетної політики виступає *державне (публічне) інвестування*. В інвестиційній діяльності держава діє у таких іпостасях:

- організатора інвестиційно-фінансового ринку;
- учасника інвестиційно-фінансового ринку;
- менеджера інвестиційних процесів.

Основними об'єктами державних інвестицій є державні (муніципальні) унітарні підприємства, автономні та бюджетні установи, в яких держава розміщує інвестиції у формі державного замовлення.

Об'єкт державних (бюджетних) інвестицій належить державі, тому інвестиції збільшують капітал цих державних структур, найчастіше, шляхом збільшення їх статутного фонду. Такі інвестиції вкладаються за статтею «Бюджетні інвестиції». У кінцевому підсумку, держава зберігає за собою право власності на капітал, який інвестується та фіксує приріст власних активів у бюджеті.

Враховуючи надмірну залежність бюджетних установ від стану фінансування, важливе використання такого інструменту бюджетної політики як *кошторисно-бюджетне фінансування*. Таке фінансування – це порядок виділення бюджетних коштів установам, які перебувають на бюджетному фінансуванні, на основі фінансових планів – кошторисів для здійснення ними своєї основної діяльності.

Ще одним інструментом бюджетного регулювання, який прямо впливає на забезпеченість громадян суспільними благами та

виконання важливих економічних і соціальних програм, є *міжбюджетні трансферти*.

Згідно з Бюджетним кодексом України, *міжбюджетні трансферти* поділяються на:

1) базову дотацію (трансферт, який надається з державного бюджету бюджетам ОТГ для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

2) субвенції (міжбюджетні трансферти для використання на певну ціль, в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції);

3) реверсну дотацію (кошти, які передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

4) додаткові дотації.

Публічні закупівлі (теж інструмент фіскальної політики), основою яких є проведення аукціону й об'єктивний і незалежний підхід до визначення переможця, також слугують ринковим механізмом ефективного використання бюджетних коштів.

Публічні закупівлі здійснюються шляхом застосування однієї з таких процедур:

- відкриті торги;
- конкурентний діалог;
- переговорна процедура закупівлі.

Найбільш поширеною та відомою формою розміщення державного замовлення є відкриті торги, тобто такий механізм розподілу замовлення на поставку товарів, надання послуги або виконання роботи, який здійснюється згідно з оголошеними умовами, що передбачають залучення до певного терміну на принципах змагання (шляхом відкритого конкурсу, аукціону) пропозицій від групи окремих учасників торгів.

У цілому можуть бути використані різні комбінації інструментів фіскальної політики, залежно від цілей, мети та завдань, які переслідує уряд при розробці та реалізації макроекономічної політики.

Тема 9. Взаємозв'язок і необхідність координації фіскальної та монетарної політики: інституціональний аспект.

Ретроспектива становлення та розвитку фіскальної і монетарної політики в Україні

1. Особливості взаємозв'язку (взаємодії) монетарної та фіскальної політики: суперечливість цілей.
2. Координація монетарної та фіскальної політики: інституціональні аспекти.
3. Становлення та розвиток фіскальної і монетарної політики в Україні: ретроспективний аналіз [8 основних етапів (1991-сьогодення) – поєднання різних видів «м'якої» та «жорсткої» політики].

1. Особливості взаємозв'язку (взаємодії) монетарної і фіскальної політики: суперечливість цілей

Макроекономічна політика, яку проводять уряд і центральний банк, стала лейтмотивом економічних досліджень з часів виникнення макроекономіки як науки в 1940-х роках. При цьому фактично до 1980-х років фіскальна і монетарна політика розглядалися окремо. Вважалося, що уряд може впливати на економіку за допомогою бюджетних витрат і податків, застосовувати державний борг для стабілізації циклічних коливань. Монетарна політика призначена для регулювання грошової маси або ставки відсотка та покликана впливати на рівень інфляції.

Уперше ідею про необхідність аналізу взаємодії фіскальної та монетарної політики подали у відомій праці нобелівський лауреат Томас Сарджент і його колега Нейл Уоллес. У праці «Неприємна монетаристська арифметика» (1981 р.) вони довели, що навіть якщо центральний банк є інституційно незалежним від уряду, він не може проводити справді незалежну монетарну політику, наприклад, жорсткий її варіант, з метою підтримки низької інфляції, якщо уряд не розв'яже проблеми наявного бюджетного дефіциту і державного боргу.

Якщо, наприклад, центральний банк зменшує темпи зростання грошової маси та збільшує процентні ставки, то це призводить до того, що так званий сеньйораж, або інфляційний

податок, дохід, який уряд отримує від неявного оподаткування номінальних величин за інфляційною ставкою, також знижується. Це свідчить, що в уряді виникає потреба при незмінних бюджетних видатках і податках збільшувати боргове фінансування.

Центральний банк, навіть якщо він не залежний від уряду, не може розглядати ринок державного боргу як ринок, який йому зовсім нецікавий. Ринок державного боргу має суттєве значення для стабільності фінансової системи країни. У результаті навіть нестійке зростання державного боргу може примусити центральний банк відмовитися від політики жорсткого регулювання грошової маси і збільшити сеньораж, що призводить до збільшення інфляції. Отже, в умовах незбалансованості податково-бюджетної сфери низька інфляція сьогодні може бути досягнута тільки ціною більш високої інфляції в майбутньому.

Існують три варіанти взаємодії фіскальної і монетарної політик, які залежать від співвідношення інфляції та швидкості зростання доходів, які підлягають оподаткуванню:

- фіскально ефективна монетарна політика – внаслідок запланованої (або фактичної) інфляції оподатковувані доходи зростають швидше, ніж видатки державного бюджету;
- фіскально неефективна монетарна політика – при інфляції оподатковувані доходи зростають повільніше, ніж видатки державного бюджету;
- фіскально нейтральна монетарна політика – запланована інфляція призводить до зростання доходів у тих же темпах, що і видатки державного бюджету.

Суттєвою інституційною специфікою монетарної політики є її гнучкість, тобто здатність центрального банку дуже швидко реагувати в разі порушення рівноваги, у порівнянні з набагато менш гнучкою фіскальною політикою. Фіскальній політиці притаманна історична зумовленість, яка полягає в тому, що взяті та законодавчо закріплені за державою зобов'язання дуже важко оперативнo скорочувати. Політика так званого «ручного управління» якщо й можлива, то в короткостроковому періоді і нетривалий час.

У такому періоді основним завданням макроекономічної політики держави є забезпечення економічного зростання при збереженні фінансової стабільності. Саме для цього використовують різні комбінації монетарної та фіскальної політик, які спрямовані на стимулювання внутрішнього попиту і чистого експорту.

Проте у довгостроковому періоді взаємозв'язок між ними треба розглядати під іншим кутом зору, виходячи з впливу обох політик на накопичення продуктивного капіталу (приріст активів секторів реальної економіки, загальнодержавного управління та домогосподарств (у частині підприємництва)) і людського капіталу.

Механізм взаємозв'язку монетарної та фіскальної політики як складових кон'юнктурної і загальноекономічної політик можна простежити за такою схемою (рис. 20):

Рис. 20 Взаємодія фіскальної і монетарної політики в системі державного регулювання економіки

Наведена схема показує, що поживлення ринкової кон'юнктури досягається як заходами монетарної політики – збільшенням пропозиції грошей та зниженням процентної ставки, так і заходами фіскальної політики – зменшенням рівня оподаткування та зростанням бюджетних видатків. Стимування ринкової кон'юнктури також досягається заходами фіскальної політики – збільшенням рівня оподаткування та скороченням бюджетних видатків і заходами монетарної політики – підвищенням рівня процентних ставок і зменшенням пропозиції грошей (грошової маси).

Наявність тісного взаємозв'язку між монетарною і фіскальною політиками означає, що їх окреме автономне застосування зменшує ефективність стабілізаційної фінансової політики. Саме тому для забезпечення високої ефективності стабілізаційної політики заходи монетарної та фіскальної політик повинні постійно узгоджуватися між собою. До прикладу, якщо метою стабілізаційної політики є зниження рівня інфляції, то необхідно використовувати не тільки інструменти контролю за грошовою масою, але й засоби впливу на зменшення бюджетного дефіциту. Аналогічно, в ситуації, коли монетарна політика є експансіоністською (стимулюючою), а фіскальна – обмежувальною (рестрикційною), то ефективність макроекономічної політики в цілому може мати або незначні позитивні результати, або навіть негативний ефект.

Монетарна та фіскальна політика тісно взаємодіють і з зовнішньоекономічною політикою (політикою у відкритій економіці). Якщо центральний банк зорієнтований на підтримку фіксованого обмінного курсу, то самостійна внутрішня монетарна політика практично неможлива, адже зменшення або збільшення золотовалютних резервів (продаж або купівля іноземної валюти на валютному ринку) задля підтримки стабільності валютного курсу автоматично веде до зміни грошової маси в національній економіці. Винятком може бути тільки ситуація, коли центральний банк буде проводити стерилізацію припливу або відтоку золотовалютних резервів, нейтралізуючи так коливання грошової маси, внаслідок валютних інтервенцій, зміною обсягу внутрішнього кредиту за допомогою відомих інструментів монетарної політики.

Сучасний глобалізаційний світ формує складні економічні процеси, в яких досить легко переплутати координацію фіскальної та монетарної політики з підпорядкуванням однієї політики іншій, в першу чергу країнам, які розвиваються. У таких країнах, по-перше значна частка державного боргу в іноземній валюті, що може негативно через певний часовий лаг вплинути на стабільність валютного курсу, по-друге здійснюється (принаймні частково) адміністративне регулювання цін урядом, що, безумовно, впливає на інституціональну спроможність центрального банку управляти інфляційними процесами. Також іншим є взаємозв'язок економічного зростання та інфляції. У розвинених країнах рецесія економіки може супроводжуватися дефляцією, а у країнах, які розвиваються, у період фінансово-економічної кризи характерною ознакою є девальвація і високі показники інфляції.

Узагалі, державна макроекономічна (фінансова) політика соціально-економічного розвитку не є моносуб'єктною: вплив на національну економіку через фінансово-кредитну систему здійснюють незалежні (автономні), відокремлені одна від одної державні інституції, – суб'єкти фінансової політики. Навіть якщо проміжні цілі та результати діяльності уряду, в особі Міністерства фінансів та центрального банку виглядають різними, насправді цих суб'єктів фінансово-економічної політики об'єднує одна більш значна спільна мета – макроекономічна стабільність і соціально-економічний розвиток держави, зростання добробуту її громадян.

2. Координація монетарної і фіскальної політики: інституціональні аспекти.

У процесі регулювання національної економіки з'являється дилема у досягненні суперечливих цілей фіскальної та монетарної політики. Неспроможність уряду обслуговувати державний борг змушує його іноді вдаватись до емісійного фінансування дефіциту бюджету, а це проявляється у суттєвому зростанні інфляції та девальвації національної валюти. Отже, наявність суперечливих цілей фіскальної та монетарної політики, з одного боку, та їх підпорядкованість загальній меті

по забезпеченню сталого довгострокового економічного зростання, з іншого боку, робить постійно актуальним питання координації дій центрального банку та уряду у процесі здійснення загальнодержавної макроекономічної політики.

Ні фінансові, ні монетарні інструменти не діють ізольовано, а взаємодіють і взаємовпливають один на одного. У кінцевому результаті їх дія повинна бути спрямована на скорочення дефіциту державного бюджету та обмеження інфляції. Бюджетний дефіцит можна зменшити або шляхом зменшення видатків, або шляхом збільшення доходів. Зростання доходів – це стратегічний напрямок діяльності держави в плані зниження рівня дефіциту бюджету. Це зумовлює розробку й обґрунтування, з одного боку, усієї системи монетарних і фінансових інструментів, особливостей їх дії та застосування в певних конкретних умовах, а з іншого – пошуку джерел і способів зростання доходів бюджету шляхом стимулювання інвестицій та підприємницької активності, як бази зростання ВВП і доходної частини бюджету.

Розгляд бюджетно-податкових і монетарних інструментів свідчить, що, незважаючи на важливість кожного з них, їх спільне використання передбачає поєднання та пошук конкретних комбінацій (способів застосування) на кожному конкретному етапі розвитку національної економіки. Тобто виважене та збалансоване застосування монетарних і фінансових інструментів вимагає дослідження їх тісного взаємозв'язку та взаємовпливу один на одного задля отримання синергетичного ефекту і позитивного результату. Адже кожен з цих інструментів у процесі застосування приводить як до позитивних, так і негативних наслідків. Тому важливо застосовувати ці інструменти в таких комбінаціях, які спроможні підтримувати позитивну дію кожного окремого інструмента та через інші згладжувати його можливий негативний вплив на функціонування економіки.

При визначенні міри координації фінансової та монетарної політики в інституційному аспекті необхідно застосовувати порівняльний аналіз тих ініціатив, які можуть бути кваліфіковані як такі, що:

- ініціюють заходи збільшення фіскального та монетарного трансмісійного (передатного) впливу у реальний сектор економіки;
- спрямовані на удосконалення трансмісійних механізмів фіскально-монетарної взаємодії на постійній основі;
- стосуються всіх інших проявів узгодження дій між фіскальною та монетарною владою щодо фіскально-монетарного впливу на економіку.

Шляхами координації фіскальної та монетарної політики виступають:

1) визначення та встановлення формальних чи неформальних зв'язків між центральним банком та урядом у процесі розробки цільових макроекономічних показників для фіскальної та монетарної політики на короткостроковий період;

2) закріплення принципів і правил, які у довгостроковому періоді будуть визначати основні параметри фіскальної та монетарної політики, які не суперечать один одному та зменшують необхідність постійної взаємодії із незначних проблем.

Щодо першого шляху, то ці елементи координації активно застосовуються, зокрема визначаються прогностичні макроекономічні індикатори.

Для реалізації другого шляху необхідне нормативне юридичне закріплення правил і принципів, серед яких: заборона (або обмеження) прямого кредитування центральним банком уряду; незалежність центрального банку з чітким визначенням його головної мети та цілей; положення щодо збалансованого бюджету чи обмеження його дефіциту.

Водночас для забезпечення належної координації монетарної та фіскальної політики необхідно також реалізувати систему організаційно-правових перетворень із такими складовими:

а) інституційно-правова, яка містить перелік заходів із удосконалення законодавчо-нормативної бази по врегулюванню основних взаємодій;

б) методична, яка визначає цільові вектори для монетарної та фіскальної політики, а також основні параметри їх реалізації;

в) операційна складова, яка полягає у визначенні переліку та порядку застосування інструментів монетарної та фіскальної складових фінансової політики держави.

3. Становлення та розвиток фіскальної і монетарної політики в Україні

3.1. Особливості взаємодії фіскальної і монетарної політики в макроекономічних умовах України: ретроспективний аспект

Перший етап (1991 – 1996 рр.) поєднання м'якої монетарної та м'якої фіскальної політики.

Другий етап (1997 – 1999 рр.) поєднання жорсткої монетарної та м'якої фіскальної політики.

Третій етап (2000–2004 рр.) поєднання жорсткої монетарної та жорсткої фіскальної політики.

Четвертий етап (2005–2008 рр.) поєднання м'якої монетарної та жорсткої фіскальної політики.

П'ятий етап (2009-2013 рр.) поєднання жорсткої монетарної та м'якої фіскальної політики.

Шостий етап (2014-2015 рр.) поєднання м'якої монетарної та м'якої фіскальної політики.

Сьомий етап (2016–2019 рр.) відносно жорсткі як монетарна, так і фіскальна політика.

Восьмий етап (2020 р. – сьогодні)

3.2. Необхідність координації інструментів монетарної та фіскальної політики в сучасних умовах в Україні

3.1. Особливості взаємодії фіскальної та монетарної політики в сучасних макроекономічних умовах України: ретроспективний аспект

Щоб усвідомити специфіку монетарної та фіскальної політики, їх взаємозв'язок у макроекономічних умовах України, їх необхідно розглядати в ретроспективному аспекті з початку становлення ринкових відносин. Умовно весь цей період можна поділити на кілька етапів.

Перший етап (1991-1996 рр.) класифікується як поєднання м'якої монетарної та м'якої фіскальної політики.

Даний етап характеризується побудовою національної бюджетної, податкової, а також грошової системи на основі запровадження в обіг українського купоно-карбованця та підготовки до введення національної валюти – гривні. Даний період визначають значний спад економіки, зменшення інвестицій та високий рівень дефіциту бюджету, який сягав двозначних чисел до ВВП. Монетарна політика була задіяна на емісійну підтримку економіки без її докорінної структурної перебудови.

Гроші НБУ були чи не єдиним джерелом фінансування дефіциту бюджету. Вливання в економіку емісійних грошей, безумовно, призвело до гіперінфляції. Для прикладу, у 1993 році рівень інфляції становив 10 156,0 %. Обсяги готівки, що перебували в обігу за цей період зросли у дев'ять тисяч разів, унаслідок чого ці кошти перестали обліковуватися в складі грошових агрегатів.

Проте емісія грошей не приводила до збільшення грошової маси відповідними темпами (низький мультиплікативний ефект), у результаті чого рівень монетизації економіки зменшувався, досягнувши позначки менше 10 відсотків.

Таблиця 1

Динаміка основних макроекономічних показників України
(1992-1995 рр.)

Показники	Темп приросту ВВП, %	Рівень інфляції (ІСЦ) %	Валютний курс на кінець року (щодо дол. США)	Дефіцит бюджету % до ВВП	Державний борг, % до ВВП	Сальдо платіжного балансу, % до ВВП	Рівень облікової ставки на кінець року, %	Рівень монетизації, % (грошова маса до ВВП)	Валютні резерви, млрд. дол.
1992	- 9,9	2000,0	4 539,0	13,8		4,3	80,0		
1993	- 14,2	10156,0	31 700,0	5,1	1,1	-1,1	240,0		
1994	- 22,9	401,0	147 463,0	8,9	9,4	1,4	252,0		0,7
1995	- 12,2	181,7	208000,0	6,6	12,5	1,3	110,0		1,1

Примітка: * до 1996 р. подано офіційний валютний курс купоно-карбованця по відношенню до долара США.

Необхідність захищати власні доходи від інфляції посилювала попит на іноземну валюту, значні грошові потоки,

які надходили на валютний ринок, знецінювали національну валюту, а це в умовах зростаючого імпорту ще більше підштовхувало до зростання цін, унаслідок чого значно зріс рівень доларизації економіки, постійно зростав курс долара США.

Банківська система в перші роки свого функціонування виявилась практично безпорадною в таких жорстких умовах. Український купоно-карбованець мав статус тимчасової грошової одиниці, до нього не було необхідної довіри з боку економічних суб'єктів, і це прискорило його знецінення. Подолати інфляцію було по суті неможливо, не ввівши повноцінну грошову одиницю – гривню. Водночас запроваджувати в обіг гривню в умовах високого рівня інфляції також було вкрай складно. Тільки досягши відповідного рівня цінової стабільності, було створено передумови для введення національної валюти.

Другий етап (1997-1999 рр.) пов'язаний із запровадженням в обіг постійної національної валюти – гривні. Цей етап визначається поєднанням жорсткої монетарної та м'якої фіскальної політики.

Завдання другого етапу полягали в забезпеченні стабільності курсу гривні до іноземних валют, зменшенні інфляції, прискоренні розрахунків між економічними суб'єктами, залученні до банківської системи надлишкової готівки, яка перебувала в обігу, а також у здійсненні монетарної та фіскальної політики, спрямованої на забезпечення фінансової стабільності як передумови подальшого економічного зростання. НБУ зупинив безпосереднє кредитування уряду та економіки, вжив при цьому низку заходів, у результаті впровадження яких темпи інфляції суттєво зменшилися.

Цей етап називають етапом становлення грошово-кредитного ринку України та його регулювання за допомогою монетарних інструментів. Для стримування темпів внутрішнього знецінення гривні в другій половині 1997 р. було запроваджено валютний коридор. Валютний курс було визначено як фінансовий пріоритет грошово-кредитної політики цього періоду.

Таблиця 2

Динаміка основних макроекономічних показників України
(1996-1999 рр.)

Показники	Темп приросту ВВП, %	Рівень інфляції (ІСЦ), %	Валютний курс на кінець року (щодо дол. США)	Дефіцит бюджету, % до ВВП	Державний борг, % до ВВП	Сальдо платіжного балансу, % до ВВП	Рівень облікової ставки на кінець року, %	Рівень монетизації, % (грошова маса до ВВП)	Валютні резерви, млрд. дол.
1996	- 10,0	39,7	1,83	4,9	29,3	1,9	140,0	11,4	1,9
1997	- 3,0	10,1	1,86	6,6	21,0	0,7	35,0	13,4	2,3
1998	- 1,9	20,0	2,45	2,2	34,6	-3,7	60,0	16,5	0,8
1999	-0,2	19,2	4,13	1,5	61,0	0,6	45,0	16,9	1,1

Визначальною особливістю даного етапу також є те, що до 1999 року включно обсяг ВВП продовжував падати. НБУ припинив безпосереднє кредитування уряду, ОВДП та ОЗДП перетворилися на основний вид фінансування дефіциту державного бюджету. Запозичення здійснювалось на короткий термін і під досить великий процент, що призвело до зростання короткострокового державного боргу в значних обсягах. Зростання запозичень на внутрішньому ринку призвело до подорожчання грошей, підвищення відсоткових ставок.

Достатньо дорогі гроші у поєднанні з високим податковим тягарем і нерівномірністю податкового навантаження стимулювали збільшення бартеризації економіки, зростання взаємозаліків, погіршення платіжної дисципліни, недонадходження до бюджету живих грошей, зростання бюджетної заборгованості, найнебезпечнішою з яких була заборгованість із заробітної плати та соціальних виплат, що зменшувало і до того невеликий платоспроможний попит населення та депозитні вкладення в банківській системі. Виникла так звана ситуація «грошового голоду», яка тільки частково запобігала інфляції, проте не могла сприяти подальшому розвитку економіки.

У значно більших обсягах уряд здійснював запозичення на зовнішньому ринку. При незначних золотовалютних резервах НБУ, в умовах погіршення кон'юнктури на світових фінансових ринках і загрози дефолту, це призвело до девальвації

національної валюти, її внутрішнього знецінення (що, певною мірою, дало поштовх і інфляції).

Вимушена девальвація національної валюти стала одним із основних чинників економічного зростання в наступний період, нарощування експорту, враховуючи високий рівень експортної зорієнтованості нашої економіки (відношення експорту до ВВП становило 50-60 %), збільшенням іноземних інвестицій у національну економіку. А це сприяло поступовому збільшенню валютних надходжень, пожвавленню економіки й уповільненню інфляції.

Черговий етап (2000-2004 рр.) можна визначити як поєднання жорсткої монетарної та жорсткої фіскальної політики. Особливістю і монетарної, і фіскальної політики цього етапу є те, що в даному періоді були започатковані стабілізаційні процеси в реальному секторі економіки. Уперше за всі роки незалежності було призупинене стрімке скорочення ВВП, а з 2000 р. реальний ВВП почав зростати.

Значно стимулювали розвиток підприємницького сектору, насамперед малого бізнесу, нововведення податкової політики, пов'язані із запровадженням у попередній період спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва.

Монетарна політика в цей час спрямовувалась на підтримку купівельної спроможності гривні, стабілізацію фінансових ринків і підтримку банківської системи. Запровадження режиму плаваючого валютного курсу гривні стосовно іноземних валют сприяло притоку іноземної валюти на валютний ринок країни.

Послідовна реалізація монетарної політики суттєво сприяла зростанню обсягів кредитування економіки та забезпеченості її платіжними засобами, підтриманню стабільності обмінного курсу з незначною помірною ревальвацією, збільшенню золотовалютних резервів НБУ, що забезпечило необхідну монетарну підтримку фінансової стабільності та економічного зростання.

Емісійні механізми НБУ забезпечували зростання пропозиції грошей відповідно до потреб, пов'язаних з

економічним зростанням і підвищенням рівня монетизації економіки.

На цьому етапі значна кількість макроекономічних чинників зумовила необхідність у посиленні курсу національної грошової одиниці, поступову її ревальвацію. Макроекономічним фундаментом посилення гривні було позитивне сальдо платіжного балансу (більше 10% до ВВП), збалансований бюджет, зростання ВВП (12% у 2004 році);

При цьому поступове зміцнення гривні сприяло дедоларизації економіки, зменшенню вартості обслуговування державного боргу, зменшенню інфляційного тиску, насамперед через ціну імпорту, попит на який відносно нееластичний (46% у структурі імпорту становили енергоресурси). Через ревальвацію національної валюти була зроблена спроба частково нівелювати вплив імпортової інфляції на вітчизняну економіку.

Незважаючи на такі переваги, ревальвація гривні в наступні роки, поряд з багатьма іншими чинниками, все-таки стала однією із причин погіршення стану платіжного балансу.

Таблиця 3

Динаміка основних макроекономічних показників України (2000-2004 рр.)

Показники	Темп приросту ВВП, %	Рівень інфляції (ІСЦ), %	Валютний курс на кінець року (щодо дол. США)	Дефіцит бюджету, % до ВВП	Державний борг, % до ВВП	Сальдо платіжного балансу, % до ВВП	Рівень облікової ставки на кінець року, %	Рівень монетизації, % (грошова маса до ВВП)	Валютні резерви, млрд. дол.
2000	5,9	25,8	5,44	3,3(0,6)	45,3	3,1	27,0	15,7	1,5
2001	9,2	6,1	5,37	0,3	36,6	4,3	12,5	22,4	3,1
2002	5,2	- 0,6	5,33	0,7	33,6	2,8	7,0	28,7	4,6
2003	9,6	8,2	5,33	0,2	29,0	5,1	7,0	35,5	6,9
2004	12,1	12,3	5,32	1,8(3,2)	24,7	4,9	9,0	36,4	9,7

Наступний етап (2005-2008 рр.) можна охарактеризувати як поєднання м'якої монетарної та жорсткої фіскальної політики. Серед важливих чинників прогресу – заборона так званих бюджетних взаємозаліків і скасування більшості податкових пільг.

Специфікою монетарної та фіскальної політики цього етапу є те, що в Україні, як і в більшості країн світу, вона носила експансіоністський характер. Доступ до досить дешевих грошових ресурсів сприяв зростанню активних операцій фінансово-кредитних установ. В умовах такої фінансової та валютної стабільності банки почали збільшувати кредитування економіки.

Темпи зростання кредитного портфеля суттєво випереджали обсяги акумульованих депозитних ресурсів на внутрішньому ринку. Цей розрив вітчизняні комерційні банки покривали за рахунок зовнішніх позик на міжнародних ринках.

При цьому українські банки нарощували свої активи насамперед через збільшення обсягів споживчого кредитування (частка споживчого кредитування у структурі кредитного портфеля банківської системи становила близько 80%). Кредитування споживання значно перевищувало кредитування виробництва, реального сектору економіки, а це індукувало цінову динаміку.

Унаслідок зростання споживчого кредитування значно збільшився обсяг імпорту і погіршилось сальдо торговельного балансу. Фактично збільшення обсягів кредитування вітчизняними комерційними банками за рахунок зовнішніх позик стимулювало зростання імпорту, а тим і розвиток економіки інших країн, а не національного товаровиробника. Темпи приросту активів банківської системи, її кредитного портфеля, протягом даного періоду становили більше 50% в рік, а темпи приросту ВВП при цьому – 2,5-7%, імпорту більше 40%. Як наслідок, негативне сальдо торгового балансу у 2006 році становило майже 4 млрд. дол., у 2007 році – близько 9 млрд. дол., у 2008 році – майже 17 млрд. дол.

Запобігати при цьому девальвації гривні і збільшувати золотовалютні резерви протягом декількох років НБУ вдавалося завдяки позитивному сальдо фінансового рахунку платіжного балансу (майже 15 млрд. дол. у 2007 р.), яке формувалось не скільки за рахунок надходжень валюти від іноземних інвестицій, стільки за рахунок запозичень банківських установ.

Головним каналом емісії національної грошової одиниці в цей час був саме валютний канал – до 80% від загального

обсягу емісії. Проте не можна дати однозначну оцінку з приводу того, який мультиплікатор мали такі гроші. Спершу спостерігались ремонетизаційні процеси в економіці. Проте з початком кризи рівень монетизації знижувався як через відтік коштів за кордон, так і за рахунок зростання рівня депонування (відношення готівки до депозитів) через недовіру з боку населення до вітчизняних фінансово-кредитних установ. Зріс також рівень доларизації (мультивалютності) економіки.

Позитивна динаміка макропоказників простежувалась до середини 2008 року включно.

НБУ в ситуації наближення кризи у середині 2008 року з метою боротьби з інфляцією допустив різку ревальвацію курсу гривні до 4,50, відмовившись здійснювати емісію національної грошової одиниці на викуп надлишку іноземної валюти, який ще мав місце.

Таблиця 4

Динаміка основних макроекономічних показників України
(2005-2008 рр.)

Показники	Темп приросту ВВП, %	Рівень інфляції (ІСЦ), %	Валютний курс на кінець року (щодо дол. США)	Дефіцит бюджету, % до ВВП	Державний борг, % до ВВП	Сальдо платіжного балансу, % до ВВП	Рівень облікової ставки на кінець року, %	Рівень монетизації, % (грошова маса до ВВП)	Валютні резерви, млрд. дол.
2005	2,7	10,3	5,12	2,3(1,8)	17,7	12,0	9,5	36,2	19,4
2006	7,3	11,6	5,05	0,7	14,8	2,1	8,5	47,9	22,3
2007	7,9	16,6	5,05	1,4(1,1)	12,3	6,3	8,0	54,9	32,5
2008	2,3	22,3	5,27	1,3(1,5)	19,9	-1,6	12,0	48,1	31,5

Уже з другої половини 2008 року вплив світової фінансово-економічної кризи на національну економіку стає відчутним. На світових фінансових ринках виникає проблема ліквідності, українські банки залучати кошти за кордоном уже не мали можливості, навпаки, їх потрібно було повертати. Питома вага зовнішніх кредитів у структурі зобов'язань банків становила більше 30%. У результаті погіршується сальдо фінансового рахунку платіжного балансу, створюється передумова для зниження курсу національної валюти.

Наслідком відповідних тенденцій стала девальвація національної грошової одиниці із 5,0 грн. за один американський долар до майже 8,0 грн. Девальвація національної валюти на рівні майже 60 % у 2008 році, на відміну від девальвації у 1998 році, не стала передумовою для зростання експорту країни, притоку іноземних інвестицій, скорочення імпорту, відновлення стійкої та високої динаміки економічного зростання.

Криза в банківському секторі призвела до значного скорочення обсягів кредитування національної економіки, що позначилось на зменшенні інвестицій, падінні ВВП країни.

Наступний етап (2009-2013 рр.) можна визначити як поєднання жорсткої монетарної та м'якої фіскальної політики. Бюджетно-податкова та грошово-кредитна політика цього етапу спрямовувалась на якнайшвидше подолання наслідків економічної та фінансової кризи, зменшення бюджетних витрат, стримування значних коливань валютного курсу та збалансування валютного ринку.

Таблиця 5

Динаміка основних макроекономічних показників України
(2009-2013 рр.)

Показники	Темп приросту ВВП, %	Рівень інфляції (ІСЦ), %	Валютний курс на кінець року (шодо дол. США)	Дефіцит бюджету, % до ВВП	Державний борг, % до ВВП	Сальдо платіжного балансу, % до ВВП	Рівень облікової ставки на кінець року, %	Рівень монетизації, % (грошова маса до ВВП)	Валютні резерви, млрд. дол.
2009	- 14,8	12,3	7,79	3,9(2,4)	34,8	-11,3	10,25	54,9	26,5
2010	4,2	9,1	7,94	5,9	39,9	3,7	7,75	49,6	34,5
2011	5,2	4,6	7,97	1,8	35,9	-1,5	7,75	52,1	31,8
2012	0,3	- 0,2	7,99	3,8	36,5	-2,4	7,5	54,8	24,5
2013	- 0,03	0,5	7,99	4,5	39,9	1,1	6,5	62,1	20,4

Специфікою макроекономічної ситуації в Україні за підсумками 2009 року був спад ВВП – 15,1%, промислового виробництва – 21,9%, зменшення обсягу валових інвестицій – близько 30%, високий рівень інфляції, значний рівень дефіциту бюджету, зростання державного боргу, негативне сальдо торгового балансу, девальвація національної грошової одиниці.

Вжиті урядом і НБУ заходи, спрямовані на подолання кризових явищ в економіці, не завжди сприяли макроекономічній стабільності. Починаючи із 2010 року було відновлено економічне зростання, проте його темпи залишалися низькими. Зокрема за підсумками 2012 року темпи приросту ВВП становили тільки 0,3 %, а за підсумками 2013 року – -0,03%. Незважаючи на відносну монетарну, цінову та валютно-курсову стабільність, у країні не було відновлено кредитування. Банківська система так і не змогла оговтатись від кризових потрясінь попереднього періоду, як наслідок – не спостерігалось активізації інвестиційної діяльності. При незмінності номінального курсу національної валюти, реально (РЕОК) за рахунок більш високого рівня інфляції, ніж у країнах, які є торговельними партнерами, по суті, національна валюта ревальвувала, що створювало передумови до погіршення стану платіжного балансу. Чинником, який негативно впливав на стан платіжного балансу, також була девальвація національної валюти у попередній період, яка надалі призводила не стільки до зростання експорту і зменшення імпорту, як до подорожчання імпорту і здешевлення експорту. Вирівнювання платіжного балансу, як і в попередні періоди, було можливим за рахунок фінансових запозичень з боку уряду (до 2008 року за рахунок запозичень приватного сектору) та поступовому зменшенню валютних резервів через проведення валютних інтервенцій із 26,5 млрд. дол. США у 2008 р. до 20,4 млрд. дол. США у 2013 р. Як наслідок, державний борг, і в абсолютному обсязі, і по відношенню до ВВП суттєво зростав. За рахунок запозичень уряд збільшував видатки бюджету, які в свою чергу через збільшення платоспроможного попиту стимулювали зростання імпорту. При відсутності реальних економічних реформ, стимулів щодо розвитку підприємницького сектору, погіршенні стану платіжного балансу, зменшенні валютних резервів, високому інфляційному тиску, зменшенні обсягів кредитування та інвестицій в національній економіці, створювались передумови до девальвації національної валюти і подальшого погіршення макроекономічної ситуації.

Наступний етап (2014-2015 рр.) можна визначити як поєднання м'якої монетарної та м'якої фіскальної політики. Під

впливом вище перелічених чинників, а також погіршення політичної ситуації, наявних соціальних конфліктів та військової агресії з боку Російської Федерації різко погіршилась соціально-економічна ситуація. Девальвація національної грошової одиниці із 8,0 грн. за один американський долар до майже 27,0 грн., (на рівні майже 260%), призвела до спаду ВВП у 2014 р. на рівні 6,8% та 9,6% у 2015 р. відповідно, зростання інфляції до 24,9% у 2014 р. та 43,3% у 2015 відповідно, зменшенні валютних резервів, спаду інвестицій, зростання державного боргу, тощо. Економічна ситуація, як і макроекономічна політика уряду у 2014-2015 рр. в певній мірі подібна до ситуації 1991-1996 років. Спад ВВП, високий рівень інфляції, рівень дефіцитності бюджету сягає двозначних чисел, який фінансується за рахунок емісійних коштів шляхом викупу боргових зобов'язань уряду на вторинному ринку (на первинному на відміну від першої половини 90-х законодавчо заборонено). До 70 % боргових зобов'язань уряду виявилось у портфелі НБУ. Фактично фондовий канал емісії грошей стає основним, проте, враховуючи, що це державні цінні папери, а акумульовані в такий спосіб кошти урядом не використовуються в достатній мірі для стимулювання розвитку економіки, зростання національного виробництва, то такі гроші не мають достатнього ні інвестиційного, ні грошового мультиплікативного ефекту, а натомість ще більше провають інфляційний процес.

Таблиця 6

Динаміка основних макроекономічних показників України
(2014-2015 рр.)

Показники	Темп приросту ВВП, %	Рівень інфляції (ІСЦ), %	Валютний курс на кінець року (щодо дол. США)	Дефіцит бюджету, % до ВВП	Державний борг, % до ВВП	Сальдо платіжного балансу, % до ВВП	Рівень облікової ставки на кінець року, %	Рівень монетизації, % (грошова маса до ВВП)	Валютні резерви, млрд. дол.
2014	- 6,8	24,9	11,89	5,0	70,3	-10,1	14,0	62,5	7,5
2015	- 9,6	43,3	24,0	2,9	79,4	0,04	22,0	61,1	13,3

Монетарна політика НБУ в цей період головно була зорієнтована на підтримку ліквідності банківської системи через надання значних обсягів рефінансування комерційним банкам з метою запобігання їх банкрутств, кризи платежів тощо. У такій ситуації комерційні банки, маючи зобов'язання в іноземній валюті та в очікуванні девальвації національної валюти з огляду на наявну макроекономічну кон'юнктуру, скуповували іноземну валюту чи проводили спекулятивні операції і так ще більше підривали курс національної валюти, спустошуючи тим валютні резерви, якими НБУ, навздогін ситуації, намагався гасити пожежу на валютному і грошово-кредитному ринку країни. Суттєво зріс рівень мультивалютності економіки до 32,2%. Зниження курсу національної валюти через відповідні канали впливу призвело до зростання інфляції, тому що у ринковому кошику споживача значну питому вагу займають імпортні товари та товари, у структурі собівартості яких значну частку становлять імпортні ресурси, насамперед енергоносії та імпортне обладнання й технології, що через амортизаційні відрахування призводить до збільшення витрат виробництва. Крім того, внутрішня ціна через певний часовий лаг, як правило, завжди має тенденцію до зрівняння із зовнішньою. Із девальвацією національної валюти девальвувала в цілому національна економіка та рівень доходів і заробітних плат населення. Мабуть, у такій ситуації рівень координації фіскальної і монетарної політики повинен був бути іншим, а пріоритетом для уряду і НБУ мали бути не стільки підтримка ліквідності банківської системи через рефінансування в мільярдних обсягах комерційних банків і збільшення бюджетних видатків за рахунок зростання бюджетного дефіциту і державного боргу, а все-таки забезпечення монетарної стабільності і збалансованості бюджету як основних передумов макроекономічної стабільності. Як наслідок, спад ВВП і рівень інфляції не були б такими відчутними, не була б підірвана довіра з боку населення і господарюючих суб'єктів до такого важливого інституту економіки як банківська система, в цілому фінансово-кредитний сектор. У середині 90-х стало очевидним, що однією з основних умов соціально-економічного розвитку, відновлення економічного зростання є забезпечення

макроекономічної стабільності, важливою компонентою якого є саме монетарна стабільність. (У той період на це пішли ціною грошового голоду і бартеризації економіки.). На жаль, саме ця позиція була проігнорована у 2014-2015 роках.

Наступний етап (2016 - 2018 рр.). Фіскальну і монетарну політику цього періоду важко віднести як до м'якої, так і жорсткої. Скоріш за все, відносно жорсткими є як монетарна так і фіскальна політика. Попри наявний військовий конфлікт, анексію територій і агресію з боку Російської Федерації на сході країни на мінімальному рівні було все таки відновлено економічне зростання, у 2016 р. – 2,3%, у 2017 р. – 2,5% та у 2018 р. – 3,3%, поступово зменшувався державний борг, хоча його рівень небезпечний для фінансової системи, спостерігалась тенденція до збільшення валютних резервів, були спроби здійснення деяких інституційних реформ, після відмови від режиму фіксованого валютного курсу досить волатильним є валютний ринок. Реформування податкової системи та спроби підняти рівень соціальних стандартів, заробітних плат не носять системний характер. Власне їх підвищення через наявний платоспроможний попит призводить більше до зростання імпорту і погіршення стану торгового балансу та до зростання рівня інфляції, ніж до реального економічного зростання, яке, як уже було зазначено, впродовж останніх трьох років є мінімальним. За даний період при зростанні номінального ВВП (індекс-дефлятор ВВП становить близько 20 % щорічно), майже незмінною залишається обсяг наявної грошової маси і рівень монетизації економіки (навіть з врахуванням розвитку системи безготівкових розрахунків) суттєво зменшився до 40%, проте збільшилась швидкість обігу грошей, що власне негативно позначається на показниках інфляції, рівні процентних ставок, валютному курсі. Такі процеси – свідчення насамперед того, що, на жаль, не відновлена довіра до банківської системи, високим залишається рівень тіньової економіки, недостатньо розвинений фондовий ринок. Суттєве скорочення обсягів кредитування національної економіки, негативно позначилось на динаміці інвестицій, розвитку підприємницького сектору, динаміці ВВП країни. Особливо не поліпшилась ситуація зі станом платіжного балансу, іноземні інвестиції практично

відсутні, відомі світові та європейські бренди в умовах значних політичних і макроекономічних ризиків, високого рівня корупції та недостатньо сформованого інституційного середовища не ризикують заходити на внутрішній ринок. Експорт, основною компонентою якого залишається сировинна складова, а не високотехнологічна продукція, сильно залежить від кон'юнктури світових ринків. Високотехнологічний імпорт по більшості товарних позиціях, як і енергоносії, не мають замінників на внутрішньому національному ринку, насамперед з огляду на недостатню розвиненість вітчизняного виробництва та все ще високий рівень енергомісткості національної економіки (національного виробництва).

Спроби зменшення рівня інфляції через використання, з огляду на практику багатьох країн, режиму інфляційного таргетування, основним інструментом якого є зміна процентної ставки, не призвели до бажаного результату. Основна причина полягає в тому, що природа інфляції в Україні не носить винятково монетарний характер, а пов'язана із несформованістю та недостатньою розвиненістю таких ринкових інститутів, як підприємницький сектор, насамперед інноваційно-активний бізнес, банківська система, фондовий ринок, валютний ринок, сектор спеціалізованих небанківських фінансово-кредитних установ.

Таблиця 7

Динаміка основних макроекономічних показників України
(2016-2018 рр.)

Показники	Темп приросту ВВП, %	Рівень інфляції (ІСЦ), %	Валютний курс на кінець року (щодо дол. США)	Дефіцит бюджету, % до ВВП	Державний борг, % до ВВП	Сальдо платіжного балансу, % до ВВП	Рівень облікової ставки на кінець року, %	Рівень монетизації, % (грошова маса до ВВП)	Валютні резерви, млрд. дол.
2016	2,3	12,4	27,2	2,9	81,0	0,05	14,0	50,0	15,5
2017	2,5	13,7	28,1	1,9	73,1	0,09	14,5	40,0	18,8
2018	3,3	9,8	27,5	2,4	61,5		18,0		20,8

Наступний етап (2019 р. – сьогодні) один із найскладніших в історії нашої держави. На економічні процеси,

загалом стан національної економіки, досить негативно впливають зовнішні чинники, спершу поширення коронавірусної інфекції (Covid), а пізніше початок повномасштабної війни з Російською Федерацією...

Таблиця 8

Динаміка основних макроекономічних показників України (2019 р. - сьогодення)

Показники	Темп приросту ВВП, %	Рівень інфляції (ІСЦ), %	Валютний курс на кінець року (щодо дол. США)	Дефіцит бюджету, % до ВВП	Державний борг, % до ВВП	Сальдо платіжного балансу, % до ВВП	Рівень облікової ставки на кінець року, %	Рівень монетизації, % (грошова маса до ВВП)	Валютні резерви, млрд. дол.
2019	3,2	4,1	23,3	1,8	50,3	6,0	13,5	36,1	30,6
2020	- 4,0	5,0	28,3	3,8	60,8	2,9	6,0	44,1	30,1
2021	3,4	10,0	27,2	3,8	48,9	1,6	9,0	37,9	29,1

Головними цілями фіскальної і монетарної політики на даному етапі та в майбутньому є забезпечення стабільності гривні, зменшення величини держаного боргу, забезпечення збалансованого бюджету, відновлення кредитування економіки, забезпечення ефективного функціонування банківської системи, сприяння розвитку підприємницького сектору, стимулювання економічного зростання з урахуванням можливих коливань зовнішньої та внутрішньої кон'юнктури. Цієї мети можна досягти шляхом керування динамікою грошової пропозиції відповідно до попиту з боку економічної системи, використовуючи належні інструменти монетарної політики, та вдосконалення системи оподаткування і створення сприятливих фіскальних, регуляторних, інфраструктурних умов для розвитку бізнес-середовища, використовуючи інструменти бюджетно-податкової політики. НБУ і надалі необхідно підтримувати стабільність грошової одиниці з урахуванням взаємопов'язаної динаміки процентних ставок, рівня інфляції та обмінного курсу. З боку уряду важливо не допускати зростання дефіциту бюджету при одночасному зменшенні податкового навантаження на підприємницький сектор.

3.2. Необхідність координації інструментів фіскальної і монетарної політики в сучасних умовах в Україні

До органів фінансово-монетарної влади в Україні належить Національний банк України та уряд, насамперед в особі Міністерства фінансів. Із юридичної точки зору, відносини між Національним банком та Міністерством фінансів є відносинами двох незалежних державних інститутів. Останніми роками їх зусилля спрямовані на забезпечення взаємодії монетарних і фіскальних трансмісійних механізмів у досягненні спільних цілей та завдань макроекономічного регулювання. Такі державні органи як Державна фіскальна служба України та Антимонопольний комітет також беруть участь у розробці й реалізації заходів фіскальної та монетарної політики. Лише за умови координації дій усіх названих державних інституцій можливим є досягнення бездефіцитності державного бюджету, стабільності рівня цін, стабільності національної грошової одиниці, зменшення державного боргу та інших цілей макроекономічної політики.

Державні інституції, що реалізують фіскальну та монетарну політику, об'єднує одна спільна мета – макроекономічна стабільність (цінова, валютно-курсова, фінансова) як необхідна передумова зростання економіки. Але кожна з інституцій іде до цієї мети різними шляхами, встановлюючи власні цілі та використовуючи власні інструменти. За допомогою фіскальної політики уряд перерозподіляє кошти в економіці так, щоб вона зростала, зменшувався рівень безробіття зростає рівень доходів та покращувався рівень соціального захисту населення. При цьому важливо, щоб фінансування дефіциту не призводило до зростання боргів, які було б складно обслуговувати. Водночас сучасні центральні банки спрямовують монетарну політику на утримання інфляції на низькому рівні.

Однак досягнення цілей монетарної та фіскальної політики залежить не лише від застосування власних інструментів, але й від їх взаємодії. Наприклад, ігнорування урядом цілей центрального банку призводить до зниження ефективності інструментів монетарної політики. Як наслідок, центральному банку стає складніше скеровувати інфляцію до

цілі, і нестабільна та непередбачувана інфляція створює вресіт-решт проблеми для досягнення цілей власне і фіскальної політики. Саме тому координація двох політик важлива для досягнення макроекономічної стабільності. Без взаємодії центральний банк не може зменшити інфляцію, а уряд – забезпечити стабільність та збалансованість державних фінансів.

Сполучною ланкою, що зумовлює взаємодію фіскальної та монетарної політики, є державний борг. Комбінації впливу обох політик на економіку та одна на одну різноманітні і залежать від особливостей економіки, цілей політики, структури й обсягу державного боргу, доступу країни до міжнародного ринку капіталу, впливу політичної влади, специфіки формування очікувань бізнесу та домогосподарств та ін.

Так, в одному випадку проведення жорсткої монетарної політики може посилити фіскальні проблеми, оскільки підвищує вартість обслуговування боргу й уповільнює економічне зростання. А в іншому випадку – зміцнення національної валюти, викликане підвищенням процентних ставок, навпаки, може мати позитивний вплив на рівень державного боргу, насамперед у ситуації, коли значна частина боргу – в іноземній валюті. Натомість, одним з ймовірних наслідків проведення надто м'якої фіскальної політики є збільшення державного боргу та зростання інфляції. Це посилює ризики невиконання інфляційних цілей і змушує центральний банк підвищувати ключову процентну ставку. Зростання обсягу державного боргу та вартості його обслуговування в подальшому створює для уряду спокусю порушити принцип інституційної незалежності центробанку і звернутися до нього за фінансуванням. Якщо уряду це вдається, країна опиняється в ситуації, коли на баланси центрального або комерційних банків тиснуть нагромаджені боргові зобов'язання держави, а монетарна політика спрямована на обслуговування боргу. Наслідком такої політики буде нестабільність національної валюти, фінансова та економічна криза.

Підходи до координації фіскальної та монетарної політики суттєво відрізняються для розвинених економік і ринків, що розвиваються. У розвинених ринкових економіках

дві політики вважаються добре скоординованими, якщо вони разом забезпечують максимальний рівень добробуту для населення. Під добробутом різні країни розуміють зростання реального ВВП, низький рівень інфляції, рівень боргу та інші індикатори. Але головне – монетарна та фіскальна політика мають забезпечувати добробут не лише сьогодні, а і в майбутньому. (Іншими словами, ліпше завжди мати помірні, але стабільні темпи зростання економіки, ніж періодичні економічні буми за рахунок накопичення дисбалансів, котрі потім призводять до економічних криз).

На сьогодні в розвинених економіках координація фіскальної та монетарної політики забезпечується насамперед режимом інфляційного таргетування. За такого режиму центральний банк доступними йому інструментами забезпечує інфляцію на рівні встановленого цільового показника. Це одночасно дисциплінує уряд підтримувати стійкі темпи економічного зростання за допомогою фіскальної політики. М'яка фіскальна політика може призводити до підвищення витрат на обслуговування державного боргу. А це змушуватиме уряд здійснювати фіскальну консолідацію, суттєво скорочувати видатки та шукати додаткові джерела доходів, щоб збалансувати бюджет. І навпаки, при низьких процентних ставках уряд має можливість розширювати бюджетний дефіцит, щоб стимулювати економічне зростання. Але такий механізм є ефективним тільки при повазі уряду до автономії та незалежності центрального банку.

Ситуація більш складна у випадку країн, що розвиваються. По-перше, якість і стабільність інститутів у таких країнах є іншою ніж в розвинених країн, і це значно полегшує перетворення координації політик на втручання уряду в політику центрального банку. По-друге, у країнах, що розвиваються, суттєво відрізняється кореляція між темпами економічного зростання та інфляцією. Якщо в розвинених економіках економічні спади супроводжуються дефляцією, то в країнах, що розвиваються, економічні кризи зазвичай характеризуються стрімкою девальвацією обмінного курсу, тому супроводжуються вищими показниками інфляції. По-

третє, інфляція в таких країнах часто формується через неринкові механізми ціноутворення (у тому числі й за рішенням уряду) на певні категорії товарів і послуг. По-четверте, значна частина державного боргу в країнах, що розвиваються, номінована в іноземній валюті, що робить уряди вразливими до змін обмінного курсу.

Як наслідок, в економіках, що розвиваються, під координацією монетарної та фіскальної політики часто розуміють обслуговування інтересів одного виду політики іншою. Тобто фактично йдеться про «фіскальне домінування» і підпорядкування дій центрального банку уряду (політичній владі). До фіскального домінування уряд може підштовхувати політичний популізм та валютні ризики в умовах високого боргу в іноземній валюті.

В останні три десятиліття саме фіскальна політика зумовила більшість проблем у монетарній політиці в державах, що розвиваються. Високі бюджетні дефіцити та державний борг, зміни валютного курсу створили умови для формування фіскального домінування в багатьох державах, що призвело до сплесків інфляції, виникнення фінансово-економічних криз.

Донедавна практика поєднання фіксованого обмінного курсу та м'якої фіскальної політики в Україні була класичним випадком накопичення макроекономічних дисбалансів, що привели до глибоких фінансово-економічних криз (відповідно, у 2008 і 2014-2015 рр.). Політика фіксованого обмінного курсу створювала ілюзію стабільності, що стимулювало уряд, бізнес і населення накопичувати валютні борги. Зокрема, у періоди валютної стабільності уряд міг дозволити собі залучати відносно дешеві ресурси на зовнішніх ринках для фінансування дефіциту бюджету. Водночас валютна криза внаслідок погіршення зовнішньої кон'юнктури чи політичного або військово конфлікту суттєво підірвала платоспроможність бюджету (особливо з урахуванням витрат на порятунок банківської системи та збереження субсидій для населення, насамперед на енергоносії). В умовах обмеженості ринкового фінансування центральний банк фактично був головним кредитором уряду (разом з міжнародними фінансовими організаціями), а це ще більше посилювало девальваційні

процеси. З прийняттям в 2015 році змін до Закону «Про Національний банк України» оголошено перехід до інфляційного таргетування, відповідно характер взаємовідносин між урядом і центральним банком змінився. Водночас, останні роки проблеми переважно пов'язані з волатильністю потоків капіталу і їх залежністю від економічних (ділових) циклів в розвинених країнах. Тому традиційний інструментарій фіскальної та монетарної політики розширюється макроруденційними заходами та інструментами контролю за рухом капіталу.

У зв'язку з постійними змінами в інституційному та макроекономічному середовищі, які відбуваються в національній економіці, зокрема у грошово-кредитній сфері, банківській системі, бюджетній системі, сфері податків, необхідно постійно вдосконалювати методи реалізації монетарної та фіскальної політики. Ці ключові види фінансової політики повинні відігравати більш вагомую роль у забезпеченні макрофінансової стабільності, сприянні розвитку внутрішнього ринку і національного товаровиробника та стимулюванні економічного зростання. Нове стратегічне бачення координації монетарної та фіскальної політики повинно передбачати врахування довгострокових перспектив при реалізації відповідних заходів уряду і Національного банку, спрямованих на забезпечення макроекономічної стабільності, соціально-економічного розвитку держави та підвищення добробуту громадян.

Тема 10. Інституційне середовище макроекономічної політики. Вплив формальних і неформальних інституцій на розвиток національної економіки

1. Поняття інституційного середовища. Вплив формальних і неформальних інституцій на розвиток національної економіки.
2. Інститут підприємництва. Розвиток соціально відповідального та інноваційно активного мікро-, малого, середнього та великого бізнесу – як основи економічного розвитку.
3. Застосування фінансово-кредитних важелів стимулювання розвитку малого бізнесу, бізнес-стартерів і стартапів (екосистеми стартапів).
4. Інститут фінансових корпорацій. Взаємозв'язок розвитку підприємницького сектору із розвитком фінансово-кредитного сектору та банківської системи.
5. Інститут громадянського суспільства. Вплив громадянського суспільства та правової системи на розвиток підприємницького сектору та національну безпеку.
6. Вплив НТП, інновацій та інформаційно-цифрових (діджитал) технологій, розвитку інфраструктури і стану довкілля (екологічної ситуації) на економіку.
7. Вплив культури, освіти і науки на розвиток економіки.
8. Вплив історичної пам'яті, звичаїв, традицій, релігії, ментальності та інших інституцій на розвиток економіки. Необхідність формування національного історичного метанаративу (гранд-нарративу).
9. Психологічні та емоційні детермінанти поведінки, формування бранда держави (значення бренд-менеджменту, брендбуку, кобрендинга, HR-менеджменту) і державний маркетинг.
10. Необхідність побудови інноваційної та соціально орієнтованої ринкової економіки. Поняття нооекономіки.
11. Сутність і особливості глобалізаційних процесів у світовій економіці.

1. Поняття інституційного середовища. Вплив формальних і неформальних інституцій на розвиток національної економіки.

На процес функціонування економіки та макроекономічну політику впливає наявне *інституційне середовище та його еволюція*. Інституційне середовище та інституційні межі суспільства постійно змінюються під впливом історичних, соціальних, політичних, культурних та інших чинників. Зміни інституційного середовища позначаються на особливостях соціально-економічних відносин, ефективності функціонування економіки та специфіці державного регулювання. Для різних етапів історичного розвитку, від первісних часів до сучасності (від палеоліту до нооекономіки), характерне своє інституційне середовище. Безумовно, на процес еволюції впливає велика кількість чинників, як екстернальних, так і інтернальних. В окремі періоди історії інституційні зміни носили революційний характер: поява людини розумної (кроманьйонця, який прийшов на зміну неандертальцю), поява перших знарядь праці та видобування вогню, приручення перших тварин, неолітична аграрна революція, перші державні утворення, поява металу та пізніше колеса, виникнення письма, світових релігій, філософії та права, великі географічні відкриття, розвиток освіти, культури, архітектури, літератури та інших видів мистецтва, промислова революція та різноманітні наукові відкриття, розвиток різних сфер і галузей науки, перехід від аграрного суспільства до індустріального, а відтак до постіндустріального, дослідження у сфері космосу, інтернет-революція, інформатизація, цифровізація, гуманізація суспільних відносин тощо.

Взаємопов'язаний між собою розвиток матеріальної та нематеріальної культур (економічна та культурна інкубації) впливає на формування інституційного середовища та його особливості в тих чи інших суспільствах. Рівень розвитку інституційного середовища, з огляду на особливості історії, в різних державах і суспільствах різний. Тож і різні умови, в яких функціонує економічна система та здійснюється регуляторна політика.

За визначенням, **інституційне (інституціональне) середовище** – це сукупність усіх формальних і неформальних інституцій, які впливають на світогляд, цінності, мислення, поведінку та діяльність економічних суб'єктів.

Основними *елементами інституційного середовища* є: правова система держави, науково-технічний прогрес, міжнародне середовище, політичне середовище, економічне середовище, демографічна ситуація, система соціального захисту населення, підприємницький сектор, фінансово-кредитний сектор і банківська система, сектор неурядових організацій, інфраструктурні елементи (система транспортних, логістичних, інформаційних й інших соціальних комунікацій, торгові доми, біржі, підприємницькі хаби, технопарки, коворкінги, бізнес-інкубатори, кластери, тощо), стан навколишнього середовища та екологічна ситуація, і насамперед культура, освіта, наука, ментальність, історична пам'ять, релігія, звичаї та ін.

До формальних інституцій відносять: інститут права, а саме: законодавство держави (Конституція, кодекси, закони та інші нормативно-правові акти) та створені:

- державні (публічні, суспільні) інституції (органи центральної влади, місцева влада, правоохоронні та судові інституції, збройні сили держави, різні бюджетні соціальні, освітні, наукові, медичні, культурні та інші організації й установи);

- приватні (підприємницькі структури, фінансові корпорації, сектор соціального підприємництва та ін.);

- громадські неурядові установи (громадські організації, профспілки, релігійні організації, спортивні товариства, благодійні установи тощо.)

До неформальних інституцій: культура, освіта, наука, особливості виховання, релігія, звичаї, традиції, міфи, догми, упередження, стереотипи, ідеї, ідеології, цінності, мораль, історична пам'ять, світогляд, ментальність, психологічний та емоційний стан, особливості поведінки, соціальні та історичні умови, довіра та рівень свободи у суспільстві та ін.

Усі ці інституції утворюють свого роду інституційну структуру або інституційну матрицю суспільства. Характерною

ознакою історичного процесу є еволюція інституцій, відповідно постійно відбуваються інституційні зміни. Інституції й інституційні трансформації впливають на величину трансакційних витрат (витрат, пов'язаних із взаємодіями людей), а відтак на ефективність економічної системи. Неформальні інституції, з точки зору представників нової інституціональної теорії, змінюються повільніше, ніж формальні. Проте саме вплив неформальних інституцій є визначальним. Як стверджує Д. Норт, історія показує, що культура, ідеї, ідеології, міфи, догми та упередження мають значення.

Для кожного суспільства характерна своя унікальна система інституцій, яка відповідає особливостям культури суспільства. Проте приречених на неуспіх країн немає. Однією із проблем при здійсненні економічних реформ у країнах, які розвиваються (до прикладу країнах колишнього соціалістичного табору), в умовах трансформаційних процесів є недостатнє врахування фактору інституційних змін і, насамперед, впливу неформальних інституцій. Уряди повинні розробляти та реалізовувати економічну політику з урахуванням специфіки інституційного середовища та культури суспільства. Тільки в такому випадку вона сприятиме економічному зростанню та підвищенню рівня і якості життя людей.

2. Інститут підприємництва. Розвиток соціально відповідального та інноваційно активного мікро-, малого, середнього та великого бізнесу – як основи економічного розвитку

Основу становлення та розвитку будь-якої економіки і громадянського суспільства загалом формує *інститут підприємництва*, а саме: **соціально відповідальний та інноваційно активний власний мікро-, малий, середній і великий бізнес**.

Загалом, *підприємницький сектор країни* – це сукупність усіх малих (у т. ч. мікро-), середніх і великих підприємств різних форм власності, способів утворення та галузевої належності. У країнах із розвинутою економікою малий бізнес

(до 50 осіб зайнятих), становить 90–95% від загальної чисельності всіх підприємств, з яких мікропідприємства (до 10 осіб зайнятих) – близько 80%, середній же бізнес (до 250 осіб зайнятих) – близько 5-7%. У сукупності цей сектор створює від 50% і більше ВВП держави та забезпечує до 70% зайнятості трудових ресурсів.

Важливе значення має також розвиток великого бізнесу (понад 250 осіб зайнятих), але на принципах конкуренції, демонополізації й розвитку акціонерних форм господарювання. При цьому важливо формувати умови для появи якомога більшої кількості міноритарних (малих) акціонерів. У багатьох країнах із розвинутою економікою вони становлять понад 50% населення.

Великий бізнес ні в якому разі не варто розглядати з позиції альтернативи малому бізнесу, оскільки вони виконують різні, по-своєму важливі функції в економіці держави і системі соціально-економічних відносин. Більше того, через різні форми кооперації на взаємовигідній основі можлива співпраця між ними, в результаті якої вони взаємодоповнюють один одного.

У сучасному світі закономірність виявляється у тому, що національний бізнес може бути достатньо ефективним, а економічний розвиток держави – сталим тільки за умови, якщо підприємницький сектор є:

- а) *інноваційно активним;*
- б) *соціально відповідальним.*

У країнах із розвинутою економікою близько **70% від усіх підприємств, насамперед малого (у т. ч. мікро-) і середнього бізнесу, є інноваційно активними.** До 50% нововведень створюються та реалізуються саме у цьому секторі. Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність», *інноваційне підприємство* визначається як підприємство (об'єднання підприємств), яке розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти та/або продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків загального обсягу продукції та/або послуг. Відповідно до Наказу Державного комітету статистики України «Про затвердження форм державних статистичних спостережень з статистики науково-технічного прогресу»,

інноваційно активними є ті підприємства, які здійснювали інновації протягом останніх трьох років.

Загалом з точки зору відношення до інноваційної діяльності сектор малого підприємництва (інноваційно активний малий бізнес) не є абсолютно однорідним і складається з трьох різних груп малих фірм, які суттєво відрізняються за регулярністю і метою ведення інноваційної діяльності.

Першу групу формують традиційні малі фірми, що працюють у різних галузях і під тиском ринкової конкуренції змушені ситуативно чи періодично впроваджувати інновації. Роль в інноваційному процесі цієї групи малих фірм обмежується участю у дифузії інновацій або ситуативним, нецілеспрямованим винайденням і поширенням удосконалювальних інновацій.

Так, до другої групи входять науково-дослідні малі фірми, які професійно займаються діяльністю у сфері досліджень і розробок переважно на замовлення ринкових агентів, великого бізнесу або державних установ. До таких структур належать: приватні науково-дослідні фірми, інститути, лабораторії, які діють на комерційній основі та відповідають законодавчо встановленим критеріям належності до сектору малого підприємництва. Малі фірми цієї групи є головними постачальниками новаторських ідей.

До третьої групи зараховують інноваційно зорієнтовані малі фірми, тобто ті, діяльність яких зосереджена на реалізації здебільшого власної новаторської ідеї. Інноваційна діяльність цієї групи малих фірм полягає у самостійній розробці, комерціалізації та використанні новацій. Інноваційна діяльність має стратегічне значення для інноваційно зорієнтованих малих фірм, і від успішності її ведення повністю залежать їхня прибутковість і перспективи зростання.

Не менш важливе значення для економіки має наявність великої кількості **соціально відповідальних підприємств**. Так, в європейських та інших країнах із розвиненою соціально орієнтованою ринковою економікою **кількість соціально відповідальних підприємств, у т. ч. (насамперед) підприємств мікро-, малого і середнього бізнесу, становить близько 80% від їхньої загальної чисельності**. Згідно з прийнятими міжнародними стандартами, **соціальна відповідальність бізнесу** – це відповідальне ставлення компанії до свого продукту або послуги,

до споживачів, найманих працівників, партнерів і конкурентів, активна соціальна позиція через участь у розв'язанні різних соціальних проблем, відповідність діяльності компанії законам та міжнародним правилам поведінки і т. ін. За визначенням Європейської Комісії, за суттю – це інтеграція компанією гуманітарних, соціальних, культурних та екологічних проблем у свою комерційну діяльність на добровільній основі.

На даному етапі розвитку суспільних відносин бути соціально відповідальним означає мати додаткові конкурентні переваги. Поліпшення іміджу і репутації компанії – це важливий елемент її маркетингової політики та інвестиція у формування власного бренда. Очевидно, що для суспільства вигідно, коли бізнес законослухняний (діє в межах правового поля), сплачує податки, створює робочі місця (у т. ч. для осіб з особливими потребами), здійснює благодійну діяльність, бере активну участь у розвитку громад і територій та підтримці різних суспільних, гуманітарних, культурних, освітніх, наукових, медичних, спортивних, екологічних, інфраструктурних, логістичних та інших проєктів. Від соціальних інвестицій (імпаکت-інвестування) одержує переваги як економіка держави, так і підприємницький сектор. Якщо ж розглянути цю проблему з позицій стратегії ведення бізнесу, то можна констатувати, що у довгостроковому періоді компанія не стане успішною, не будучи соціально відповідальною.

3. Застосування фінансово-кредитних важелів стимулювання розвитку малого бізнесу, бізнес-стартерів і стартапів (екосистеми стартапів).

Надважливий ресурс для економіки – це *підприємницькі здібності* (підприємницький хист) людей. За даними статистики, у світі лише 5% населення займається підприємницькою діяльністю, але при цьому спостерігається значна регіональна диференціація між країнами. Міжнародна статистика показує, що середній вік людини, яка створює новий бізнес становить 25 років. Потрібно визнати, що наша держава за показниками розвитку підприємництва поступається країнам із розвинутою економікою. Проте якщо Україна ставить за мету наблизитись за рівнем соціально-економічного розвитку до провідних країн світу, насамперед до країн-членів ЄС, то дуже важливо забезпечити

зростання кількості населення, яке займається підприємницькою діяльністю. Необхідно сприяти появі *стартерів (новостворені компанії)*, *стартаперів (інноваційні новостворені компанії)* та осіб з підприємницькими здібностями. Важливе значення для стартап-індустрії має розвиток *екосистеми стартапів*.

Стартап (від англ. Start up - «запускати», «починати») – це новостворена компанія, або компанія, яка знаходиться ще в процесі створення. Вперше даний термін у 1939 році запропонували випускники Стенфордського університету США Девід Паккард і Вільям Хьюлетт, назвавши свій бізнес-проект стартапом. Основна відмітність *стартапу від бізнес-стартера* полягає в тому, що стартап будує свій бізнес на основі інновацій або інноваційних технологій. А бізнес-стартери – це новостворені компанії у традиційних сферах бізнесу.

З огляду на те, що основою економічного розвитку будь-якої країни є соціально відповідальний та інноваційно активний власний мікро-, малий і середній бізнес, для нашої держави особливої актуальності набуває проблема активізації появи якомога більшої кількості таких суб'єктів господарювання незалежно від галузевої належності (сфери наукомістких послуг, ІТ-технологій, промислового та аграрного секторів, будівництва, туризму, торгівлі й ін.).

Це насамперед потребує використання комплексу таких заходів:

1. Ініціювати впровадження у всі освітні заклади II–IV рівнів акредитації (у т. ч. шкільної освіти) обов'язкового курсу (дисципліни) «Організація власного бізнесу» («Фінансування та організація власного бізнесу») за участю фахівців-практиків і науковців. Метою такого курсу є: популяризація підприємницької культури серед молоді, підготовка студентів до реалізації власних бізнес-ідей, формування дієвих фахівців, готових до практичної діяльності, підвищення ефективності зв'язку в системі освіта-наука-бізнес, позиціонування країни та її регіонів як лідерів у розвитку малого і середнього бізнесу в перспективі. Так, міжнародна статистика показує, 70% всіх бізнес-ідей не реалізуються, але важливо створити умови для виникнення таких ідей і зростання їхньої кількості. Появі ефективно функціонуючого бізнесу передує виникнення новостворених

компаній (бізнес-стартерів і стартапів), а відповідно їхньому формуванню – народження бізнес-ідей, насамперед у молодіжному середовищі. Для молоді повинно бути цінністю створення власного бізнесу, в цьому напрямку повинно бути спрямоване їх мислення.

2. Пропонувати створення з ініціативи навчальних закладів, органів влади й громадського сектору мереж бізнес-інкубації, бізнес-акселерації, бізнес-центрів, коворкінгів, кластерів та інших елементів інфраструктури підприємництва. Водночас для народжених бізнес-ідей потрібно створити сприятливі «тепличні» умови і забезпечити відповідний сервіс (тренінги, семінари, постійні зустрічі з менторами, фахівцями-практиками й успішними підприємцями, консультації з питань бізнес-планування, маркетингу, обліку та оподаткування, правового забезпечення діяльності бізнесу, налагодження комунікацій із грантрайтерами, інвесторами, «бізнес-ангелами» і фінансово-кредитними установами, створення атмосфери співробітництва (колаборації) та партнерства, яка сприятиме підготовці до здійснення бізнес-проекту та ін.), з метою їхньої реалізації в майбутньому.

3. Сприяти розробці та впровадженню програми ефективної фінансової підтримки сектору малого бізнесу, а саме, мікrokредитування бізнес-стартерів та стартапів, і розвивати систему альтернативних джерел фінансування (гранти, інвестиційні форуми стартапів, краудфандинг, венчурне фінансування та ін.).

4. Інститут фінансових корпорацій. Взаємозв'язок розвитку підприємницького сектору із розвитком фінансово-кредитного сектору та банківської системи.

Реалізація будь-якого бізнес-проекту передбачає наявність *джерел для його фінансування*. Їх умовно можна поділити на основні чотири групи:

– традиційні джерела фінансування бізнесу: власний капітал, «ЗД – домашні, друзі, диваки», банківські кредити, кошти залучені від емісії цінних паперів, позики небанківських фінансово-кредитних установ та ін.;

– альтернативні (сучасні) джерела фінансування бізнесу: фандрейзинг, краудфандинг, краудлендинг, краудінвестинг,

краудсорсинг, гранти (у т. ч. за рахунок міжнародних організацій) та ін.;

– залучення ресурсів шляхом використання різних форм фінансової кооперації підприємств: венчурне фінансування, лізинг, субпідряд, франчайзинг, фінансова підтримка бізнес-янголів та ін.;

– залучення ресурсів шляхом використання різних форм державної фінансової підтримки малого бізнесу: програми мікrokредитування, створення фондів підтримки стартапів, організація інвестиційних форумів стартапів і ярмарків кредитів, дотації та субсидії бізнесу, державне замовлення (закупівлі), застосування механізму часткового відшкодування процентних ставок за кредитом та ін.

Власний капітал у структурі джерел фінансування бізнесу становить близько 30%. З огляду на зростаючу роль інновацій і малого підприємництва у ринкових відносинах та структурі економіки держави надзвичайно важливе значення має створення сприятливих, у т. ч. пільгових умов для залучення бізнесом фінансових ресурсів. При цьому вагому роль відіграють такі чинники: низький рівень процентних ставок, розвиненість системи сучасних альтернативних джерел фінансування малого бізнесу, вдосконалення спектра фінансових продуктів і технологій. Від запровадження нових якісних фінансових послуг і поліпшення сервісу отримують вигоду як фінансово-кредитні установи за рахунок розширення бази перспективних клієнтів, так і сектор інноваційно активного та соціально відповідального малого бізнесу.

Розвиток **інституту фінансових корпорацій** має важливе значення для забезпечення ефективного функціонування підприємницького сектору. **Фінансово-кредитний сектор** (банківська система та система спеціалізованих небанківських фінансово-кредитних установ) не може повноцінно функціонувати та розвиватись без розвинутого підприємницького сектору, і навпаки, підприємницький сектор не може повноцінно функціонувати та розвиватись без розвинутого фінансово-кредитного сектору держави. Для бізнесу, метою якого є збільшення продажів, прибутків, масштабування й розвиток компанії, завжди актуальне питання залучення фінансових ресурсів для здійснення інвестиційної діяльності, придбання нових

технологій, сировини та матеріалів, поповнення обігових коштів та інше. Тому банки для бізнесу виконують свого роду функцію «фінансового блоку живлення та інвестиційного зарядного пристрою». Важливою умовою розвитку фінансово-кредитного сектору є поява більшої кількості перспективних платоспроможних клієнтів, а саме різних компаній, підприємств (у т. ч. стартапів) та їх працівників, кошти яких проходять через рахунки банківських та інших фінансово-кредитних установ, що сприяє розширенню їх фінансової ресурсної бази, можливостей кредитування, нарощування активів і отримання більших прибутків.

5. Інститут громадянського суспільства. Вплив громадянського суспільства та правової системи на розвиток підприємницького сектору та національну безпеку.

Очевидно, що розвиток національної економіки залежить від розвитку підприємницького сектору в державі – це передумова розвитку громадянського суспільства, і навпаки. В європейських та інших країнах із розвинутою економікою спостерігається достатньо висока кореспонденція між показниками кількості підприємств малого й середнього бізнесу на 1000 осіб населення із показниками кількості громадських (неурядових) організацій на 10 000 осіб населення, які також захищають інтереси підприємств малого бізнесу.

Таблиця 9

Показники, що характеризують стан розвитку підприємств МСБ і громадських організацій у різних країнах в 2020 р.

Країни	Кількість підприємств МСБ на 1000 осіб населення	Частка малих підприємств у ВВП, %	Частка малих підприємств у загальній кількості зайнятих, %	Кількість громадських організацій на 10 000 осіб населення	Залученість громадян до діяльності громадських організацій, %
Україна	40	16%	30%	12	7.5%
Країни члени ЄС	74	58%	67%	32	14.5%

(загалом)					
США	89	47%	54%	28	13%
Канада	115	70%	63%	36	16%
Японія	136	53%	70%	32	12,5%

Потрібно зазначити, що саме розвиток у державі соціально відповідального та інноваційно активного власного малого бізнесу приведе до формування середнього класу і розвитку громадянського суспільства, а отже, вплине на формування ефективних формальних, у т. ч. державних інститутів, і неформальних інституцій (зокрема, зміна ментальності). Водночас останнє сприятиме розвитку і реалізації потенціалу соціально відповідального та інноваційно активного власного мікро-, малого й середнього бізнесу і покращенню добробуту людей.

Розвинене громадянське демократичне суспільство захищатиме конкуренцію, політичні та економічні свободи, плюралізм думок, демократичні правила та принципи, інтереси мікро-, малого та середнього бізнесу, в цілому середній клас суспільства, сприятиме розв'язанню суспільних (соціальних, культурних, екологічних) проблем та побудові ефективної правової системи. **Правова система** – це комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, що забезпечує досягнення належного правопорядку як необхідної умови функціонування та розвитку суспільства. **Громадянське суспільство** – це громадяни зі своїми громадянськими правами, а також система інститутів (громадські організації-асоціації, об'єднання, рухи) і відносин щодо забезпечення прав і свобод людини та задоволення її інтересів і потреб.

Соціально-економічний розвиток, побудова ефективної правової системи, розвинуте громадянське суспільство, ефективна система національної оборони, продовольча та енергетична незалежність, безпечне інформаційне і навколишнє середовище, розвиток якісної освіти і системи охорони здоров'я, розвиток національного підприємницького сектору, збалансованість ринків і стабільність фінансової системи, а також, захист прав і свобод людини, її матеріальних, духовних,

культурних, історичних, інтелектуальних та інших цінностей є важливими елементами національної безпеки. **Національна безпека** – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

6. Вплив НТП, інновацій та інформаційно-цифрових (діджитал) технологій, розвитку інфраструктури і стану довкілля (екологічної ситуації) на економіку.

Важливою умовою ефективного функціонування економіки є розвиток інфраструктури. **Інфраструктура економіки** – це сукупність державних, приватних та громадських інститутів (організацій, установ і об'єднань), які забезпечують господарську діяльність економічних суб'єктів і обслуговують їх інтереси, а також в цілому забезпечують функціонування економіки, сприяють її розвитку та підвищенню ефективності. Розвиток інфраструктури національної економіки насамперед сприяє більшій мобільності, комунікації та співробітництву між усіма економічними суб'єктами.

Основними складовими (елементами) інфраструктури національної економіки є:

- система транспортних комунікацій (організації авіаційного, залізничного, автомобільного, водного транспорту);
- система організаційних структур інформаційних (цифрових, діджитал) комунікацій та зв'язку (в т. ч. інтернет-зв'язку);

- логістичні мережі (логістичні центри, термінали, хаби, складські приміщення та ін.);

- соціальна сфера (освітні, наукові, медичні, культурні, спортивні та інші заклади, а також установи системи соціального захисту населення, центри зайнятості, соціальні фонди тощо);

- державні урядові інституції й органи місцевої влади та їх структурні підрозділи (департаменти, управління, відділи та ін.);

- фінансово-кредитний сектор (банківська система та сектор спеціалізованих небанківських фінансово-кредитних установ),

- сектор підприємництва (фізичні особи як суб'єкти підприємницької діяльності та юридичні особи);

- інвестиційні, аудиторські, рекламні, юридичні, рекрутингові та інші компанії,

- біржові системи (фондові, валютні, товарні біржі та ін.),

- торгові дома, торгівельні центри, виставково-ярмаркові комплекси та ін.;

- інформаційні та консалтингові центри,

- ЦНАПи, дозвільні офіси та сервіси, центри підтримки підприємництва та ін.;

- підприємницькі хаби, кластери, коворкінги, інкубатори, акселератори, бізнес центри та інші елементи екосистеми стартапів.;

- технопарки, інноваційні фонди та центри трансферту інновацій,

- сектор неурядових громадських організацій,

- профспілки та ін.

Одним з ключових чинників розвитку економіки держави є науково-технічний прогрес. **Науково-технічний прогрес** – це процес удосконалення виробництва на основі досягнень науки і техніки. Науково-технічний прогрес здійснюється у двох формах: революційній та еволюційній.

Розвиток науки і техніки детермінує процес економічного розвитку. Соціально-економічний розвиток держави може забезпечити тільки ефективно функціонуюча економіка, яка тісно пов'язана з інноваціями, інноваційною активністю і діяльністю всіх господарюючих суб'єктів. Вони є передумовою виникнення нових галузей економіки, створення нових ринків, появи нових видів конкурентоспроможної та екологічної продукції, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, скорочення робочого часу, здешевлення вартості товару тощо. Характерною ознакою сучасної економіки є постійний розвиток цифрових (діджитал) технологій, інтернет-індустрії (інтернет бізнесу), ІТ-сектору, електронної комерції, та дедалі більшої інформатизації фінансових, економічних і в

цілому суспільних відносин. **Інформатизація** – це процес широкомасштабного використання ІТ (інформаційно-цифрових технологій, інформаційних систем, інформаційних мереж, інформаційних ресурсів) у всіх сферах економічного, соціального, політичного і культурного життя суспільства з метою підвищення ефективності використання інформації і знань для управління, задоволення інформаційних потреб та інтересів громадян, організацій і держави та створення передумов переходу держави до інформаційного суспільства.

Нині немає країни, де б економічне змагання за місце на світових ринках, економічний розвиток не пов'язувалися з інноваціями.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», **інновації** – це новостворені (застосовані) та/або вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва та/або соціальної сфери.

Теоретично необхідність підприємств у постійних радикальних інноваціях уперше обґрунтував Й. Шумпетер, що стало основою ідеології та практики становлення та побудови інноваційної економіки, інноваційного типу розвитку. Йозеф Шумпетер у своїй теорії звів усі збуджуючі економічні зміни до інновацій, чи перекомбінацій, як він їх спочатку називав. На його думку, підприємець-новатор використовує інновацію як засіб отримання більш високого прибутку. Після піонерного втілення нововведення на ринку з певним часовим лагом з'являються імітатори, завдяки яким нововведення розповсюджується, проникаючи в усі галузі господарства, стимулюючи зростання інвестицій та загальний економічний підйом. Подальша поява на ринку великої кількості послідовників приводить до зменшення норми прибутку, і це знову примушує підприємця ризикувати задля освоєння інновацій.

Одним з основних показників, який характеризує інноваційну спрямованість економіки, є загальна наукомісткість ВВП.

Наукомісткість ВВП – це показник, що розраховується як відношення видатків на НДДКР (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи) до ВВП держави.

$$K_{GDP \text{ knowledge intensity}} = \frac{C_{\text{research \& development}}}{GDP}$$

де,

$K_{GDP \text{ knowledge intensity}}$ – наукомісткість валового внутрішнього продукту

$C_{\text{research \& development}}$ – видатки на НДДКР

GDP – валовий внутрішній продукт

У США, Японії та країнах Західної Європи даний показник знаходиться приблизно на рівні 2,5–3%, передбачається його поступове підвищення. Подібна тенденція простежується і в країнах Південно-Східної Азії, Китаї та Індії. А в Україні наукомісткість ВВП становить близько 1%.

Лауреат Нобелівської премії Л. Канторович оцінював вплив інновацій науково-технічного прогресу на приріст ВВП та економічний розвиток країни у 75%, інший відомий учений, також лауреат Нобелівської премії, Р. Солоу – у 80–87% відповідно. Стимулювання інвестицій насамперед у технічний прогрес впливає на рівень капіталоозброєності праці, зростання продуктивності а отже, на економічне зростання.

Дослідження представників школи інституціоналізму (Д. Гелбрейт, Р. Хейлбронер, Д. Белл, Е. Тоффлер та ін.) та теорії економічного зростання (Я. Тінберген, Р. Солоу, Д. Мід, Е. Фелпс та ін.) вказують на необхідність урахування трансформуючої ролі технічного прогресу (науково-технічної революції), носіями якого насамперед є великі корпорації та інші організовані соціальні групи. При цьому важливу роль відіграють державні інвестиції в освіту, охорону здоров'я, стан навколишнього середовища, сферу комунальних послуг. Важливе значення має розвиток корпоративного руху, акціонерних форм господарювання, інформатизація та гуманістичні цінності.

Науково-технічний прогрес суттєво впливає на стан навколишнього середовища. Надзвичайно важливе значення для суспільства мають **інвестиції в екологічну сферу, захист навколишнього середовища, збереження довкілля та популяризація здорового способу життя**. Уряди здійснюють фінансування цільових програм, які спрямовані на збереження довкілля та створення безпечного екологічного середовища. Розвиток усіх сфер суспільного життя повинен бути підпорядкованим такій надзвичайно важливій стратегічній меті як захист довкілля. Погіршення екологічної ситуації негативно впливає на рівень добробуту людей, економічне зростання та соціально-економічний розвиток. У країнах з розвинутою економікою дедалі більше уваги приділяється розв'язанню екологічних проблем. Суспільством майбутнього називають саме екологічне суспільство. Безпечне екологічне середовище є важливою умовою соціально-економічного розвитку.

Захист навколишнього середовища – це система заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення і збереження природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Основними складовими безпечного екологічного середовища є:

- Збалансоване природокористування, раціональне використання надр, земельних, лісових, водних та інших ресурсів;

- Підтримка цінних заповідних територій, об'єктів та екосистем;

- Облаштування та упорядкування сміттєзвалищ, впровадження сміттєпереробних технологій та забезпечення утилізації відходів;

- Запобігання та ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру;

- Запобігання викиду забруднюючих (шкідливих) речовин в атмосферу повітря;

- Запобігання ерозії ґрунтів;

- Розвиток нетрадиційних (альтернативних) джерел енергії (насамперед зеленої енергетики), впровадження енергоефективних технологій;

- Підвищення екологічної свідомості та культури населення тощо.

7. Вплив культури, освіти і науки на розвиток економіки.

Цілком очевидно, що вагомий вплив на економіку мають такі *інституції: культура, освіта, наука, особливості виховання, релігія, звичаї, традиції, міфи, догми, упередження, стереотипи, ідеї, ідеології, цінності, мораль, історична пам'ять, світогляд, ментальність, особливості поведінки, психологічний та емоційний стан, соціальні та історичні умови, довіра та рівень свободи у суспільстві тощо.* Дані інституції між собою досить тісно взаємопов'язані.

У 1992 р. з ініціативи ООН й ЮНЕСКО створено Всесвітню комісію з культури і розвитку, в документах якої визначено нові завдання забезпечення сталого розвитку, що базується на культурі, яка оголошується ключовим чинником економічного та соціального прогресу в ХХІ ст. Тільки у суспільстві з високим рівнем культури, освіченості й духовності можна забезпечити як вільний розвиток і самореалізацію особистості, так і соціально-економічний розвиток держави та її регіонів. Зокрема, учені-соціологи світового рівня Е. Дюркгейм і М. Вебер вважали, що саме культура відіграє вирішальну роль у житті суспільства, забезпечує його цілісність і розвиток, впливає на всі сфери суспільного життя і, перш за все, на економіку. Економіка, підприємництво і культура в сучасному суспільстві мають розвиватись комплементарно у щільному взаємозв'язку, що матиме синергетичний ефект для розвитку національної економіки. Поява нових підприємств, стартапів і бізнес-стартерів, соціально відповідального та інноваційно активного бізнесу повинно супроводжуватися створенням мережі сучасних культурно-мистецьких центрів і просторів. Розвиток культури у суспільстві й патріотичне виховання: перш за все, розвиток культури управлінської, правової та екологічної, а також

мистецтва, науки, вивчення історії й традицій рідного народу і народів світу, популяризація духовних цінностей та здорового способу життя й спорту, може забезпечити еволюцію цінностей та зміну (трансформацію) інституційних основ суспільства.

Культура (в перекладі з латинської мови «Cultura» означає «обробіток», «обробляти») – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії (сукупність досягнень людства), а також історично набутий набір правил усередині суспільства (соціуму) для її збереження та гармонізації. Поняття «культура» як інтегральний образ об'єднує в собі освіту і науку (включно з технологією), мистецтво (літературу, живопис, музику та інші галузі), мораль, уклад життя та світогляд. Культура вивчається комплексом гуманітарних наук, насамперед культурологією, етнографією, соціологією, психологією, історією та ін.

Мистецтво (в перекладі з латинської мови означає «знавець», «майстер», «умілець») – галузь людської культури, в якій за допомогою знаків через конкретні образи світу виражаються його узагальнені сенси. Зазвичай мистецтво поділяється на літературу, архітектуру, музику, образотворче мистецтво, декоративно-ужиткове мистецтво, сценічне мистецтво та ін.

Мистецтво виникає та еволюціонує впродовж усього історичного розвитку цивілізації під впливом та у зв'язку з формуванням нових потреб та особливостей поведінки людини й виконує низку функцій (пізнавальну, виховну, естетичну, інформативну, комунікативну, емоційного впливу, передбачення, суспільно-перетворюючу, компенсаторну, евристичну, художньо-концептуальну (показує уявлення митців про світ та місце в ній людини), сугестивну (впливає на мислення, почуття, ідеологію), гедоністичну (приносить задоволення та радість) та ін.)

Освіта – цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання або вдосконалення загальноосвітніх і професійних знань, умінь та навичок необхідних для практичного застосування. Водночас це фактично процес, за допомогою якого суспільство через школи, коледжі, університети та інші інститути цілеспрямовано передає свою культурну спадщину

(накопичені знання, цінності та навички) молодому поколінню. Шляхом передачі новому поколінню початкових знань культури здійснюється вплив на формування поведінки у дорослому житті та допомога у виборі можливої ролі в суспільстві.

З метою оцінки рівня розвитку освіти використовується показник *індекс освіти*. ООН щорічно визначає та публікує інформацію по Індексу розвитку людського потенціалу (індексу людського розвитку), який містить індекс освіти. Також індекс освіти враховується при розрахунку показника «якість життя» та при визначенні «рівня економічного розвитку», який є ключовим критерієм при ранжуванні країн на розвинені, які розвиваються, та найменш розвинені або бідні.

Однією з важливих функцій освіти є виховання дітей.

Виховання – це процес заохочення та підтримки фізичного, емоційного, соціального та інтелектуального розвитку. Розрізняють:

- громадянське виховання,
- національно-патріотичне виховання,
- фізичне виховання,
- естетичне виховання та ін.

З освітою досить сильно пов'язана така сфера діяльності людини як наука.

Наука – соціокультурна діяльність людини, спрямована на отримання (вироблення і систематизацію у вигляді теорій, гіпотез, законів природи або суспільства тощо) нових знань про навколишній світ. Основою науки є збирання, оновлення, систематизація, критичний аналіз фактів, синтез нових знань або узагальнень, що описують досліджувані природні або суспільні явища та/або дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і прогнозувати їх перебіг. Як соціальний інститут наука – це сукупність учених з їхніми знаннями, кваліфікацією і досвідом, наукових закладів, експериментального, лабораторного устаткування, науково-дослідних програм творчої діяльності, системи інформації, підготовки й атестації кадрів, форм функціонування і використання всіх нагромаджених знань. Особливістю розвитку науки як своєрідного суспільного явища є наступність досвіду і

знань, єдність традицій і новаторства, боротьба думок, критика та творчі дискусії.

8. Вплив історичної пам'яті, звичаїв, традицій, релігії, ментальності та інших інституцій на розвиток економіки. Необхідність формування національного історичного метанаративу (гранд-нарративу).

Традиція – елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу. Традиції тією чи іншою мірою і в тих чи інших формах присутні в будь-якому суспільстві і практично в усіх сферах культури. Традицію можуть утілювати певні суспільні інституції, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди і т. п.

Звичай – вираження традиції. Це загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті певного народу, суспільної групи, колективу та ін., До прикладу, це традиційний порядок відзначення якихось подій, свят і таке інше, пов'язане з виконанням певних дій і використанням відповідних атрибутів, предметів тощо. На відміну від ритуалу, обряду та культу, звичаї набагато менш символічні щодо «вищої мети», хоча багато звичаїв розвиваються з культових дій у процесі культурних змін.

Релігія (в перекладі з латинської мови означає religio – зв'язок) – як суспільний соціальний інститут, релігія – це сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона охоплює певну систему звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей та ін. (Вивченням релігії займається наука релігієзнавство). У широкому сенсі релігія – особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини. Основні функції релігії: світоглядна, культурна, комунікативна, компенсаторна, регулятивна, інтегративна, політична, дезінтегруюча та ін. Найдавніші віровчення сягають часів родоплемінного ладу, коли людство для відображення і опису суцього застосовувало лише усне слово. Такі віровчення прийнято поділяти на *тотемізм, фетишизм, анімізм, аніматизм, магія, міфологія та ін.*

Пізніше виникли різні національні та світові релігії. Віровчення, пов'язані з національними спільнотами, або **національні релігії**:

- *юдаїзм (хасидизм, караїмізм, Хабад)* (Ізраїль) – базується на концепції всюдисущого вічного Творця, чия воля та особливе ставлення до єврейського народу відбиті в Торі, тобто Законі;

- *індуїзм, джайнізм, сикхізм* (Індія)

- *конфуціанство, даосизм* (Китай)

- *синтоїзм* (Японія) – стародавня політеїстична релігія в основі якої лежать анімістичні, фетишистичні, тотемістичні вірування, які склалися у середовищі різних етнографічних груп Японії.

На відміну від національних віровчень, **світові релігії** віровчення призначені і запрошують до кола своїх послідовників усіх людей і народів світу та поширені в різних державах. Насамперед, це:

- *Християнство* – найпоширеніша у світі релігія з найбільшим числом вірян. Християнство виникло в середовищі юдаїзму в Палестині і поширилося спочатку в Римській імперії. Суть християнства – віра в Ісуса Христа, який є Спасителем; визнає існування Бога у Святій Трійці (Отець, Син, Святий Дух), що в особі Сина Божого Ісуса Христа втілюється в людську індивідуальну природу і здійснив справу спасіння людини і світу. Засади християнства базуються на книгах Біблії. Основними напрямками в християнстві є: православ'я, католицизм, протестантизм.

- *Іслам* – наймолодша з трьох світових релігій, поширена в основному на Близькому Сході, Північній Африці та Південно-Східній Азії. Творцем ісламу був пророк Мухаммед (VII ст.). Як авраамічна релігія іслам виходить з традицій юдаїзму і християнства, визнає Аллаха єдиним Богом, проголошує віру в страшний суд і кару й нагороду після смерті, засади ісламу викладені в Корані та суні (традиції Мухаммеда); Основними напрямками в ісламі є: Суніти та Шіїти.

- *Буддизм* – найдавніша з трьох світових релігій, поширена головно у Східній та Південно-Східній Азії. Буддизм розвинувся з етико-філософської системи, створеної Буддою в V ст. до н. е. на терені Індії; сформувався на ґрунті місцевих

релігій Індійського субконтиненту, однак відкинув авторитет індуських Вед. Буддизм вимагає дотримання морального закону як шляху визволення душі з коловороту втілень і досягнення нірвани.

Міф, або міт (у перекладі з грецької мови означає «оповідь», «розповідь») – оповідь, що пояснює походження певних елементів світобудови чи світу загалом через емоційно-чуттєві образи. Найменший неподільний складовий елемент міфу називається *міфологемою*.

Догма (у перекладі з грецької мови означає думка, учення, постанова) – це офіційна система принципів і доктрин релігії або позиції філософської школи.

Упередження – неусвідомлена (часто негативна) оцінка або хибна думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, без ознайомлення, критичного мислення, також без достатніх на те підстав та пов'язане з нею відповідне ставлення.

Стереотип (у перекладі з грецької мови означає «відбиток») – це усталений шаблон мислення, забобон, ставлення до подій, вироблене на основі порівняння їх з внутрішніми ідеалами, як правило, не має безпосереднього відношення до реальності.

Ідея (у перекладі з грецької мови «ейдос» означає початок, принцип) – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків і відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення. За своєю суттю (логічною будовою) ідея є формою мислення, зміст якої своєрідно поєднує в собі як об'єктивне знання про наявну дійсність, так і суб'єктивну мету.

Ідеологія – система політичних, правових, етичних, художніх, релігійних, філософських поглядів, концептуально оформлених ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин.

Цінності – будь-яке матеріальне або ідеальне (духовне) явище, яке має значення для людини чи суспільства, та здатне задовольняти потреби, бажання, інтереси людей заради яких вони живуть, діють, витрачають сили, час, гроші, здоров'я тощо. Цінності людей зазнають поступових змін, насамперед під впливом зміни матеріальних умов життя. *Система цінностей* – поняття, яке означає сукупність матеріальних і духовних явищ, які зустрічаються в природі і суспільстві, а також сформованих людських думок про їх значення у житті людини.

Мораль – система неофіційних уявлень, норм та оцінок, які регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським схваленням або засудженням. Мораль – це власне найбільш людське в людині.

Світогляд – форма самосвідомості людини і суспільства, система узагальнених поглядів щодо місця людини у світі та взаємовідносин з ним. У ньому поєднуються в єдину систему принципи, знання, ідеали, цінності, надії, вірування, погляди на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної групи.

Ментальність (у перекладі з латинської мови «mentos» означає «мислення») – багатогранне поняття, але насамперед це призма, крізь яку людина дивиться на світ і себе в ньому, а також спосіб мислення, загальна духовна налаштованість та установка індивідів або суспільної групи щодо навколишнього світу.

Поведінка – набір дій, реакцій на середовище (подразники), свідоме та несвідоме яке визначається соціальними чинниками.

Історична (соціальна) пам'ять – сукупність знань і масових уявлень людей про спільне минуле, а також успадкування минулого досвіду який існує у вигляді історичної свідомості народу. Ключовою функцією історичної пам'яті є відтворення та передача спільного культурно-історичного досвіду та знань спільноти як основи її самоідентифікації. Безумовно історична (соціальна) пам'ять впливає на світогляд людини, її мислення, а відтак на модель поведінки, діяльність та економічну ситуацію в цілому. В цьому контексті для

суспільства та держави важливе значення має формування **національного історичного метанаративу (гранд-наративу)**.

Наратив (у перекладі з латинської мови означає – розповідати, пояснювати, оповідь) – сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які складають оповідний текст. *Метанаратив (гранд-наратив)* – це головна ідея або система понять і символів, яка намагається об'єднати оповіді, якими люди пов'язують історичні та соціальні події з метою створення універсального змісту та підтримки певного способу мислення.

До прикладу, у нашій країні під впливом політичних, історичних і соціальних умов найбільше культивувалися трагічні події історії. До характерних ознак усвідомлення історичного процесу нашим суспільством (громадянами) належать такі: а) світогляд багатьох поколінь формувався під впливом чужоземних історичних міфів, міфологем і стереотипів про власне минуле; б) у характеристиці сучасного українця яскраво виражена така риса, як лакримозність (плаксивість); в) наша «історична короткозорість» (для багатьох досі не зрозуміло, з якого періоду розпочинається відлік історії нашої держави).

Проте потрібно позбутись нав'язаних нам історичних наративів іншими державами та апелювати не тільки до трагічних подій історії (їх, звісно, слід пам'ятати та вшановувати), а й до здобутків й перемог (доцільно акцентувати на величі та славетних звершеннях в історії України й успішних історичних брендах), національних звичаїв, духовних святинь тощо. Кожен з періодів історії нашої держави (як у цілому і світової історії) має свої особливості та є по своєму унікальний (починаючи від перших цивілізацій – Мезинської, Трипільської та ін., різних протодержавних утворень – Скіфії, Сарматії, перших слов'янських протодержав (зокрема Антського союзу) та ін., пізніше першої української держави – Князівства Русі (Київської), Королівства Русі, козацько-гетьманської держави (держави Війська Запорізького, Великого князівства Руського), Української народної республіки, Української держави та ін. – до сьогодення). В окремі періоди історії частини території нашої країни перебували у складі інших держав та імперій.

З урахуванням того, що історична назва нашої країни від IX–X ст. (у т. ч. в період козацько-гетьманської держави) до початку XX ст. – це Русь (Руська земля, Русь Київська, Королівство Русь, Велике князівство Руське), мова називалась відповідно руською, предстоятелі нашої церкви завжди носили титул усієї Русі, та українці називались русинами, варто також апелювати більшою мірою до того періоду історії України, коли вона називалась (ідентифікувалась) «Русь» чи «Князівство Русь» (у багатьох зарубіжних джерелах – «Королівство Русь»), а історики означили пізніше, як «Київська Русь». Між іншим, термін "Київська Русь" уперше вжив М. Максимович в означенні винятково території України. Континуїтет (безперервність процесу державотворення) сучасної Української держави започатковано саме в Русі (Київській). Тоді впроваджено і поширено християнство, розвивались писемність, культура й мистецтво, що надалі (як приклад) мало визначальний інституційний вплив на процес державотворення та соціально-економічний розвиток країни. (Прийнято вважати що у цей період наша країна вважалася однією з найбільш могутніх на континенті).

Тому при формуванні бренда країни за його основу треба брати популяризацію більшої кількості успішних і гуманних національних проєктів (історичних, культурних, мистецьких та ін.), а також просувати власний правдивий історичний наратив (гранднاراتив).

9. Психологічні та емоційні детермінанти поведінки, формування бренда держави (значення бренд-менеджменту, брендбуку, кобрендинга, HR-менеджменту) і державний маркетинг.

Актуальне питання, як саме формальні та, насамперед, неформальні інституції впливають на функціонування економіки, економічну політику та в цілому соціально-економічний розвиток. Безумовно, вони впливають на мислення людини, її емоції, мораль та психологічний стан, а похідним від мислення є модель поведінки та дії людей. Тобто поведінка залежить від мислення (на яке впливають різні соціокультурові та інституційні чинники), а відтак це впливає на систему

відносин в соціумі, функціонування економіки та соціально-економічний розвиток. Цілком логічне те, що у своїй сукупності формальні та неформальні інституції впливають насамперед на **морально-психологічний та емоційний стан і пасіонарність суспільства**. (*Відомий економіст, представник історичної школи політекономії Г. Шмоллер визначав економіку як певний «психофізичний апарат».*)

Морально-психологічний стан – це цілісна, інтегральна сукупність політичних, духовних цінностей та позицій, потреб та інтересів і почуттів, які переважають і домінують у свідомості людей у певний період чи протягом якогось певного проміжку. До слова, у військовій сфері навіть використовується такий показник (індикатор) як рівень морально-психологічного стану особового складу (РМПС). Він може класифікуватися (класифікується) так: “високий”, “середній”, “низький” і “загрозливий”. З огляду на це можна оцінювати **рівень морально-психологічного та емоційного стану суспільства** загалом.

Високий рівень морально-психологічного стану суспільства слугує необхідною умовою соціально-економічного розвитку. Теорія поведінкової економіки (біхевіоризм) робить акцент саме на тому, що психологічні фактори впливають на прийняття рішень у сфері економіки, а відтак на економічну ситуацію. Так, з позиції мікросоціально-економічного рівня, для того, щоб створювати і розвивати власний бізнес, потрібно морально та психологічно бути готовим до цього. Важливе значення для розвитку будь-якої компанії має мотивація персоналу і створення в колективі відповідного морально-психологічного клімату, з цією метою можуть бути використані різні засоби та інструменти **HR-менеджменту**. (*HR-менеджмент* – це система управління людськими ресурсами (персоналом), основними елементами якої є мотивація і стимулювання людей, створення відповідного морально-психологічного клімату та організаційної культури й ін.)

Так само інструментарій HR-менеджменту можна застосовувати на макросоціально-економічному рівні з урахуванням національних особливостей культури, освіти, духовності, історичної пам’яті та ін. Передусім позитивно на

морально-психологічний і емоційний стан суспільства може вплинути цілеспрямована та комплексна політика, спрямована на створення (формування) успішного бренда держави (як на загальнонаціональному, так і на міжнародному рівні). Від часу проголошення незалежності нашої країни системно така політика практично ніколи не проводилась. Відповідно, бренд держави є тим психологічно-емоційним фактором (у контексті інтерпретації теорії поведінкової економіки), який дасть змогу сприяти зміні ментальності (мислення) народу як інституції, що може позитивно вплинути (в контексті інтерпретації нової інституціональної економічної теорії) на розвиток економіки та рівень добробуту людей.

Бренд (у перекладі з давньонорвезької означає «ставити тавро») – це унікальна комбінація цінностей, як правило, позитивний образ, який свідчить про відповідний імідж, високу якість і добру репутацію серед громадськості й сукупність усіх почуттів, спогадів і емоцій, що виникають у людини при цьому. Індивідуальність бренда – це фактично його «душа», дія на підсвідомих, емоційних мотивах, обіцянка, престижність, те, що має цінність. Для людей характерно саме з брендом асоціювати свої спосіб і стиль життя, мислення, поведінку і дії. Успішно сформований бренд, як свідчить економічна наука, слугує запорукою збільшення інвестицій, прибутків, нарощування торговельного обороту (за статистикою, до 80% всіх товарів та послуг на ринку реалізують відомі бренди) і, як результат, соціально-економічного розвитку країни та поліпшення добробуту її громадян.

У цьому контексті з урахуванням світоглядних цінностей, традицій, ментальності, культурних особливостей, історичних та соціальних умов й інших інституцій, важливо через гуманітарну й економічну політику намагатись формувати бренд успішної великої країни, в основу якого необхідно закласти формування й виховання психології успішних людей успішної країни, так званої «психології переможців».

Водночас варто зауважити, що сформований бренд країни, як і історичну пам'ять, морально-психологічний стан суспільства та інші неформальні інституції, можна розглядати як нематеріальні активи (або соціальний капітал) суспільства.

Нематеріальні активи, як і будь-які інші, необхідно використовувати з користю для суспільства (*інвестувати, масштабувати, монетизувати та ін.*).

Формування успішного бренда на рівні окремої компанії – це насамперед впровадження нею інновацій (бренди створюються за допомогою інновацій) та інтеграція соціальних, екологічних і культурних проблем у комерційну діяльність. Відповідно, на макросоціально-економічному рівні технологія формування бренда, як правило, передбачає використання алгоритму «апелювання до минулого (історія та історична пам'ять, формування національного історичного метанаративу) – апелювання до майбутнього (інновації, власний соціально відповідальний та інноваційно активний бізнес, культура, наука та ін.)». Важливе значення має те, яким саме змістом наповнюється «матриця (архітектура) бренда».

Відповідні заходи з **брендотворення** (брендування та ребрендингу) на макрорівні мають отримати належну маркетингову, рекламну (PR), інформаційну (з урахуванням тенденцій «digital» – діджиталізації суспільних відносин), освітню й культурно-мистецьку підтримку з боку держави і суспільства. Основне завдання (функція) «бренда» у процесі його створення та просування – нести, передавати й поширювати позитивну емоцію і відповідну мотивацію (саме емоції керують більшістю, якщо не всіма вчинками людини).

Економіка, бізнес, високі технології, промислове та аграрне виробництво, IT, торгівля і туризм мають бути щільно інтегровані з культурно-мистецькими та історичними національними брендами. Інакше кажучи, необхідно здійснити взаємовигідне застосування **кобрендингу** – об'єднання, поєднання брендів. Юридично відповідна маркетингова політика держави реалізується через створення **брендбука** – офіційного документа, в якому описується концепція бренда й розкривається стратегія управління ним. Тому завданням державного **бренд-менеджменту** має бути розвиток належних комунікативних зв'язків. **Основні засоби комунікації** – це: Інтернет, соціальні мережі, телебачення (програми, проекти як наукового, так і розважального (у жанрі шоу) характеру), радіо, друковані й інші ЗМІ, кіно, театр, музеї, книговидання,

різноманітний друкований матеріал, комп'ютерні ігри, документальні фільми, мультфільми, інша відеопродукція, встановлення монументальних знаків і символів, освітня шкільна програма, активна соціальна реклама, створення сувенірної продукції, різні акції, арт-заходи, фестивалі, флешмоби, наукові конференції й семінари, виставки, культурно-мистецькі та соціальні івенти, події й інші промозаходи просвітницького та популяризаторського характеру).

Загалом **державній політиці у сфері маркетингу та брендингу** потрібно надавати важливого значення, у цьому контексті як економічна, так і гуманітарна політика має з нею максимально кореспондувати. Водночас необхідно, щоб маркетингова політика відповідала чітко визначеним «моральним імперативам» і реалізовувалась з урахуванням досягнень сучасної науки й практики. Адже зміст (філософія) «соціально-етичної концепції маркетингу» полягає саме у досягненні збалансування економічної ефективності з урахуванням соціальних і етичних потреб суспільства, а «концепції маркетингу партнерства» – у забезпеченні постійного розвитку стратегічних взаємовигідних відносин, спрямованих на визначення та створення нових цінностей.

Для нашої країни важливе значення має саме зміна (еволюція) цінностей і формування нової парадигми цінностей. (**Парадигма** (у перекладі з латинської мови «paradigma» – приклад, зразок) – багатозначне поняття, яке залежно від контексту може означати певну зумовлену часом та обставинами концепцію, традицію, сталий стиль, закон, генеральну ідею тощо). У даний період для людей, насамперед для молоді, цінностями повинно бути: створення власного бізнесу (інноваційно активного та соціально відповідального), культура, (а також освіта, наука, військова справа, безпечно екологічне середовище) та правдива історія своєї країни (України-Руси)... Призма, крізь яку сучасний громадянин має дивитися на навколишній світ, має бути такою: «Ми живемо в успішній країні зі славною історією».

10. Необхідність побудови інноваційної та соціально орієнтованої ринкової економіки. Поняття нооекономіки.

У сучасному світі закономірністю (макроекономічною аксіомою) є те, що економіка може розвиватись тільки за умови, що вона є *інноваційною та соціально орієнтованою*. Дуже важливо коли громадяни держави, влада і суспільство загалом усвідомлюють необхідність побудови соціально орієнтованої інноваційної ринкової економіки. До основних характерних ознак *соціально орієнтованої ринкової економіки* належать:

- високий рівень доходів і заробітних плат громадян держави;

- високий рівень соціального захисту населення, розвинена система соціального страхування та соціальних гарантій;

- ефективна правова система та низький рівень корупції;

- розвиток громадянського суспільства та інститутів демократії;

- високий рівень економічної свободи;

- розвинена інфраструктура;

- безпечне екологічне середовище;

- низький рівень тіньової економіки;

- значно децентралізована фінансова система;

- низький рівень інфляції, стабільність валютного курсу;

- політична та макроекономічна стабільність;

- преувалюючий розвиток акціонерних форм господарювання у великому бізнесі (насамперед системи міноритарного акціонування);

- розвиток підприємницького сектору, насамперед малого та середнього бізнесу;

- розвиток інноваційного та соціально відповідального підприємництва;

- розвиток культури, освіти, науки, мистецтва, охорони здоров'я, спорту тощо;

- постійне підвищення рівня та якості життя громадян тощо.

Очевидно, що високий рівень доходів (отриманий у тому числі за рахунок таких джерел як прибуток від підприємницької діяльності й дивідендні, пайові та процентні доходи від участі

громадян у власності бізнесу) а також заробітних плат та соціальних трансфертів – це важлива умова зростання платоспроможного попиту, збільшення заощаджень як джерела зростання інвестицій, розширення бази оподаткування та зростання бюджетних надходжень. Усе це у сукупності стимулює розвиток економіки держави.

Високоєфективна, **орієнтована на інновації економіка**, характерна ознака якої виявляється в наявності великої кількості інноваційно активних підприємств, може забезпечити більш високі темпи економічного зростання, що переважно супроводжуються збільшенням продуктивності праці, зменшенням енергоємності й матеріаломісткості та підвищенням конкурентоспроможності. Важливе значення, як для бізнесу, так і економіки в цілому має збільшення інвестиції саме в інноваційну сферу. Незважаючи на наявність відповідних спеціальних програм стимулювання інноваційного розвитку й економічних стимулів щодо здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єктами господарювання, одна з основних причин такого високого рівня інноваційної активності підприємств у країнах з розвинутою економікою полягає у тому, що це умова: а) їхнього виживання в середовищі конкуренції; б) їхньої можливості щодо розширення сегмента збуту власної продукції та послуг, освоєння нових ринків і отримання більших прибутків. Бізнес, який впроваджує інновації, переважно отримує більші прибутки та забезпечує вищу динаміку економічного зростання. До основних характерних ознак **інноваційної економіки** належать:

- виробництво високотехнологічної інноваційної продукції, нових видів товарів і послуг;
- високий рівень розвитку освіти та науки;
- наявність великої кількості інноваційних та інноваційно активних підприємств;
- розвинена інноваційна інфраструктура;
- постійне технологічне вдосконалення виробничого процесу;
- розвиток інформаційно-цифрових продуктів і технологій;

- розвиток ІТ галузі та інтернет-індустрії;
- розвиток екосистеми стартапів;
- велика кількість наукових відкриттів, винаходів, ноу-хау, отриманих авторських свідоцтва, патентів, ліцензій та ін.;
- значні інвестиції в дослідно-конструкторські, дослідно-експериментальні та прикладні наукові дослідження;
- висока якість людського капіталу;
- високий рівень конкурентоспроможності бізнесу;
- високий рівень якості життя людей та ін.

Орієнтована на інновації економіка може забезпечити високі темпи розвитку держави, ефективно розв'язувати соціальні проблеми суспільства.

Сучасну (майбутню) економіку в науковому середовищі (в дослідженнях) щораз називають *нооекономікою*, або *«інтелектуальною економікою»*, *«економікою знань»*, *«креативною економікою»*, *«інформаційно-цифровою економікою»*, *«екологічною економікою»* тощо. За визначенням, **нооекономіка** – це певна «інтелектуальна економіка», основу якої становлять людина і «все для людини» та характерною ознакою якої є дедалі більша гуманізація економічних процесів. Підвищення рівня та якості життя людей (громадян держави) значно залежить від ефективного функціонування економіки та її сталого розвитку. *Соціально-економічний розвиток* – це багатофакторний процес, який відображає економічне зростання та якісні зміни у всіх сферах господарського життя країни. Характерними ознаками соціально-економічного (сталого, гармонійного) розвитку в сучасних умовах є підвищення ефективності зв'язку в системі «освіта - наука - бізнес», формування системи (мережі) культурно-мистецьких центрів і просторів, інформатизація суспільних відносин і розвиток цифрових технологій, підвищення ефективності зв'язку в системі «бізнес – фінансові установи (банки) - влада - громадянське суспільство» тощо.

11. Суть і особливості глобалізаційних процесів у світовій економіці.

При реалізації макроекономічної політики необхідно враховувати тенденції, які відбуваються у світовій економіці, однією з характерних ознак якої є глобалізація.

Глобалізація світової економіки – це процес економічної, а також соціальної, культурної та політичної інтеграції між країнами.

Рівень інтегрованості між державами у межах світового господарства стає дедалі більшим. Згідно з даними міжнародної статистики щорічно при зростанні світової економіки (світового ВВП) на 3-4% приріст світового зовнішньоторговельного обороту (світової торгівлі) між країнами становить 7-8%, також зростає обсяг світових іноземних інвестицій і фінансових операцій. Процес глобалізації, попри наявні певні, як позитивні, так і негативні наслідки, невідвортний, насамперед з огляду на фактор технічного прогресу.

Основними чинниками (детермінантами) та передумовами глобалізаційних процесів є:

- НТП, що впливає на мобільність торгівлі, інвестицій, руху робочої сили та ін.;

- лібералізація зовнішньоекономічних відносин, з огляду на наявні економічні вигоди та переваги (доступ до зовнішніх ринків і технологій, зростання конкуренції, що стимулює інноваційну діяльність і економічне зростання та ін.);

- розвиток транснаціонального мережевого бізнесу;

- дерегулювання економіки, зростання рівня економічної свободи;

- розвиток інформаційного суспільства;

- розвиток світових (глобальних) ринків: фінансових, інвестиційних, товарних, ресурсних, праці та ін.;

- інституціоналізація міжнародних відносин, розвиток міжнародних організацій;

- збільшення міграції населення, зближення культур різних країн та ін.

На рівні міжнародного співтовариства використовується система показників, які характеризують рівень інтегрованості

національної економіки у світове господарство та рівень економічної конкурентоспроможності, один з основних показників – *індекс глобальної конкурентоспроможності*. Даний показник складений із більше 100 змінних, які об'єднані в 12 показників, що сумарно визначають конкурентоспроможність окремої країни:

- якість інститутів;
- інфраструктура;
- макроекономічна стабільність;
- здоров'я і початкова освіта;
- вища освіта і професійна підготовка;
- ефективність ринку товарів і послуг;
- ефективність ринку праці;
- розвиненість фінансового ринку;
- розвиненість технологічного розвитку;
- розмір внутрішнього ринку;
- конкурентоспроможність компаній;
- інноваційний потенціал.

Рекомендована література та інформаційні ресурси

1. Адамик Б. Центральний банк і грошово-кредитна політика: Підручник. 2-ге видання, доп. і переробл. Київ: Кондор, 2011. 416 с.
2. Аналітична економіка: макроекономіка і мікроекономіка: підручник: у 2 кн. [С.М. Панчишин, П.І. Острроверх, І.В. Грабинська та ін.]; за ред. С. Панчишина і П. Острроверха. 3-тє вид., виправл. та доп. Кн.1.: Вступ до макроекономіки. Макроекономіка. Львів: Априорі, 2020. – 648 с.
3. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка. Практикум: навчальний посібник. К.: Знання, 2010. 550 с.
4. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг ; пер. з англ. І. Дзюб. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 670 с.
5. Бюджетний кодекс України : Закон України від 21 черв. 2001 р. № 2542-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
6. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А. Гальчинський. – Київ : АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV зі змінами. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
8. Даниленко А.І. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика України: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку:[монографія] /А.І. Даниленко/НАН України – 2010.– 456 с.
9. Дзюблук О. В. Грошово-кредитне регулювання у механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банківської системи України: монографія/ О. В. Дзюблук, Б. П. Адамик, Ю. М. Балянт, Г. Р. Галіцейська, Г. М. Забчук, О. О. Іващук, Р. В. Левченко, О. Л. Малахова, З. К. Сороківська, Г. М. Марковецька, Л. М.

Прийдун, В. Я. Рудан, О. В. Метлушко, Л. О. Матлага - ТНЕУ, 2014. – 530 с.

10. Інституційний механізм сталого розвитку України в умовах відкритої економіки: монографія / [За заг. ред. доц. Запужляк В.М.]. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 248 с.

11. Інституціональна економіка: навчальний посібник / І. М. Колесніченко, А. В. Литвиненко / за заг. ред. канд. екон. наук, доцента І. М. Колесніченко. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 236 с.

12. Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.

13. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості процента і грошей / Дж. М. Кейнс // – Київ : Основи, 2002. – С. 224 – 518.

14. Ковальчук В. М., Сарай М. І. Ретроспектива світової економічної думки: Навчальний посібник з історії економічних вчень. – Тернопіль: „Астон”, 2006. – 541 с.

15. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 508 с.

16. Лагутін В.Д. Економічна політика держави та ефекти її реалізації/ В.Д. Лагутін // Вісник КНТЕУ, 2017, № 4, С. 5-20

17.Лагутін В.Д. Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці: довіра, стратегія, механізми реалізації : монографія / Лагутін В.Д. – Київ: КНТЕУ 2007. – 248 с.

18. Лісовицький В. М. Історія економічних вчень: Навчальний посібник. – Київ: „Центр навчальної літератури”, 2004. – 220 с

19. Макроекономіка: базовий електронний текст лекцій. [Електронний ресурс] / Укладачі: проф. Малий І.Й., проф. Радіонова І.Ф., доц. Куценко Т.Ф., доц. Федірко Н.В. та ін. – К.: КНЕУ, 2017 – 200 с.

20. Макроекономічна картина світу: навчальний посібник / укл. П. О. Нікіфоров, Є. В. Ткач, С. В. Ткач, Р. І. Грешко. – ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2012. – 172 с.

21. Мочерний С. В., Довбенко М. В. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка). Навчальний посібник. – Львів, 2005. – 488 с.
22. Манків Грегорі Н. Макроекономіка / Грегорі Н. Манків ; пер. з англ. ; наук. ред. пер. С. Панчишина. — К. : Основи, 2000. — 588 с.
23. Монетарна політика: теоретико-методологічні аспекти: навч. посіб. / С.В. Глущенко. Київ : НаУКМА, 2017. 63 с.
24. Нікіфоров П.О. Теорія та методологія регулювання грошового обігу: монографія. Чернівці: Рута, 2002. 327 с.
25. Нікіфоров П.О., Швець Н.Р. Монетарна політика та банківський нагляд в Україні : навч. посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 335 с.
26. Нікіфоров П.О., Марич М.Г. Поведінкові фінанси : навч. посіб. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. 2022. с.
27. Нікіфоров П.О., Грешко Р.І., Легкоступ І.І. Теорія публічних фінансів : навч. посіб. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. 2022. с.
28. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. Київ: Основи, 2000. 198 с.
29. Податковий кодекс України : Закон України 2 груд. 2010 року № 2755-VI. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
30. Про Національний банк України : закон України від 20.05. 1999 р. № 679-XIV, зі змінами <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
31. Про національну безпеку України : закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII
32. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III зі змінами
33. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII зі змінами

34. Радіонова І.Ф., Усик В.І. Макроекономічний аналіз національної економіки: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – 304 с.
35. Радіонова І. Ф. Теорія взаємодії економічних політик за умов макроекономічної нестабільності / І. Ф. Радіонова, Є. В. Алімпієв // Економічна теорія. – К., 2011. – № 4. – С. 32–44. – С.
36. Самуельсон Поль. Економіка: Підручник. – Львів: Світ, 1993. 455 с.
37. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічної системи (проблеми методології) : монограф : КНЕУ, 2008. с.271.
38. Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія : навч. посіб. / А. А. Ткач. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
39. Ткач Є. В. Проблеми фіскальної та монетарної політики. Управління фінансами: мікро- і макрорівень. Фінанси, банківська справа та страхування. Корпоративні фінанси та фінансове посередництво : підручник для магістрів / за ред. проф. П.О. Нікіфорова, доц. Н.А. Бак. Чернівці, 2021. С. 293-355.
40. Ткач Є. В., Ткач С. В., Соціально відповідальний та інноваційно активний власний мікро-, малий та середній бізнес як основа економічного розвитку. Науковий вісник Чернівецького університету : Економіка: зб. наук. праць. Вип. 830. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2021. С. 10-18. DOI: <https://doi.org/10.31861/ecovis/2021-830-1>
41. Ткач Є. В. Координація фіскальної та монетарної політики в Україні: інституціональний вимір проблем та перспектив Фіскальна та монетарна політика економічного розвитку України : монографія / за заг. ред. П.О. Нікіфорова, І.Я. Ткачук. Чернівці: Чернівец. Черн. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 227-240
42. Ткач Є.В., Ткач С.В. Взаємозв'язок монетарної та фіскальної політики в макроекономічних умовах України: ретроспективний аспект. № 1 (266). Вісник Хмельницького

національного університету. Хмельницький. 2019. С. 87-95.
DOI:10.331891/2307-5740.2019.01.39

43. Ткач Є.В., Ткач С.В. Макроекономічна політика крізь призму генезису економічної науки – Фінансові інструменти сталого розвитку економіки: / Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2018р.), – м. Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, – с. 55-58

44. Ткач Є.В., Ткач С.В. Історія Київської Русі-України та розвиток національної економіки в сучасних умовах: формування брэнда успішної країни. /Науково-виробничий журнал. Держава та регіони. Серія Економіка та підприємництво / № 3 (114), 2020. С. 6-13. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-3-1>

45. Ткач Є. В. Особливості взаємозв'язку монетарної та фіскальної політики в макроекономічних умовах України. Сучасні тенденції інституціональних трансформацій фінансової системи України : кол. монографія / за заг. ред. П.О. Нікіфорова. Чернівці, 2018. С. 227-248.
<https://drive.google.com/open?id=1e44OswIY3xKIRa2CHT2yMvhN453Uvkg>

46. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV зі змінами. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

47. Фещенко В.М. Сучасні економічні теорії: навч. посіб. / В.М. Фещенко. - К.: КНЕУ, 2012. - 474 с.

48. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підручник / М.І. Крупка, Є.М. Андрущак, Н.Г. Пайтра та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. М.І. Крупки. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 526 с.

49. Центральний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / А.В. Сілакова, Г.І. Лановська, Н.І. Климаш, [та ін.] за заг. ред. Т.А. Говорушко. Львів: «Магнолія 2006», 2015. 224 с.

50. Центральний банк і грошово-кредитна політика: Навч. посіб. / за ред. Косової Т.Д., Папаїки О.О. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 328 с.

51. Чугунов І.Я. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / [І.Я. Чугунов, Т.В.

Канєва, М.Д. Пасічний та ін.] за ред. І.Я. Чугунова. К.:Глобус-Пресс, 2018. 350 с.

52. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко – К. : Знання, 2010. – 687 с.

53. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії: підручник. - К.: Знання, 2007. - 878 с.

54. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 242 с.

55. Юхименко П. І. Історія економіки та економічної думки : підручник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання, 2011. – 646 с.

Інформаційні ресурси

Офіційні сайти органів державного управління України:

1. Верховна Рада України – <http://www.rada.gov.ua>
2. Державна служба фінансового моніторингу України - www.sdfm.gov.ua Кабінет Міністрів України – <http://www.kmu.gov.ua>
3. Державна служба статистики України – <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Міністерство економіки України – <http://www.me.gov.ua>
5. Міністерство фінансів України – <http://www.minfin.gov.ua>
6. Державна податкова служба України - <https://tax.gov.ua/>
7. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України - www.nssmc.gov.ua
8. Національний банк України – <http://www.nbu.gov.ua>
9. Рада національної безпеки і оборони України – <http://www.rainbow.gov.ua/>
10. Нормативні акти України – <http://www.nau.kiev.ua/>
11. Рахункова палата України – <http://www.ac-rada.gov.ua/>

Офіційні сайти міжнародних фінансових організацій:

1. Банк міжнародних розрахунків — <http://www.bis.org/>
2. Всесвітня торговельна організація (WTO) — <http://www.wto.org/>
3. Всесвітня туристична організація (WTO) — <http://www.world-tourism.org/>
4. Департамент статистики Організації Об'єднаних Націй — <http://unstats.un.org/>
5. Європейський банк реконструкції і розвитку — <http://www.ebrd.com/>
6. Європейський інвестиційний банк — <http://www.eib.org/>
7. Європейський центральний банк — <http://www.ecb.int/>
8. Міжнародний валютний фонд — <http://www.imf.org/>
9. Світовий банк — <http://www.worldbank.org/>
10. Міжнародна асоціація зі статистики (IAOS) — <http://isi.cbs.nl/>
11. Міжнародна організація праці (ILO) — <http://www.ilo.org/>
12. Міжнародна фінансова корпорація — <http://www.ifc.org/>
13. Міжнародний інститут статистики (ISI) — <http://isi.cbs.nl/>

14. Організація економічної співпраці та розвитку (OECD)
<http://www.oecd.org/>

15. Світовий банк — <http://www.worldbank.org/>

Офіційні сайти науково-дослідних інститутів і центрів, пошукових систем:

1. База українського законодавства в Інтернет — www.lawukraine.com
2. Інститут глобальних стратегій — www.igls.com.ua
3. Інформаційний сервер про Україну — www.uazone.net
4. Інститут світової економіки і міжнародних відносин — www.iweir.org.ua
5. Консорціум економічних досліджень — www.eurasia.org/eerc/kyiv/EERC
6. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова — www.ucseps.org

Офіційні сайти наукових і електронних бібліотек:

1. Електронна бібліотека — www.lib.com.ua
2. Наукова бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича — <http://library.chnu.edu.ua/index.php?page=ua>
3. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського — www.nbuv.gov.ua
4. Наукова бібліотека Київського національного університету імені Михайла Максимовича — www.lib-gw.univ.kiev.ua
5. Національна парламентська бібліотека — www.alpha.rada.kiev.ua

Навчальне видання

Ткач Євген Вікторович
Нікіфоров Петро Опанасович

**ФІСКАЛЬНА ТА МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА:
МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ**

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск – **Є. В. Ткач**

Літературний редактор – **О. В. Лукул**
Технічний редактор та дизайнер обкладинки – **А. В. Цвіра**
Оформлення графіків, рисунків та формул – **Я. В. Мельник**

Підписано до друку 23.09.2022. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 13,1.
Обл.-вид. арк. 14,1. Зам. Н-105.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.